

GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ.

Irta : Domanovszky Sándor.

HÁROM esztendeje, hogy egy szomorú őszi estén harangzúgás közben, lobogó fáklyák áradatával kísérték utolsó nyugvóhelyére azt a férfit, akit Ravasz László «a legkonkrétabb s ugyanakkor a legnagyobb álmú magyar kultúrpolitikusnak» nevezett.

Három éve csak! és mégis az az érzésünk, mintha időközben hosszú idők zajlottak volna le, amelyek a csak minap átélt eseményeket és ez évek vezető férfiai már történeti perspektívába állították. Nehéz évek voltak ezek, szomorú tapasztalatokkal, keserves vergődéssel és küzdelmekkel, sok kényszerű lemondással. A tenger gond alatt öszülő fejek többet éltek át, mint boldogabb időkben évtizedek folyamán és a megítélés emberekről és tettekről a füllesztő légkör hevében szokatlanul gyorsan öltött érett alakot.

Klebelsberg Kunó gróf nem esett el politikai ellenfeleinek gyilkos golyóitól, mint egykori mestere, Tisza István, így a visszahatás sokszor ferde megítélésével szemben nem lehetett olyan viharosan megsemmisítő, de lassan tért hódítva mindenfelé terjed az a meggyőződés, hogy az embereknek revideálniuk kell róla alkotott ítéletüket.

Gróf Klebelsberg Kunó az embereket két táborra osztotta: a pozitív és a negatív emberek kategóriájára, de e két táboron belül is fokozatokat különböztetett meg. A pozitív oldalon az aktív, a produktív és a konstruktív emberek típusait. Egyéniségére talán semmi sem olyan jellemző, mint ez a szétválasztás. Vérmérsékletük sokakat megakadályozott abban, hogy megértéssel forduljanak lázas tevékenysége felé, amely különösen akkor bontakozott ki teljes erejében, amikor mint a szegény ország kultuszminisztere, vezető állásba került, amelynek súlya a Trianon utáni időkben szinte emberfölötti erőfeszítésekre ösztönözte. Hiúságot, történetést, szertelen újítási vágyat, a rendelkezésre álló erők túlbecsülését vetették szemére. Csak kevesen voltak, akik lelkének redői közé bepillanthattak és érzés- és gondolatvilágának lényegét fölismerték. Sokan, még a hozzá közelállók közül is, csak azt látták, ami tevékenységi körüknél fogva őket magukat közelebről érdekelte, de nem látták gondolatvilágának nagy egységét, amelyben a lokális és szak szempontoknak néha egy-egy kérdésben jelentékeny áldozatokat kellett hozniuk az egész elgondolás egysége kedvéért. Ez sokszor félreértésre, sőt surlódásra vezetett ott is, ahol különben megvoltak a megértés föltételei. Így munkája gazdag volt küzdelmekben, működése erősen ki volt téve a kritikának. De Klebelsberg Kunó épp azért, mert aktív ember volt a szó legfőlfokozottabb értelmében, a küzdelmet szükségesnek tartotta, a kritika túlzásaival pedig keveset törődött. Hiszen «a munkás, az alkotó emberek szent összefogását» hirdette a «kritika túltengéseivel szemben», amiben negatív erők érvényesülését látta, és mert meg volt győződve, hogy «ha a negatív emberek befolyása a közvéleményben felülkerekednék, ez végzetesen megállítaná a nemzetet a modern haladás útján».

Bármennyire alapvetőknek tartjuk is azonban jellemvonásai közt erős

aktivizmusát, mellette lelkének egy másik alaptulajdonságát is ki kell emelnünk: fölényes intelligenciáját. Közéleti pályáján nem egyszer került abba a helyzetbe, hogy az aktív munka teréről visszaszorult. Ezek a korszakok az ő életében új és új tanulmányok és elmélyedések időszakai voltak, amelyekbe az aktív embernek ugyanazzal a leküzdhetetlen hevél vetette bele magát, amely őt alkotásaiban is jellemezte. A tanulmány és a gondolataibamélyedés éppen olyan szűkséglet volt számára, mint a cselekvés, a tett. Nem az ismeretanyag kapzsi fölraktározása, hanem az ismeretek alkalmazása kedvéért! Így mélyedt el, amikor az államtitkárságtól visszavonult, történelmi tanulmányokba, a miniszteri székből távozása után pedig a külpolitika vizsgálatába.

Ezek folyamán, hogy haladásunk akadályai közül a nemzeti hibákat lehetőleg ki lehessen küszöbölni, sürgette fölkutatásukat, különösen a hanyatló korok tanulmányozását, sokszor mutatva rá egy-egy nemzeti gyarlóságunkra. De talán egyiket sem emlegette annyit, mint azt, hogy a gondolatsorokat nem szoktuk végig gondolni, hogy «Magyarország a végig nem gondolt gondolatsorok hazája», ahol «az emberek a logikai következtetéseknek fonalát csak addig a pontig vezetik le és követik, ameddig az ő felfogásuknak kedvez és nem mennek tovább, különösen akkor nem, ha a továbbvezetett konzekvenciák már egészen más képet mutatnak». Ezt a hibát éppen azért látta olyan élesen, mert maga mindig kerülni igyekezett, mert ő a végiggondolt gondolatsorok embere volt.

1917-ben Thallóczy Lajos tragikus halála a Magyar Történelmi Társulatot az elnökválasztás nehéz feladata elé állította. Gróf Klebelsberg Kunóval, mint államtitkárral, akkor a konstantinápolyi történelmi intézettel kapcsolatban éppen megbeszélések folytak. Ezek folyamán ismerte fel a Társulat akkori elnöksége azt a nagy értéket, amelyet Klebelsberg gróf egyéniségének éppen a gondolatoknak ez a végiggondolása adott és e felismerés hatása alatt jelölte őt a megüresedett elnöki székre. S hogy érésben milyen helyes volt elhatározása, azt nemcsak a Társulatnak az ő elnöksége alatt bekövetkezett fényes virágzása s az ő tervei szerint megindult új kiadványsorozatok igazolták, hanem már az új elnök első megnyitóbeszéde is, amely a Társulat további céljait azonnal pontosan kitűzte.

Gróf Klebelsberg Kunó világnézetének mindig megvoltak mély meggyőződésen alapuló szilárd fundamentumai: vallásossága, erős nemzeti érzése, cselekedeteivel szemben igen szigorúan értelmezett felelősségérzete, amelyből konzervatív alapon álló, de különösen kultúrális, szociális és gazdasági téren határozott haladást követelő nézetei fakadtak. Aktivizmusából következett, hogy mindig a cselekvés és a munka embere volt. Politikai egyéniségének éles profilját azonban csak az összeomlás, a trianoni béke keservei s a nyomokban nemzetünkre nehezedett elviselhetetlen nyomás alakították ki.

Az a Klebelsberg Kunó, aki korábban a Julián-egyesület ügyeit vezette és a világháború alatt a rokkantügyek gondozója volt, változatos közigazgatási pályája folyamán mélyen belenézett a tömegek életébe. A nagy katasztrófát ő különböző szempontok megvilágításában látta s mint a vízszabályozó mérnök, akinek gátjait az ár átszakította, tevékenységét mindjárt arra állította be, hogyan lehet az alapjaiban megrendült védőszerkezetet a változott viszonyokhoz mérten úgy átépíteni, hogy az a további békés munkát és életet lehetővé tegye.

Minthogy a fejleményeket nemcsak külső megjelenésükben látta, hanem lényegüket is határozottan fölismerte, tisztában volt azzal, hogy lokális termé-

szetű orvoslással a bajokon segíteni nem lehet, hogy az, aminek jönnie kell, nem lehet egyszerűen kitarozott formájában a régi. A kormányzat egyik felelős helyéről erélyesen megindította a munkát saját resszortjában, de elgondolása nem a resszort szűk kereteiben mozgott. 1928-ban gondolatait a nyilvánosság elé vitte, nem elméleti rendszeres földolgozásban, hanem töredékesen és a közönséghez szólva úgy, ahogy a napi munka fáradalmai közt kifejtésükre ideje és módja akadt. Elveinek a «neonacionalizmus» nevet adta, már a névben is jelezni akarva azt, hogy nem lehet szó egyszerű továbbfolytatásról, hogy az összeomlott épületet fokozatosan, de késlekedés nélkül újjá kell építeni.

Nem volt ábrándozó. Mikor a neonacionalizmusról szóló cikkeit összegyűjtve kiadta, a könyv élére jelszól az írta: «Eszmények nélkül nem lehet élni, illuziókban nem szabad élni». Aktivista lényé élesen elítélt minden pesszimizmust. Egyáltalán nem látta rózsás színben sem a pillanatnyi helyzetet, sem a jövőt, de nagyon jól tudta, hogy a pesszimizmus csak leköti és megbénítja az alkotó erőt, hogy a kétségbeesés csak elernyeszt és veszedelembé dönt. A gyógyulást tehát csak bizakodó hangulattól remélte, «a politikai élet oxigénjét» az optimizmusban látta. «Varjú módra — írta — sohasem károgtam a pesszimizmust az emberek fölébe. Gyalázatos szerep ez akkor, amikor éppen a nemzet reményének és bizalmának fönttartásán múlik minden. De önámításra sem vagyok kapható». A katasztrófák nemzete — így nevezte a magyart — megállapítása szerint «állandóan fenyegetve volt s egyetlen század sem tűnt le anélkül, hogy a lét és nemlét kérdése elé ne állította volna». E letagadhatatlan szomorú ténnyel szemben azonban azt hirdette, hogy a legnagyobb katasztrófák után is mindig képes volt a belső megújulásra. Ezt nevezte «történelmi optimizmusnak». «És mért a nemzet rejtett megújító erőit minden téren munkában látom, — mondotta — ebből vonom le jelen helyzetünkre nézve optimizmusomat, amely nem kedélyhangulat, hanem történelmi szemlélet eredménye.»

«Bizalom, munka, óriási erőfeszítések, művek, alkotások — ez az emelkedés egyedüli útja». Határozottan fölhívta a csodaváráó optimisták figyelmét, hogy «nagy adag naivitás kell ahhoz, hogy azt higgyük: dolgaink csak úgy egyszerűen, óriási nélkülözések, szenvedések és áldozatok nélkül jobbra fordulhatnak» s arra, hogy a kedvezőtlen világhelyzetet akceptálnunk kell, hogy «nincs számunkra kitérés, a hallatlan nehézségekkel meg kell küzdenünk vagy megsemmisülnünk». De nemcsak a nehézségekre mutatott rá, amelyeket le kell küzdeni, hanem a módra is, ahogy az lehetséges: «Igaz ugyan — írta —, hogy aki pusztá fejével rohamozik a sziklafal ellen, az összezúzza koponyáját; igaz az is, hogy még hatalmas kalapáccsal is hiába dörömbölnénk a végzetes gránitfalon, de lám, hajthatatlan akaraterő és technikai tudás a Szent Gotthárd és a Szimplon sziklatömegein át 12—20 kilométeres alagutat ütött át. Láttam nyolc köbméteres gránitkockát, mely valóságos szimboluma volt a törhetetlen ellenállásnak, és a hidraulikus prés egyetlen perc alatt szétnyomta és szilánkokra, darabokra mállva esett szét. Így van ez az erkölcsi és szellemi életben is. Ha nagyok az akadályok, akkor még nagyobb akaraterő és a modern tudás hatalmának hidraulikus présével roppantsuk szét azokat — és íme, mindjárt mi kerekedtünk fölül».

Az alkalmazott képben Klebelsberg két nagy gondolatot egyesített, hogy a nagy nehézségeknek nem szabad elkedvetlenítőleg hatniok, ellenkezőleg csak fel kell fokozniok akaratumkat és erőfeszítésünket; és hogy ahol a fizikai erő elégtelen, a tudomány hatalmával kell meghatványozni.

A csonka határok közt, a megalázásban is erősnek akarta látni a magyart. Nem sokra értékelte a szónokló és kesergő hazafiságot. Ennél sokkal többet kívánt, egy új magyar embertípus kimunkálását, egy pozitív «dolgozó, szerző, családjának helyzetét emelni és biztosítani igyekvő» embertípust, aki «keveset beszél és szónokol, de annál többet dolgozik és alkot; aki olyan nyomatékkal tud akarni, mint ahogy az újfajta acélfúrók könnyűszerrel áthatnak a legerősebb páncélfalon; aki nem meríti ki erejét vitákban, perpatvarokban, feleselésben, hanem aki minden energiáját öntudatosan a kitűzött célokra koncentrálni tudja».

Mint alkotó ember, alkotásokkal akarta nemzetét a haza földjével összefűzni, mert «szent az a munka, amely magát az ország felületét, földrajzi szerkezetét gyökeresen átalakítja»; mert az ő érzése szerint a «nép csak azzal szerez jogot ahhoz a földhöz, amely hazája, ha azt halhatatlan művekkel magához, nemzeti génuszához kapcsolja», mert «a haza földjére ontott véren kívül a művek és alkotások azok, amelyek révén a nemzet magát a haza földjével elválaszthatatlanul jegyzi el». Ebben a földben nem csak a hantot akarta látni, amely eltakar; az elbukás tragikus momentumával szemben ő az «élet nagyszerű principiumát» hangsúlyozta: «Tekintsük ezt a pompás magyar földet csakugyan éltetőnknek, aminek megvalósulásához azonban kell, hogy mint a növény erőt merít a földből, úgy a nemzet is szívja ki a haza földjéből azokat az erőket, amelyek felvirágzásának és nagyságának nélkülözhetetlen előfeltételei».

A nagy erőfeszítések és áldozatok pillanataival szemben pedig a hazafiságot a hétköznapi élet is érvényesíteni kívánta, mert «a nemzet élete hétköznapiak hőmpolyög tovább és meggyőződése szerint éppen ezeken a hétköznapiakon nincs kihasználva a magyar hazafiság a nemzet megerősítése érdekében, mert nincsenek azok a közbeeső célok kitűzve, amelyek elérésén a maga módja szerint mindenki és napról-napra dolgozhatik».

Hazafisága tehát nem az ünnepnapnak szólott, hanem mindig a munkával és az alkotásokkal kapcsolódott akaratot, erőfeszítést és áldozatot követelt. Ezért azt óhajtotta, hogy az új korszak új ideológiájában «az új nemzedék eszménye ne a politizálás legyen», hanem a közegészségügyi, kulturális, tudományos és irodalmi, közgazdasági és szociálpolitikai alkotás». Koncentrikusabb alkotásokat kívánt, «ami a tömegek fantáziáját fölizgassa». Az erkölcsi alapokon nyugvó nacionalizmus és a gazdasági termékenység gondolatát akarta az új nemzedékbe belevinni. Ezzel a mentalitással nem lehetett egyszerű, szürke kultuszminiszter, aki csak a napi adminisztrációt végezte. Az alkotásokat, amelyekre aktivitása őt szakadatlanul ösztönözte, gondolkodásának ezek az általános alapelvei határozták meg. Minden törekvése, törvényjavaslata, alapítása és rendelkezése: elvi, tárgyi és személyi elhatárolás, mint rész ennek az eszmei egésznek a szolgálatában állott. Ez a kapcsolat tette őt a kormányzás művészevé.

Sok gáncs érte őt a vidéki egyetemek fenntartása miatt, de a gáncsokdók hol pénzügyi, hol színvonalai és túltermelési szempontokat sorakoztattak föl ellene, holott az ő elgondolása máson alapult. A trianoni béke Magyarországnak csak legmagyarabb, de helyenként kulturális szempontból legelhanyagoltabb részét hagyta meg. Klebelsberg teljes mértékben érezte ennek az elhanyagoltságnak nyomasztó súlyát. Felismerve a művelődési tényezők szörnyű fontosságát — amint magát kifejezte —: «Budapest közgazdasági és kulturális lámpáit» nem tartotta «elég erőseknek ahhoz, hogy Magyarország

egész területét gazdasági és művelődési sugarakkal megvilágítsák», vidéki gócpontok kifejlesztését sürgette tehát, hogy a «perifériákon ne legyen nagy a kulturális éjszaka». Ezért sürgette, hogy «az ország területi megoszlásának és társadalmi tagozódásának mélyebb-reható elemzése révén fel kell ismerni azokat a főpilléreket, amelyeken a magyar művelődés nyugszik». Ilyenekül pedig elsősorban a várost és az értelmi középosztályt jelölte meg. A városok fejlődésétől várta a fogékonyság fellendülését a művelődés iránt. A «statisztikai városokból» «a szó igaz értelmében vett városokat» akart fejleszteni. Aggódva látta azonban, «hogy mind a kormányban, mind az ellenzéken a városi érdekek öntudatos meglátása, felismerése és képviselése körül vajmi kevés történik». Magára maradván, legalább saját hatáskörében nem akart lemaradni a szükséges intézkedésekkel. Egész decentralizációs politikája ezen az elgondoláson sarkallott.

A művelődési kérdésbe pedig mindig belejátszott a lét és nemlét felvetésének gondolata. Klebelsberg semmitől sem tartott annyira, mint hogy a vesztett háború nyomorúsága kulturdefetizmusra vezethet. Ellene nemcsak logikai érveléssel és hatásos képekkel lépett föl, hanem ismételten hivatkozott külföldi történelmi példákra is. Humboldt Vilmoséra Poroszországban és Jules Ferryre Franciaországban, akik mint kultuszminiszterek hazájuk 1806-iki, illetve 1871-iki súlyos vereségei után erkölcsi és szellemi erővel hatványozták meg nemzetüknek a háborúk folyamán megcsökkenő fizikai erejét. Hirdette, hogy a kultúra «kenyér és hatalmi kérdés», hogy a kultusz-tárca az adott viszonyok közt voltaképpen «honvédelmi tárca», hogy a trianoni börtönajtót mindenekelőtt «a tudás erejével döngethetjük és a szellem szavával hirdetjük a világ nemzeteinek a magyar igazságot»; egyben arra is figyelmeztetve a kulturális befektetések ellenségeit, hogy «a kultúra nem olyan kincs, amelyet pusztán őrzéssel meg lehet tartani. Mert a művelődést minden egyes nemzedéknek verejtékes munkával kell újra és újra kiküzdenie s a nemzetnek is folyvást dolgoznia kell, hogy a maga művelődési szintjét fenntarthassa».

A kulturális lemaradás veszedelmének érzékeltetésére különösen két képet szegzett szembe a kulturdefetistákkal. «Nem szeretném — mondotta 1925-ben egyik parlamenti beszédében —, ha a jövő magyar nemzedék a kultúra elültöltő puskáival felszerelve szemben találná magát más nemzetek kulturális tankjaival, repülőgépeivel és más modern fegyvereivel». Még élesebben fejezte azonban ki aggályait egy, az évek folyamán ismételten visszatérő képében: «Ne feledjük el, hogy az a szent terület, amelyet mi hazánknak nevezünk, Középeurópában, Európa belvárosában fekszik és ha mi magyarok csak egy kisebb műveltségű állam zsufedeles házában akarnánk élni, akkor ilyen ház számára nagyon korán túlságosan drágává válnék Európának ebben a belvárosában a házhely. Lebontanák zsufedeles házunkat és más szerencsésebb nemzetek építenének itt palotát».

Nagyon primitív elgondolásnak tekintette, ha Trianon okozta gazdasági válságunkból azt a következtetést vonnánk le, hogy elszegényedtünk, tehát ne tanuljunk. «Kevesebb költséget, tehát kevesebb iskolát, kevesebb tudást». Ezzel szemben a Trianon utáni kultúrpolitika gondolatsorát így szövegezte meg: «nagyobb nehézségekkel kell az életben megküzdenünk, amihez nagyobb tudás kell».

A legszerencsétlenebb gondolatnak tartotta helyzetünknek olyatén megítélését is, «hogy még az a nyolcmillió magyar is sok, amit Trianon nekünk meghagyott», ő a bajt abban látta, «hogy annyian, ahányan vagyunk, nem

dolgozunk sokkal többet. Nem sok ezen a darab földön az a nyolcmillió ember, hanem kevés a kifejtett munkája és nem elég az intelligenciája».

Kultúrpolitikájának alaptétele tehát: «a program nem lehet más, mint: a nemzeti termelés élére európai nívón álló vezetők ezreit, a nemzeti termelés szolgálatába pedig magas erkölcsi és értelmi kultúrával bíró tömegek milliós állítani». Más fogalmazásban: «emelni a magyar tömegek művelődési szintjét, erkölcsi és szellemi belértékét, fajsúlyát és ennek a műveltebb nemzetnek olyan vezetőket adni, akiknek a méretei megütik az európai dimenziókat, akiket a nemzet minden téren bizalommal és a siker reményével követhet». A széles tömeget nevezte ő a «cselekvés materialistáinak», akik a mindennapi kenyérért dolgoznak. Felettük állanak a «cselekvés idealistái, akik a megvalósítás, a realizáció képességével organizatórikus fantáziát párosítanak».

Minden kultúrpolitikának megvan a bifurkációja: népművelés és magas műveltség. Ennek elválasztása bizonyára nem klebelsbergi gondolat, az egyéni csak a szétválasztás megfogalmazási formája s a kérdés, hogy a kettő közül melyik áll előtérben. Klebelsberggel szemben mindig az volt a vád, hogy politikájában a népművelés elhanyagolásával csak a magas műveltség érvényesül. A tanyai iskolák építésének megindítása, az ötezer népiskolai objektum, amely minisztersége idején felépült, alig tudott valamit is változtatni ezen a nézeten, nem azért, mintha Klebelsberg politikája egyoldalú lett volna, de a dolog természeténél fogva, mert a magas műveltség egészen más gondozást kíván, mint a népművelés. Klebelsberg ezt úgy fejezte ki: «aki népoktatást szervez, az szórja bőven a művelődés magvát a nép széles rétegeinek televény földjébe, mint a magvető. Aki tudós-nevelés körül törődik, az legyen orchideakertész, foglalkozzék minden cseréppel külön-külön». Ez az orchideakertészet, amelyet ő nagy passzióval és hozzáértéssel üzött, keltette föl az irigységet. A hozzánemértők nem akarták elhinni, hogy a tudomány meglehází növény, amelynek a szeretet melege és folytonos ápolás kell. Hiába magyarázta a miniszter, hogy a kérdést nem lehet úgy felállítani, *vagy* magas kultúra, *vagy* népművelés, hogy az élet nem ismer *«vagy-vagy»*-okat, hanem csak *«és»*-eket; az át nem gondolt jelszavakat boldog-boldogtalan unos-untalan ismételte. Ebben a részben nem sikerült neki a kedvezően atmoszférát megváltoztatnia.

A tudományos kutatás tervszerű támogatása és a tudós- és szakemberképzés, az ennek érdekében szervezett ösztöndíjakció és a szolgálatában álló külföldi kollégiumok nemhogy minden fényes eredményeik ellenére sem tudták megszerezni a közönség érzelmeinek éltető melegét, hanem a fagyasztó közöny közepette csak Klebelsberg és szűkebb munkatársai gondoskodásának köszönhették, hogy eredményes munkát fejthettek ki.

Klebelsberg nem várt mindent a saját tevékenységétől, sem az általa létesített intézményektől. Az volt a véleménye, hogy «a miniszternek a nagy ügyeket kell a kezében tartania és madártávlatból biztos áttekintéssel kell bírnia az egésze fölött, belenyúlva ott, ahol újítani vagy javítani kell». Csak úgy tud igazán kormányozni, ha «a nagy főaldatokra korlátozza magát», «tevékenységének lényege pedig az, hogy az egyes nagy kormányzati ágak élére kiváló munkatársakat nyerjen meg». Másrészt azt vallotta: «hiába alkotunk mi törvényeket, hiába dolgozunk mi ki végrehajtási utasításokat, minden azon múlik, hogy lesznek-e emberek, akik azt végre is tudják hajtani». Ezért tartotta fontosnak néhány ezer vezető szerepre alkalmas szakember céltudatos kiképzését.

Azzal a hittel szemben, hogy az igazi tehetség magának úgysis utat tör, rámutatott, hogy mily gyakori jelenség nálunk «a kedvezőtlen külső körülmények vagy belső állhatatlanság következtében kettészakadt pálya», hogy éppen «a legfinomabb, az üde, derüs tehetségek, a bájos alkotásoknak ezek a játékos hajlamú mesterei törnek le a legkönnyebben». Attól féltette a nemzetet, hogy ha «nem képes tehetséges fiainak kifejlődését biztosítani és őket a nekik megfelelő helyre állítani, a középszerűség kezén elorvad».

Ehhez a gondolatsorhoz tartozik a külföldi kapcsolatok kiépítése. «Veszedelmes önámításnak» minősítette, «ha számra nézve kisebb nemzetek azt képzelik, hogy ők a saját keblükben mindazokat a kultúrértékeket kitermelhetik, amelyek valamely modern nemzet szellemi életét kitöltik». Rámutatott, hogy még nagy nemzetek kulturális életének is megártott az elzárkózás, saját szellemi életük túlbecsülése. Külföldi tanulmányok, külföldi tapasztalat, idegen nyelvtudás voltak érésben követelményei, az utóbbi vámügyi és egyéb nemzetközi tárgyalások szempontjából is, mert a nehézségek, amelyek a tárgyaló gondolatainak idegen nyelven való kifejezését megbénítják, «egyetlen tarifátételnél is több kárt okozhatnak, mint amennyibe egy egész egyetem kerül». Nem külföldieskedni akart, nem a nemzeti sajtóságokat elnyomni, de a külföldről újabb ösztönzéseket szerezni. Ezt nevezte «kulturpolitikai vegyészetnek». Ezért óvakodott egy idegen kultúra egyoldalú hatásának érvényesítésétől, ezért akarta a magyar ösztöndíjasokat szétszórni az egész világon.

Nagyon fontos volt azonban ez a szempont a magas kultúra, az önálló tudományos kutatás támogatása szempontjából is. Azoknak, akik tudományos politikájával a népművelés jelszavát szegezték szembe, nyíltan megmondta: «hogyha a magas kultúrának laboratóriumaiban Magyarországon megáll a munka, akkor a magyar néptanító is kint a falun és tanyán csak idegen műveltségnek lehet utazó ügynöke, de semmiesetre sem terjesztheti azt a művelődést, amelytől évezredes nemzetünknek egy második évezredét is várjuk»; «akkor csak idegen kultúrát hordhatnánk széjjel és ezzel kiforgatnánk eredetiségéből a magyar nép lelkét».

Ezek a gondolatok elérték meg benne a tudományos kutatás szempontjainak megértését, az önálló kutatómunka szeretetét. Nem volt miniszter, aki reszortjának ezt az ágát annyira személyes ügyének tekintette volna, aki olyan odaadó figyelemmel kísérte volna ezt a munkát és annyira örült volna eredményeinek. Ezért tekintették a magas műveltség exponensének, ezért vádolták egyoldalúsággal, ámbár ösztönzései e téren is a magyar művelődés egészének ügyét szolgálták, mert jól tudta, hogy a művelődés fölülről halad lefelé s a széles tömegek műveltsége érdekében a gyenge értelmiségi réteget kell erősíteni.

Ezek a gondolatok különösen életének utolsó éveiben öltöttek élesen kiformált alakot. Amikor visszavonulva a miniszteri székből a külpolitika és a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásába mélyedt el, felvetődött előtte a kérdés, hogy a világ mai államférfiai a helyzet magaslatán állanak-e? A választ erre úgy fogalmazta meg, hogy szellemi kapacitásuk nem kisebb, mint azelőtt, hanem a viszonyok nőttek meg. «Óriási erőfeszítések közt az egész földtekét egy egységgé kovácsolták össze és ezekkel az erőkkel szemben ma még az egyesek és államok és államférfiak nem tudnak megállni; és ez a magyarázata annak, hogy a gazdasági és politikai vezetőket tehetetleneknek érzik a nemzetek». «A technika nagy szárnyalását nem tudja a politikus és a közgazdász követni. Itt olyan feladatokra vállalkoztak, amelyeknek megvaló-

sítására nem ért meg az emberi elme». Az összes kontinensek gazdasági és politikai ereje, egyetlen medencébe összeeresztve úgy forr és kavarog, «mint egy varázsló lombikja». Ez a szemlélet csak megerősítette benne azt a már korábban is feltűnő gondolatot, hogy a vezéregyéniségekről a súlypont átolódott az értelmi középosztályra s az új korszellem kimunkálását az végül el kollektíven. Amiből Magyarországra így vonta le a következtetést: «Az a sorsdöntő kérdés, hogy a magyar értelmiség tud-e olyan szellemi atmoszférát kifejleszteni, amelyben megszülethetik, kifejlődhetnek, megerősödhetnek, tetté érlelődhetnek az az alapgondolat, az a vezéreszme, amelynek követése üdvöt hozhat az országra». Semmi kétség, hogy erre igenlő választ szeretett volna adni, hogy ebben az irányban dolgozott, hogy szervező munkájával ezt a célt szolgálta, de lelkében ott élt egy korábbi megállapítás, abból az időből, amikor a nemzeti hibákat kutatgatta: «A hatalmas magyar hazafiságnak van egy nagy gyengéje s ez az, hogy számbelileg aránylag kicsiny az a réteg, amely ennek a nagy érzésnek az aktív hordozója».

Ez a kétség hatalmas ösztönzője volt tetteirenek és megerősítette régebbi tételében: «Az új nemzedék akarateréjét az aktivizmus jegyében meghatározni és ez akaraterő elé odailleszteni a nagyobb természettudományi, technikai, orvosi, gazdasági tudás gyémántfűrőjét —, amely átütötte az Alpesek főgerincének sziklatömbjeit is — ez számunkra az egyedül járható út».

De még egy szót kell szólanom cselekvésének fáradhatatlan és türelmetlen üteméről, amit még eszméinek őszinte hívei közül is sokan nem értettek meg. Ezt nemcsak Trianon nyomorúsága és a planetáris arányokban megduzzadt politikai viszonyok diktálták rá. A multnak két szomorú öröksége tüzelte az alkotások ütemének erőltetésére: a török uralom és az egykori osztrák symbiosis, amely kulturális fejlődésünket mindig megakasztotta anélkül, hogy helyébe lelkileg valami számottevőt tudott volna adni. Úgy látta, hogy az ebből származó elmaradottságunkból még egy-két évtizedet pótolnunk kell, mert különben nem remélhetjük nemzeti álmaink teljesülését. Mert «rettenetes volna lekésni arról a gyorsvonatról, amelyen Európa nemzetei robognak előre egy ma még beláthatatlan fejlődés hihetetlen távolságai felé». Nekünk nincs időnk! ez zúgott fülében szakadatlanul, ez hajtotta és ezért hajtott munkatársai között mindenkit, akitől valamit várt.

Illőnek tartottam a feledés homályából felidézni ezeket a gondolatokat. Gondolatok sorait vonultattam el, amelyekben élet lüktet, amelyeket szent érzések hevitenek. És ha sikerült őket helyesen sorrendbe szednem, sokan igazat fognak nekem adni, hogy ez a végiggondolt gondolatok szoros szövevénye. Rendszer, amelyben a részek az óramű fogaskerekeinek pontosságával illeszkednek össze, hogy egymást erősítve a közös célt szolgálják. Ilyennek szerette volna látni a nagy szervező az egész magyar nemzeti életet s ha nem is az egészben, de legalább kulturális részében az ő aktivizmusa volt a fáradhatatlan hajtóerő.

Igy fest az az isteni szikra, az a magyar éjszákban fényesen lobogó láng, amely három év előtt a klinika betegágyán időnek előtte, váratlanul és hirtelen kialudt. Tevékenységében volt egy időpont, amikor hasonló gondolkodású barátaival egy meghitt kör szervezésére gondolt. A fáklyahordók társaságának akarta azt elnevezni. S ha a fáklyahordók köre Klebelsberg gróf elgondolásában nem is valósult meg, az ellobbant láng fénye barátai közt tovább világít, melege most is hevíti a lelkeket, s akik a lángot lelkükbe fogadták, tovább fogják adni új nemzedékeknek.

ARANY JÁNOS DEBRECENI DIÁKKORA.

Irta: *Dóczy Jenő.*

ADÁTUM: 1833. Ennek az évnek novemberében történt, hogy Arany Jánossal megállott a zörgös, ekhós szekér a debreceni öreg kollégium előtt. Homlokán az anyai csókkal, szívében a bizonytalan jövő félnék, homályos reménykedéseivel, egy kis kopott fenyőfaládjával, melyben a sok könyv és kevés ruhanemű között ott volt szívvidámítónak egy ócska gitár is, — ezzel a szerény bagázsával állított be Debrecenbe egy lucskos őszi napon a nyurga diák, hogy a kollégium híres professzoraitól megtanulja mindazt, amit tudni érdemes és lehet. Itt élt aztán, itt nyomorgott, sokat tanult s még többet sóvárgott egy célnélküli cél felé, egy évi megszakítással három esztendeig, 1836 tavaszáig, amikor is nem bírva már tovább a rideg fegyelmet és a céltalannak látszó tanulást, sok töprengés, habozás, gondolkozás után, egy meggondolatlan percében ledobta magáról a diákok hosszú, földigérő tógátus ruháját, fölcsapott színésznek, elindult a vándorkomédiások keserves útjára.

A költőnek erről a diákkorszakáról édes-keveset tudunk. Olyan kevés adat maradt erről a három esztendőről, hogy az a félmarkunkba elfér. Egy-két szájhagyomány, anekdota, egy pár hitelesnek látszó feljegyzésen kívül semmi, semmi csak azok a szűkszavú vallomások, miket Arany később, Gyulai kértére, maga jegyzett föl túlságosan óvatoskodva és az önéletrajz-féle Bolond Istók második éneke, melyből azonban bajos kihámozni, mennyi benne a valóság s mennyi a költészet. Ezekkel az adatmozaikkal játszik irodalomtörténetírásunk évtizedek óta. Százszor megírták és az unalomig ismételtették, hogy mennyit nyomorgott, mennyit fájlódott a kollégium fagyos világában. Bármibe fogott is, nyakán ült a bűja, oldalát kikezdte annak sarkantyuja. Csak akkor hűröződött föl leajzott lelke, ha elbarangolhatott, elandaloghatott a nagyerdő tölgyfái alatt, az őszi avart járva és egy-egy lehulló, sárga levél előtt tűnődve megállva. De bármely évszakra fordult a természet, a nagyerdő csöndes magánya volt a hányodó lelkű diák legkedvesebb tanyája. Épp úgy, mint ahogy nagy elődje, a kollégiummal örökös hadilábon álló Csokonai is itt érezte legjobban magát s mint ahogy jóval később Szabolcska Mihályt is a nagyerdő bűgő vadgalambjai tanígtatták dalra, szerelemre.

De ennyi az egész. Vagy alig valamivel több. A diákok kissé nyers, rusztikus élete, a zord iskolai fegyelem, mely a későn kelőket, este kimaradókat karczerrel büntette s tiltotta nemcsak a pipázást, éjszakázást, de a zenét, táncot, színházbajarást is. Mindezt eléggé tudjuk, ismerjük. És tudjuk azt is, hogy a sok görbe paragrafus tilalma dacára, azért elég vidám élet folyt a kollégium falai között. De a csöndes, magabazárkózott diák ezeket a tobzódó mulatozásokat épp úgy kerülte, mint ahogy nem vett részt társai vaskos tréfáiban, a tanárok kifigurázásában sem. Csak éjt, napot összetéve olvasott és tanult. Mindent, ami elibe került, főleg minden új könyvet. A könyveken keresztül önmagát kereste, a mások szellem-műveiben a saját lelkét próbálta meglátni. Hogy mi lakik hát voltaképpen benne? Mi az az irány, amely felé menjen, melyik az az ösvény, amelyet kövessen? Hányódott a lelke, mint a

zajló vizen a törékeny csónak, s nem látta a partot, mert az homályba veszett s nem intett felé egyetlen biztató sugár sem.

Körülbelül ez az a kép, amit Aranyról, a debreceni diákról ismerünk. Egy régi festmény, amely reánk a multból fennmaradt. Az újabb kutatások nem adtak ehhez a képhez egyetlen új szint, egyetlen vonást sem. Anyyira megszoktuk, annyira ismerjük, hogy már kissé unjuk, s néha kételkedni kezdünk az igazságában. Nagyon is stilizált. Háttha nem is így volt, háttha nem is ez volt a valóság? Az élet sokkal tarkább, színei nem ilyen egyhangúk. Talán az ifjú Arany diákkora is színesebb volt ennél. Mennyire szeretnénk egy távcsőnek a birtokában lenni, mely szemünk elé hozná ezt a rég letűnt világot a maga eleven mozgalmasságában. Nincsen ilyen multbanézó, messzelátó távcső? De van. Hogyne volna. Egy részletező kor és környezetrajz pótolhatná Arany diákéletének eltűnt adatait. Szinte csodálatos, hogy erre eddig senki se gondolt. A harmincas évek és az akkori Debrecen, a kor és környezetnek egy nagyszabású, de a detailokat is feltűntető rajza a kép közepében az ifjú Arannal, mennyi mindent megmutatna, ami eddig homályban maradt. Mert hogy a kor és környezet nagy hatással volt a költő fiatal lelkére, azt mondanunk sem kell. A lélek ebben a korban mohó étvágygal tátja ki a száját minden benyomásra s egy egész életre való tápláló anyagot raktároz el az elme titkos celláiba. Hogy mi volt ez a matéria, miből táplálkozott ez a mohó, kereső lélek, erre megtudunk felelni. Csak utánna kell járni. Az anyag össze kell hordani, s összeállítani. Ebben a szűk keretben persze sokat nem adhatunk, de fölállíthatjuk a multba néző távcsőt, felszólítva olvasóinkat, jöjjenek közelebb s kukkantsanak belé.

Nos, vajjon mit látnak? Két alacsony, földszintes házacskát, egymáshoz simulva, egymást támogatva, az ős kollégium hatalmas épületével szemben. Ez a két ház ma is épp úgy egymáshoz húzódik, mint száz esztendővel ezelőtt, Arany idejében. Alighanem olyan volt a külső-belső képük akkor is, mint máma. Az ilyen öreg házak nagyon konzervatívak, nem igen változnak, legföljebb ha csákány esik nekik. Nem hiába : kollégiumi professzorok laktak bennük mindig. De azért nem vaskalaposak. Mohos zindelytető fődte mind a kettőt. Kéményükből vigan bodorodva szállott föl a kék füst. A füstölgő kémény is mutatta, hogy a konyha széles tűzhelyén állandó sütés-főzés folyik. Az egyik tanári lakban ebben az időben Erdélyi József nagytiszteletű úr lakott feleségével és két leánykájával. Ide járogatott át Arany a kollégiumból ebédre, vacsorára, azaz, hogy instruktóri minőségben a két kislány : a Rózácska, meg a Lujzika taníttatására. A kis Róza fekete hajú, eleven ördög. Lujzácska szelíd, szende, szép, süldő leányka, korán érett hajadon, aki már nemcsak a «rejtett szókat» hüvelyezgeti az almanachokból, de elábrándozik már a Bajza modorában írt verseken is, melyekkel a kollégium diákjai töltötték meg az évente megjelenő Lantot. A két kislány anyja : Róza mama, Erdélyi professzor úr ifjú felesége gyönyörű szép asszony, nemcsak a városban, de megyeszerte ismert ünnepelt szépség. Az a művészileg is igen finom arckép, mely az Erdélyi-család birtokában ma is megvan, majd megszólal és igen sokat mond, csak érteni kell a szavát. Kissé molett nő, úgy harminc év körül. Előkelő debreceni kereskedőcsalád leánya. Nem az a bizonyos civis-szépség, sok finom urbánus vonás van az arcában, a szem körül és a szája szögletében. Nagyon illik rá egy Csokonai-verssor : «Mosolygó ajkai fészlő rózsabimbók, melyeken cukorra változik minden csók». Csupa rózsás és halovány kék az arcképen minden szín. Arcának bájos gödröcskéivel, kövérkés nyakával, telt idomaival úgy

fest, úgy mosolyog ránk, mint egy kecses Boucher-portré a rokokó századból. Ha Arany életírója egyetlen pozitív adatot sem tud is Erdélyi Rózáról, maga az a puszta tény, hogy a minden szépre annyira fogékony 19—20 éves diák e gyönyörű szép, s bizonyára művelt, mert apjával sokat utazott, sok földet bejárt asszony házában, körében forgott másféléven keresztül minden nap, már ez a szótalan tény is igen sokat beszél. Erdélyi professzor úrról is maradt fenn egy olajba festett arckép. Ott lóg a debreceni kollégium igazgatói szobájában. Nem taláros, papos alak, inkább világiás. Fekete frakk, nyaka körül tekert atlaszkendő, mely felnyomja a gallért, az állat, s a gallér peckessé teszi a fejtartást. Rózsaszín archőre, jovialis derűje epikureusi kedélyt, nyugalmat mutat. Különben egyébként is érdekes ember volt. Az ószövetségi írásmagyarázatot, a zsidó és napkeleti nyelveket tanította a kollégiumban. S annyira beleélte magát kedvenc stúdiumaiba, hogy kellett vagy nem kellett, mindig a régi zsidók és keleti népek szokásaival hozakodott elő. Mikor példának okáért délben az asztalra került a «vastag étel», ahogy Debrecenben hívják a főzelékféléket, paszujt, borsót, lencsét, a nagytiszteletű úr ritkán mulasztotta el elmagyarázni, hogy már a teremtés históriájából is kitetszik, hogy a régi zsidóknak sokáig a plánták, zöldségek, vetemények voltak a főeledeleik. Csak lassan-lassan szoktak rá a húsrá. Minthogy pedig maga a professzor úr nagyon szerette a lencsét (persze bizonyosan), füstölt oldalassal hát ha a kedvenc étele sokáig nem jelent meg az asztalon, e szembetűnő hiányosságra is az ószövetségi írásokból való idézetekkel célozgatott. Abból, hogy Ézsau megkívánta a lencsét, lehet ítélni az akkori zsidók eledeleiről. Persze az ilyen átlátszó célzások az asztal végén, ahol a házi kislányok s igen gyakran egy-két rokon kislány között János diák is ült, hangos derűtséget váltottak ki, mire Erdélyi professzor úr nagy ravaszul csodálkozó képet vágott, mint aki nem érti e kacározás okát.

Ha nem is zajos, de vidám társasélet folyt az Erdélyi házban. Egymást érték a traktamentumok, délutáni és esti összejövetelek. Asszonymulatságok, férfi poharazgatások. János diák ilyenkor mindig jelen volt. Ő volt tudniillik a pincemester. Azon a pincegádon, mely ma is a régi, változatlan állapotban van meg, sokszor bebágyoltatott ökelme kezében az orrossal, s a füstölő mécsessel. De ott volt a nyurga diák, kinek már ekkor legénytoll pelyhedzett állán, azokon a téli összejöveteleken is, mikor tele volt a rózsailatú nagy vizit-szoba bájos, serdülő leánykakkal, fiatal asszonynéppel és az öntött gyertyák lánginál, a klavírnak hanginál folyt a kontratánc késő éjjelig. A táncszünetben meg verseket szavaltak a Lant legújabb köteteiből a szöghajú diákok. Persze szerelmes verseket. Hallga csak, hallga, milyen is volt csak az akkori líra hangja, amiért a sok atlaszruhás fiatal dáma tapsolva lelkesült. Csak egyetlen egy strófát!

Szerelmet ajánl forró érzetébe,
Szűm nyugalom szent karján szenderült,
Egem mosolygó tűz-fénnyel derült,
Remélve üdvhozó jövőt körébe.

A gyertyák sercegve égtek, a női keblek pihegve hullámoztak, a kis kacsók abbahagyták a legyezőforgatást s lázasan összeverődtek, de a diák, János diák pirulva hajtotta le fejét. Ő nem tudott volna ilyen verset írni. Pedig de szeretett volna. Titkos óráiban Csokonai babérajaira vágott. De hát

kelhetett-e versenyre a módos póétákkal, a Lant ifjú óriásaival? Ilyenkor aztán lehorgadt, magábarévedt, s képelete gyászos szőnyegeit fonta. De lehangolt-sága aligha tarthatott sokáig; a fekete és kék női szemek sugárözönében, a fiatalság rózsaszínű káprázatában visszatért szívébe a jókedv és a biztató remény.

Ebben a kedves körben, Erdélyi professzorék vendégszerető házában teltek a fiatal Arany napjai. Nem lehetett hát élete olyan puszta, kopár, mint az őszi tarló, melyről leszedte a kalászt a sarló. Nem volt persze minden-nap sátoros ünnep, de a hétköznapok se lehettek éppen ólomszürkék. Leg-gyakoribb, mindennapos vendég volt az Erdélyi portán, a szomszédban lakó öreg Sárváry professzor, aki ugyan a mathézist tanította a kollégiumban, de Göttingában filozófusnak készült s filozófiai munkái nagy képzettséget, judi-ciumot mutatnak. De Sárváry Pálnak kiváló érzéke volt a művészetek iránt is. Kis rézmetszetes könyvecskéket írt a rajzolás mesterségéről, ezekkel kap-tatta, szoktatta a nemes tanulófjúságot a szépművészetekre. Voltak azon-kívül nagyon szép mappái, árkus nagyságú rézmetszetek, melyek az emberi szépség legfelsőbb grádusainak mustráit mutatták a világ legkitűnőbb mes-tereitől. Ezeket a mappákat felvitte a hóna alatt az iskolai előadásaira: ilyenkor csupa szem volt az egész grádus. Kézről-kézre jártak a képek a diákok között, de semmiféle csintalanság nem fordult elő. Soha se történt olyasmi, ami a Kerekes professzor óráin bizony megesett, hogy a mutogatott ásvány-darab, amint sorra járt a diákok kezén, dévajsból brúgává változott, ami diák nyelven fekete kenyeret jelentett, amit a kollégiumban sütöttek a bent-lakóknak. — Hogy Arany akkoriban a festésre, majd a faragásra adta magát, ebben bizonyosan nagy része volt a lelkes Sárváry buzdításainak. De külön-ben élő példa is csillogott előtte. Ekkoriban tér vissza külföldi barangolásaiból a tragikusorsú, kalandos életű piktor és szobrász: Dozsnai Károly, maga is debreceni fi; hozza magával az új uralkodó, Ferdinánd olajképét, amit el is ad a városnak. És megmintázza az öreg Sárváry mellszobrát is. Mennyit beszélhettek erről akkoriban Debrecenben. Egy Európát járt művész letelep-szik a civis városban! Lehetett-e ez hatás nélkül Arany János izgékony fan-táziájára? Csoda-e, ha maga is művészi álmokat szövöget, fest, rajzol s Cso-konai fejét próbálja kifaragni. Különben akár hiszik, akár nem, a fiatal Arany Debrecenben klasszikus mesterek eredeti képein is pallérozhatta műízlését. A város akkori polgármestere: Fáy János kiváló műgyűjtő volt, képtárában olasz és német mesterektől sok szép darab akadt, különösen Tiziánótól, Guido Renitől, Kaufmann Angelikától.

Egyáltalán az akkori Debrecen valódi művelődési központ volt. Talán még inkább, mint máma. A magyar műveltség fáklyái lobogtak a többszáza-dos multú kollégiumban s fényük messzire sugárzott. Európai híró professzo-rok ültek a katedrákon. Kerekes Ferencet, a botanikust például meghívták tanárnak a pétervári egyetemre is, de nem ment, inkább itthon maradt, hogy a magyarok között gyarapítsa a kiművelt emberfők számát. De még mellette is magasra tornyollik a híres matematikus: Maróthy György, akit kortársai tűzeszűnek hívtak s a nagy fizikus Hatvány István, akiről csodákat terjesztett a fáma s azt tartották róla, hogy varázsló, aki az ördöggel cimborál. S nem utolsó ebben a díszes sorban, ebben a studiosa phalanxban a minden szépért, nemesért, lángoló Pécely József, aki mintegy második Kazinczy, folytonosan izgatott, tűzelt, költői versenyre keltette a poézis iránt fogékony ifjú lelkeket, sokaknak szerzett pályát és pálmát s homlokukra babérkoszorút. — Persze

rajtuk kívül volt sok maradiság, sok vaskalaposság is, de ebben is annyi érdekes eredetiség, amiről a mai megkopott világban alig van fogalmunk. Micsoda originális alak például, hogy csak egyet említsek: Ertsey Dániel uram, a filozófiának és a politikának professzora, aki bejárta fél Európát, s akiben az európaiasság folytonosan birkózott a debreceniséggel. Kedves, közvetlen modorban könyvet írt a filozófiáról, tankönyvnek diákjai számára s ebben hadat üzent «a módis» filozófiának, Kantnak, Fichtének, Schellingnek s mindazoknak, akiknek «húrjukon pendül most a filozófia». — Érdekes, hogy amíg az öreg Sárvány s a fiatal Pécely lelkes barátai voltak az irodalomnak és szépművészeteknek, addig Ertsey Dániel nagytiszteletű úr az ex-katedra szüntelen ez ellen ágált. — «Olajat öntünk a tűzre — írja tankönyvében — a Szép mesterségek művészi látása, hallása, olvasása által, melyek a képzelődés világába ragadnak bennünket. Tűznél, víznél jobban kerüli a románok olvasását, melyek szép szín alatt becsúszó mérgek. A musika szép is, jó is, hogy az érzést faragja, vékonyítsa: sok abból se jó. Az észnek adj dolgot; «a'használ annak, ami azt nem kíméli». — Vajjon milyen szemeket mereszthetett a minden szóra vájt füllel hallgató Arany, mikor ezeket hallotta?

De nemcsak az akkori Debrecen, melyben a fiatal diák élt, volt ilyen érdekes, mozgalmas környezet, maga a kor is nyugtalan, vajúdó, tele belső lázzal. A harmincas évek, a reformok, a nagy megmozdulások, Széchenyi korszaka. A hosszú tespedés után mozogni kezd minden, az elvetett magok kezdenek csírázni, szárba szökelleni. Ha forgatjuk az akkori lapokat, egy rövid híren akad meg a szemünk Széchenyi lapjában: «Csak nem akar szünni a kisebb-nagyobb zúgásokkal érkező földrengés — írja a Jelenkor. — Nem múlik el hét, melyben kétszer-háromszor is ne éreznők ijesztő lökéseit. Különös bélyege a mostani rengésnek, hogy bár néha nagyon is észrevehetőleg ráz, az épületekben mégis semmi szembetűnő kárt nem tesz. A köznép itt különböző hírekkel rémítgeti egymást s elsüllyedésre készül. De a földesúri szeszély is ingásba jöve most, mert nem mondhatja már itt senki önhitséggel, hogy örök ingatlan javakkal bír». — Ime egy rövid hír és milyen sokat mond. Úgy hat az emberre, mint egy Shakespeare dráma introdukciója. Földrengés készül a társadalomban, a szellemi életben, elsüllyedőben a régi avult világ s a nagy változást, a nagy forradalmat a föld belső rengései jelzik. A régi épületek még tartják magukat, a bástyák még épek, de a «nagycélú» gróf, Széchenyi István már felemelte kezét, eldobta a követ. S repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg. De a lavina még nem indult meg, az események szele még csak fujdogál s a porszemek nyugton hevernek biztos helyükön. A vihar előtti csöndet egy fiatal diák érzi, olyan hevesen ver, hánykolódik a szíve a mellében, mint bezárt paripa, mely körül az ól ég. Lázasan dobálja magát a kollégiumi cétus, a kis diákszoba kemény vaságyán, tágranyitott szemmel bámul a sötétbe, sötét éjtszakába. Lesi az ablakot, várja: mikor kel föl a papirosarcú hajnal. S mintha már pirkadna is az ég kelet felől. De bent még homály van. Csak a szeme káprádzik látomásaitól, csak a fülében lejtenek vad táncot a hangok, vére ütemére.

* * *

És most tegyük le a multba néző, messzelátó távcsöt. Többet úgy se látunk. Lencsénk is homályos, aztán meg sötét hajnal van, még alig pitymallik. De tán ennyi is elég volt mutatóba. Bekukkantottunk egy pár világos ablakon és egy tenyérnyi rést hagytunk a multidők ajtaján.

CSIPKERÓZSA HAZAMEGY.

Irtá: Molnár Kafa.

AZ ASSZONY az utca másik oldaláról egyenesen átjött a telefonfülke felé. Gyorsan jött, habozásnak most már nyoma se volt benne, tudta is: innen már nem fordul vissza. A fülke előtt megtorpant, felizgultan, benn már várakozott valaki. A legközelebbi fülke két kis utca innen! — fusson odáig? Vagy várjon itt most, kockáztassa? Tíz perc óta, amióta tudta, hogy telefonálni fog, minden perc döntő késedelmet jelenthetett. Már alkonyodik és nem tudja, mindenütt van-e még ilyenkor hivatalos óra — és meddig, — és most müljék, perceken, az egész?

Átellent, a könyvkereskedésben van telefon, de a pénztárpulton tartják. Pillanatig habozott: ismerik ott. Mintha magáról rántana le takarót, csaknem élő bőrének egy darabjával, visszarettenne inkább, míg nyitja a kilincset, érzi, ezt az örültséget elkerülhette volna, de most semmiesetre sem ér rá elkerülni. Mosolyognia kell: Szabad a telefon, megengedik? — Lapozza sietőn a könyvet, tárcsáz... s aztán vár. Feltűnően kelletlen irodakisasszony-hang a vonal másik végén: — Kit, kérem? — S az asszony a boltos feleségének leplezetlen figyelmétől kongóvá merevedett hangon, de belülről érthetetlenül, hihetetlenül, tökéletesen és őszintén nyugodtan bemondja a telefonba a tíz év óta hangosan ki nem ejtett nevet.

Egy másik hang kérdi: — Kit, kérem? — S aztán valaki azt mondja: — Kapcsolom. — S aztán várnia kell, míg ismét másik hang szól: — Igen, még idebent van, ki kéri?

Erre is számított, a kérdés nem találja készületlenül. Semmi oka rá, hogy előre elárulja magát, de irtózik attól, hogy idegen névvel csalja elő a férfit. Világos, egyszerű, de átlátszatlan szót talált: — Családtag.

S aztán megint vár. Nyugodtan vár. Erővel teii hálát érez a sors iránt, amiért jó nyomon indult s minden simán megy eddig; de ezen felül nem érez semmit abból, amitől félt s most kissé távolról szemléli a saját nyugalmát. Nincs szándéka ellenére, hogy ennyire nyugodt, de meglepőnek találja és nem tudja egészen elhinni magának. Nem ér rá észrevenni, hogy gondolkozik, várakozva figyel a kagylóba, — de elfut agyában a gondolat, hogy a tíz esztendő távolságát tulajdonképpen emberfölötti könnyűséggel hidalta át; ezt végtelenül különösnek találja. Tíz esztendő édigérő, halálosra zárult bástyázatán rés támad — egy tárcsázó mozdulat az egész, egy telefonszám..., sohasem hitte volna!... Pedig nem kerültek messze egymástól a válás után sem, a család többi tagjával össze is akadt egyszer-egyszer az utcán, vagy

a villamosban ; sokszor csodálkozott a véletlenül, amely éppen őket nem tudta összehozni soha. Pedig azután is, sokáig még mindig várta, hogy valamelyik utcakönyöknél egyszer azért mégis összetalálkoznak ; nem kereste, de sohasem kerülte el a helyeket, amerre együtt éltek, jártak valamikor. A szíve verésétől fuldokolva és remegő térdével jött ki egyszer egy boltból, ahová magábaszuggert sejtellemben bement csak azért, mert tudta, hogy ott találja az urát. Nem, nem találta benn s a szörnyű izgalom nem volt egyéb, mint csaknem az eszméletlenségig felajzott lámpaláz, — mert nagyon szép volt azon a napon, tökéletesen elegáns, felfült fiatalságának mesteri gesztusától egybehangolt kívül-belül — s hazuról úgy ment el aznap, a szándékkal s a tudattal, hogy a férfi látni fogja őt. Erre nagyon vágyott, ezt nagyon akarta, feszülten és felkészülten ezt állandóan várta abban az időben, amikor érzékeny, érdekes szépsége őt magát legjobban meglepőn, úgyszólván egyik napról a másikra valami váratlan teljességbe színesedett — eleven zsarátnok volt ez az ajándék s nem tudta elviselni a tudatot, hogy felloboghat s tán hamvába hal, mielőtt értelme érne !... De a második házassága elejéről való dolgok voltak ezek mind, abból az időből, amikor még eleven husába mart emlékezés jelölte egész életének horizontját. Sokáig tartott, míg ennek a házasságnak sokkal kisebbszerű bajai között elérkezett odáig, hogy bizonyos megfáradt nosztalgiával elzárta magában mélyre valamikori, nagy szenvedély szenvedésein magasult énjét. Különben rövidesen özvegygé lett s a hosszú hetek, míg látta pusztulni s aztán látta meghalni azt az embert, aki bármennyire alkalmoszerűen tartozott is hozzá e keserű daccal összeütött második házasságában, a maga utolsó életdarabjának mindennapjait osztotta meg vele mégis, e nehéz hetek emberiesebbé tették s erősebbé. Tudta. Voltak nagyszavú, szárnyas dolgai az életnek, amelyekhez tartozó hite ez átalakulásban megfakult, de viszont szívósabb lett egész lénye, egyszerűbb, megpróbáltabb s emberebb ; ennek az újabbik, becsülhetőbb valójának köszönheti nyilván azt a tökéletes nyugalmat a várakozás e perceiben.

Túlán megcsörren a kagyló, az asszony figyelme egyszerre felszökik s ekkor megszólal egy zengő férfihang amott, harangszó-mélyen zengő nagyon szép férfihang :

— Halló ! Halló !? Itt Bajmóczy Ernő.

A majdnem valószínűtlenül nyugodt asszony mellébe brutális váratlansággal, tompán beledobban egy roppant ütés. Bugyborékoló, zsibbadt süketségben zuhan lefelé, kering, meginog s ekkor egyszerre fuldokolni kezd a rásistergő hőség bírhatatlansága alatt. Hát ez az . . . az ő nagy nyugalma ! . . . Csak a hangja, tíz év után . . . s nem mer felelni, nem tudja, tud-e . . .

— Halló — felelte szemét behúnyva, lassan, hogy időt nyerjen. Ó, az a hang, az a név ! A viselője úgy ejtette ki mindig, mint valami kinyilatkoztatást s most is így mondja, még mindig ; a magában való

hitéről nem kopott hát le semmi dísz, sőt még megmerítkezett azóta önmagában, magát-megnevezésének kegyúri súlya erre vall...! Mintha ösztök érte volna a gondolatra, rándult akarattal egyszerre megfeszítette erejét.

— Halló — mondta nyugodt, határozott tagolással — itt Krieger Ella.

Csend.

Egyetlen fulladt percre olyan csend, hogy az asszony keserűsen felélvező diadallal izleli a hatás váratlanságát. A kagylón keresztül éreznie kellett a férfi lélegzetvételének akadt szünetét. De az ő lélegzete akadt el. Ha ez az ember most leteszi a kagylót... El volt készülve erre is, de a megjelenő lehetőség csaknem megbénította. Ha ez az ember most leteszi a kagylót, nincs rá mód többé, hogy ő bebizonyíthassa, csak a gyermek miatt jött el idáig.

Az arculvertség félelmétől fekete lett körülötte a levegő. S aztán a zengő hang:

— ... Parancsoljon.

S erre a meglepő, előzékeny, feszes, nem idevaló, fölényes és olcsó, a formátlanságig udvarias és közönséges szóra az asszony gögje nyílegyenesen helyeződik.

— Ma tizenkét éves a leányom — mondja hidegen, tiszta hangon. Utána mélyen föllélegzik.

Rövid szünet.

— És most mit parancsol...?

Az asszony majdnem elmosolyodik.

— Ma délután cukrászdába viszem a gyermeket, — mondja tisztán tagolt szavaival — szeretném, ha résztvenne az ő születésnapjában.

— Nem egészen értem — zeng a harangszó-hang. — Nem magyarázhatná meg közelebről, miről van szó? Azt hiszem, a legjobb lenne, ha befáradna hozzám. Itt rendelkezésére állok.

Az asszony hangjának keménysége jéggé fagy.

— Nem mondtam semmi érthetlent, nincs semmi megmagyaráznivalóm és semmi szükségem rá, hogy bemenjek a hivatalába. Azt mondtam, hogy szeretném, ha eljönne a gyermek születésnapjára, ezért választottam cukrászdát. Kinghez megyek velem, a körúton, egy óra, másfél óra múlva.

— Kérem — túlozza el ekkor ismét önmagát a férfi. Ha nem lenne a szép hang színpados, ünnepes, harangos zengése, pincérré válnék, akinél rendeltek valamit. — Tehát Kingnél, egy óra múlva.

— Köszönöm — mondta nyomban az asszony s rögtön letette a kagylót. Lehet, hogy a férfi még mondott volna valamit, tán köszönni volt szándékában záradékolni, de az asszony valami kemény örömet érez azon, hogy ettől megfosztotta. A pontot ő tette utána a fejezetnek s most, utólag megremegett a rémülettől, mennyire csak

csodával volt határos az ereje. Felül maradt, ez bizonyos, de belül verten érezte fölényét. Ó, nagy utat tett meg mégis, még mindig nem tud magához térni... a legcsodálatosabb az egészben az, hogy tökéletesen biztos volt maga felől. Miért is nem tudja összeszedni magát végre?... Indulni készül, de valami káprázatban mozog: mi is volt ez, most túl van rajta... mégis megtette s ez volt az egész? Tíz év kísértetével mi történik most?...

Még van körülbelül háromnegyed órája, hogy rendbeszedje magát s a kislányt. Bármikor máskor elhatározóan fontosnak érezte volna, hogy fáj a feje, hogy a hajával máskor jobban boldogul s a szürke ruhája a szép régi csipkéekkel, még nincs kitisztítva, a másikban pedig kevésbé hat karcsún. Idegen meglepődéssel érzi azonban, hogy ma, tíz esztendő óta először és egyedül csak ma, mindez még kevésbé sem fontos. Talán, ha napokkal előbb készült volna a mai napra... A gyermek szép kis kék pulloverje azonban tiszta, tegnapelőtt éppen kimosta a fehér sapkáját is.

Végtelen gonddal öltözteti, fésüli meg a kislányt, két hosszú aranybarna copfját elfogódott gyöngédséggel fonja be: legyen ma szép, gondjaviselten, szeretettől harmatozottan szép ez a gyermek, amikor az apja tíz év után először meglátja. Úgy óvta eddig, úgy őrizte magányosságukat, hogy még csak hírt se hallhasson róluk a férfi, aki különben nem is volt kíváncsi a gyermekre sem; induló férfiéletének, karriér-imádatának gőzeiben hatalmas könnyebbség volt számára az asszonymak ez a stílusa, amire bizton számíthatott — és számított is. Az évek azonban multak és éppen az asszony teljes eltávoztottsága keltette fel néha a félelmet a férfiban, hogy adózatlan, kötetlen zavartalanságáért egyszer majd mégis számot kell adnia valamiképpen — s ettől csaknem babonásan, de bizonyos konok, makacs, elhatározott ellenszegüléssel fázott. Neki az a házasság nem hozott szerencsét, szegények voltak, kétkönyökkel küszködők s a férfi, valóban számbavehető tehetségeinek kirakatos felkészültségével rémulten érezte, hogy nagy-szerű kvalitásai szét fognak mállani s ő családapa lesz egyszerűen, úgynevezett családfenntartó, csak azért, hogy ez legyen az a buktató akadály életének, amelyen aztán az ivadékaik fognak majd felbukni sorra. Lázadni kezdett, szenvedve, kétségbeesetten, kegyetlen és éretlen daccal, felelőtlenül, kínlódva is, de hovatovább irgalmatlanná keményedve; és amikor az asszony hihetetlenül, könnyesen, imádatának és boldogtalan boldogságának súlyától elviselhetetlenül terhesen ráeszmélt végre, hogy halálra ítélték, egy fejvesztett, szörnyű jelenet után elmenekült fellelhetetlenül a férfi mellől, a sűrűbe a sebzetten dühödött vad csörtetésével, gázoló útjában nem törődve vele, magát zúzza-e össze.

A férfinak, ha eszébe jutott az asszony, kénytelen és kényelmetlen memento volt számára a problémák nélkül megközelíthető második feleség mellett, az érvényesülés, a lehetőségek, a belső biztonság e nap-

világos tükre mellett. Az első asszony olyan volt tükörnek, mint egy sötétvízű tó, nyugodt szintje is nyugtalanítót nyújtott, a férfi fázódva menekült még az emlékek elől is, amelyek mai, sikerült lényét alattomban pakfonggá torzították. Amikor az asszony váratlan, tiszta hangja a telefonban megjelent, a magát csaknem védtelenül utólértnek érző férfi azóta-nőtt életének egész fegyveres díszével fordult azonnal ellene. De mire odakerült az egykori feleség s a már nem is ismert gyermek mellé, bizonytalanságát erős érdeklődés váltotta fel önmaga iránt; váratlanul felmagasodott benne az asszony hajdani szerepe mellette s a nemrég még nyomasztó emlékű mult felé, majdnem enyhülten fordította a kínálkozó élmény, hogy az asszony valamikori, egyedülálló megértésében maradéktalanul megfürdetheti mai magát.

Mintha tegnap s mintha misem történvén váltak volna el, köszöntötték egymást, tegnapi valóját találva meg mindegyik a másiknak — meghülten, mint eltett s elkerült fogását az elmúlt nap lakomájának. A leányka — hajnalos üdeség, tájékozatlan és ünnepelten boldog — felállt, üdvözölni asztaluk váratlan vendégét, az idegen férfit s az asszony hirtelen ennyit mondott csak: «Bajtárs, régi időkből», — mire a gyermek mosolyogva megnézte mégegyszer a férfit, aki mitsem szolt s aztán visszaült haboskávéja mellé.

Az első percben csend volt köztük, az asszony végtelenül nyugodtnak érezte magát, tiszta volt, a gyermekétől védett — s rejtett mélyén mindennek: csalódott. Fájt neki, hogy nyoma sincs benne a fergeteges felindultságnak, amely megrázta délután, amikor meghalotta ennek az embernek a hangját. Máris tudja, hogy többet hozott áldozatul ezért a találkozásért, mint amit ez adhat neki.

A férfi nem érzi kényelmetlenül magát, meg van lepve az asszony figyelmet követelő épségén, szépségén s némi jókedvű, a férfi részéről dacos mosoly nyílik köztük, amikor észreveszi a pillantást, amely enyhén felmagasodott, de nagyon szép homlokára suhan.

— Hát igen, — mondja mosollyal, vállát vonva s nem is titkolja barátságosságát — az ember azt hiszi, sohasem fog megkopaszodni s aztán ilyenkor derül ki az ellenkezője. Kiszolgáló kisasszony jelentkezik, a férfi teát kér s aztán — mert hirtelen nem tudna egyébről beszélni, az asszony pedig tartózkodó, — a lánykát nézi. Szemügyre veszi és megnézi, időtöltőn és részletesen, az iránta-érzés hiányát feldagasztja formátlan túlérdeklődéssé, a gyermek észreveszi, mosolyog s lassan elpirul.

— Ez a kislány nagyon szép! — mondja ekkor a férfi hangos elismeréssel, a gyermek arca biborpiros lesz, zavart pillantást vált az anyjával, aztán megrázza fejét tagadón és tovább mosolyog, de fényes szeme rá-ráfigyel a férfi arcára. Az asszony bámulva, bénulva érzi a durva melléfogást, de még mindig nem tudja elhinni, hogy ez az ember itt vele szemben: idegen; — a kislány csendesén figyelve ül üres csészeje mellett s az asszony elküldi, válasszon magának két süteményt.

— Miért csak kettőt? — kérdi felbuzdultan a férfi — születésnap és csak két sütemény? Én nem tűrnék ilyen terrort magam fölött, csak vegyen ki a tányérjára, amennyit kíván — mondja bőkezűen, a gyermek érezhetően jellegzetes önérzetéhez olyannyira méltatlanul, hogy tökéletesen elárulja vele érzéseinek messzeségét. Az asszony a kislány eddigi születésnapjaira gondol. Volt ezek közt olyan, amelyekre nem jutott két sütemény s amelyeknek majdnem mindegyikét önmaga előtt is titkolt várakozásban élte meg a gyermek mellett. Körülbelül egész hiábavalóságát látja már nehéz és meddő útjának, amelyre ma elszánta magát; de — hiszen — a gyermek miatt jött, a gyermek miatt be is kell s most már be is akarja fejezni, amit kezdett.

— Ha kívánja, hogy megmondjam, — szólal meg csendesen, sietőn, de majdnem matrónás komolysággal — erre a találkozásra azért kértem, mert úgy éreztem, hogy a gyermeknek van szüksége rá, ha ő nem is tudja, mit kap vele. Gyorsan érlelődő lélek, váratlan meglepetésekben részesít minduntalan, változást érzek nála, fejlődésének természetszerű változásain túl valami jelentékenyebbet, ami... ha nem is nyugtalanít... Nem biztos, hogy természetének tökéletes a velem-osztozkodása s azt gondoltam, ha maga beszélgetne vele, nem a benső dolgairól természetesen, ezt nem lehet így, rögtön, de akármiről is, az ő bensejének megfelelően, amit legelsősorban csak magától kaphat meg... azt gondoltam, ez sokat jelentene neki, valami olyasmivé válhatna ez benne, mint szükséges és talán hiányzó tápszer, mondjuk, ... nem találhatja mulattatónak a hasonlatomat, nem is mulatságból gondoltam így... s a születésnapja hozta tulajdonképpen a gondolatot. Beszéljen vele, kérem, közelítse meg, talán...

A férfi váratlanul nyugodtan hallgatja s a szeme mélyén — ó, különös — távoli, bágyadt tűz világít föl. Tünődve nézi az asszonyt, nem is felel neki rögtön, aztán ezt mondja — különös hangon, mint aki lejárt értéknek számol utána:

— Hát maga milyen jó anya lett.

Az asszony elnémul, hallgatva és kutatóan nézi. Hogy a mondat, amit hallott, rezignált és csalódást takarhat, még nem tudja megsejteni. A felületességet érzi, amely csak ezt találta megjegyeznivalónak abból, amit ő mondott s ennyit mond halkan: — Most nem énrólam van szó.

A férfi hamarabb kész észleleteivel, mint az asszony. «Milyen érzékeny; és egészen spisz lett» — gondolja futó összegezéssel és önbizalma forrón felgyulik. Valamikor egészen különös mélységeit tudta megnyitni előtte ez az asszony az élet és dolgok belső értelmű célzatoságának, de milyen betegesen túlfeszített dolog volt ez akkor is, a kifelé fölvezető úttól ezzel is távolabb kerültek egyre. «Mártirtermészet», — gondolja mulékony sajnálattal és végleg megtalálja önmagát.

— De hiszen egészen természetes, hogy beszélgetni fogok a kislánnyal — mondja aktivitásának egész bőségével. S a visszatérő gyer-

meket kötekedő keresztkérdések alá fogja, iskolai ügyeit kérdezi, ostobaságokat, hogy mit szeret enni, kikkel barátkozik és miről beszélget barátnőivel, szeret-e zongorázni, szeretne-e színésznő lenni — azt hiszi, szemelláthatóan, hogy ennél a faggatásnál jobbindulatúan semmivel sem szórakoztathatná; fogalma sincs róla, hogy úgy kezébe vehetné a gyermek lelkét, mint egy madarat. Magáról kezd beszélni, gyermekkorából mond egy-két vidám apróságot, de — amint mondja — mindig egyéni hajlandóságok kergették s mindig fölfelé — s amikor itt tart, a gyerekekről már meg is feledkezett, az asszonyhoz beszél. Pozícióbeli eredményeiről beszél, kielégítő jövedelméről, induló politikai kapcsolatairól, a feleségéről — mintha sohasem lett volna felesége az az asszony, aki vele szemben ül, — az otthonáról — ő így mondja: a lakásom, — Sorrentóról és Capriról, ahol utazásai során járt azóta, egy világhítt íróról, akivel személyesen beszélgetett, egy külföldi bankvezérről, akivel együtt vacsorázott, egy kiváló jogászról, akinél... ésatöbbi; nem is látszik észrevenni, hogy tükrös, felnagyított, leplezetlen uralkodó valója — feleletül mindarra, amit ez az asszony s ez a gyermek jelentenek itt vele szemben — egyetlen éles, döbentő gixer.

Az asszony hallgat. Engedi beszélni, a társaságbeli figyelem arcával hallgatja, néha lánykájára pillant. Ez türelmesen figyeli a beszélőt, de nem érdekli túlságosan, amit mond; — mintha ezt venné észre a férfi, unszolni kezdi, vegyen még süteményt magának.

— Isten őrizz, — mondja távoli, mosolygó udvariassággal az asszony — megbetegszik, ne kínálja. Különben is... azt hiszem, menjünk már.

Nincs értelme, hogy tartóztassák egymást.

A számlát a férfi fizeti ki. Az asszony helyesnek találja ezt s feleslegesnek róla beszélni, ha nem is így gondolta. Künn, az utcán halkan figyelmezteti erre a kislányt, de a gyermek nem szándékozik megköszönni anyja kísérőjének udvariasságát, különös ösztönnel nem érzi sem kedvesnek, sem «bácsinak», az asszony nem is erőlteti. A férfi akarja gyors pótlással mindenáron kötelességének tudni, hogy megköszönje az asszonynak a délutánt, — a «szép gondolatot» — mondja, hogy gyermekét megmutatta neki. A nő nem figyelmezteti rá, hogy ő nem ezt akarta. Nem is bánja, hogy már a villamosnál vannak. Az erőltettség unalma fárasztóan kezd ránehezdni. Végtelen, sajnálkozó szeretettel átöleli a kislány vállát, úgy áll meg vele.

Jelentéktelen szavakkal töltik ki a várakozás idejét, meglátják a közeledő villamost s az asszony szíve elszorul.

— Nem adott semmit ennek a gyermeknek — mondja halkan, mert be nem váltott ígéret érzése nyomasztja gyanutlan gyermekével szemben. A villamos dörögve, zökkenve odafut eléjük. — Csókolja meg legalább — mondja majdnem fájón az asszony és hőkölve eszmél rá, hogy maga is tudja, semmi értelme ennek.

— Persze, hiszen akartam is — siet a jóváhagyással a férfi, most

már mindenáron meg akarja játszani az apát, különben végleg lekésik róla. Ügyetlenül megöleli a gyermeket s félig fülön, félig tarkón csókolja éppen akkor, amikor ez róla meg is feledkezve már felszállani készül; csodálkozva visszanéz rá, ez az egész, még arra sincs idő, hogy ne értse a dolgot, felszállt mögötte az anyja is, a kislány előretör a kocsiba, helyet keres.

A villamos elindult, az asszony kötelességszerűen visszanéz a kötelességszerűen utánanéző férfira. Ennyivel még tartoztak életük romantikájának.

Aztán bemegy a kocsiba, a gyermek már várja, két tenyere alatt tartogatva egy helyet a padon maga mellett. Az asszony melléje ül, kinéz az ablakon, de félszemmél a kislányt figyeli s aztán megkérdi tőle, hogy érezte magát.

— Jobb szeretted volna, ha magunkban maradunk, nem?

A kislány gondolkozik, mosolyog, gyomrocskájára teszi a kezét, még mindig örül a süteménynek, de a férfi is eszében jár s azt kérdi az anyjától:

— Te, mondd csak, anyú, nem volt ez a te vendéged egy kicsit szélhámos?

Az asszony erőltetetten nevet: — Na hiszen, megköszönné, ha hallaná! — de magának is fáj, hogy éppen ezt találta mondani. — Holnap kimegyünk apuhoz a temetőbe — mondja halkán, hirtelen, a kislány bólint, kinézeget az ablakon, — egész szép születésnapja volt, gondolja.

Az anyja nyugodtan, megfáradtan, révbeérkezetten ül mellette. Ott tart, ahol tíz esztendő előtt tartott, új és friss benne minden, ami akkor volt új és friss: a fájdalmak, az önmagát marcangoló szerelem, a kiolthatatlan vágy az elveszett és visszahozhatatlan után. Ma visszakapott mindent, most már mindörökre elérhetetlenül — és a mai nap után már tudja, hogy ez milyen sok. Talán elég lesz egy életre.

FORUM ROMANUM

*Ember szeme nem látott még soha
romot s virágot ily tömören együtt,
minden kis élet álarcát leveljük,
ha villan Róma tört oszlopsora.*

*Palatinus, fürt, Titus-ív nem ún,
követ a kép s felszökken a kilobbant
verőfényben a sarlóforma, roppant
vörhenyes, kormos ív: Colosseum!*

*Halvány gliycineék kárpítja kábit
s ha lépsz lyukas lépcsők végső fokáig
ha lábaid a Palotát elérték*

*egy perc véres villámánál megérted,
hogy itt mindenkor legdúsabban értek
élet, halál és isteni merészség.*

JAKOBOVICH EMIL, A MAGYAR KÖZÉPKOR MAI BAYARD LOVAGJA.

Irta: *Dr. Eckhardt Sándor.*

ATUDÓS fejlődésében sok rejtett dolog van, miről a nagyközönség, de még közvetlen környezete sem tud. De a legkevésbé hozzáférhető más ember számára a tudós ember kutató munkájának etikája és pszichológiája. Pedig egy látszólag száraz nyelvészeti vagy történelmi értekezés mögött egy nagy darab egyéni élet, tömérdék küzdelem, csalódás, szorongó érzés, nyugtalan hiányérzés, kielégületlenség, lelkendező öröm, fojtott tűz rejlik.

Aki Jakubovich Emilt közelebről ismerte, tudja, hogy az ő tanulmányai mögött is egy olyan belső élet húzódik meg, mely állandó izgalmakban, a keresés és felfedezés mámoros érzésében telt el. Nem árulok el semmi rosszat, ha elmondom, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárának, majd levéltárának igazgatója eredetileg jogásznak indult, de sokszori próbálkozásai ellenére sem sikerült letennie vizsgáit és doktori szigorlat nélkül került a Nemzeti Múzeumba, ahol Fejérpataky László korán felismerte tudományos képességeit. Ő maga sohasem tett semmit elismertetéséért és szinte erőszakkal kellett a bölcsészeti doktori vizsgára elvinni és barátainak sohasem sikerült elérnie, hogy legalább magántanári kérvényét benyújtsa, vagy hogy az egyetemi oktatásban bármilyen formában részt vegyen.

Pedig ez a laikus szemében félrecsúszottnak látszó életpálya egyenesebb és logikusabb volt, mint a legtöbb tudósé, csak egyszerűen nem illett konvencionális keretek közé. Jakubovichot nem a közjog érdekelté, az ő lelke nem tudott megragadni az ész fiktív strukturáin. Őt, mint egy gyermek kedélyét, vagy mint egy költőt a magyar történelmi mult legromantikusabb, legcsábítóbb korszaka, a középkor fogta le egyszersmindenkorra, csakhogy a tudós ösztöne szerint nála ez az érdeklődés nem a képzelet játékán, hanem újabb és újabb történelmi nyomok felfedezésén át elégtelt ki.

Érdeklődési köre kiterjedt a magyar középkor összes szellemi emlékeire. Hírnevet előbb mint oklevélolvasó szerzett; ezen a téren senki sem haladta felül és csodálatos emlékezőtehetségében mint egy nagy okmánytárban ott élt az egész roppant magyar középkori oklevélanyag. Barátai úgy is használták, mert mindenkinek rendelkezésére állt mint egy élő dátumgyűjtemény és nomenclatura. De otthon volt a címertanban — a magyar heraldikusok közlönyét szerkesztette — a pecséttanban és életének utolsó éveiben legnagyobb lelki gyönyörűsége volt I. Endre király hitelesítő olompecsétjének felfedezése. Azt már nem érte meg, hogy a legújabban előkerült Péter király olompecsétjéről készített jegyzeteit összeállítsa. Egyedülálló volt középkori magyar kéziratismerete és a legfurfangosabb detektív megírgyelhetette volna szimatját, mikor egy vékony szálát megragadva, nem engedte el azt, míg el nem jutott az ismeretlen vagy rejtőzködő emlékhöz. Béla király névtelen jegyzőjének krónikája volt legkedvesebb foglalkozási tárgya és akadémiai székfoglalójában a «Pdictus magister» problémája döntő fázisba jutott: lerántotta a szerénység formulája mögé rejtőző író fejéről a

csuklyát s előttünk állt vak Béla kanonok notáriusa, bizonyos Péter nevű. S mikor az osztrák-magyar egyezmény megkötésekor hosszas küzdelem után hazahozhatta Bécsből sok más sóvárgott kincsel együtt az Anonymus kéziratát az általa azonosított Kálti Márk barát gyönyörű Képes Krónikájával együtt, úgy dédelgette őket, mint jó apa elveszettnek hitt és megkerült gyermekeit : fényes ünnepnap volt ez rajongó lelke számára.

A nyelvészek is magukénak tekintették : hosszú időn át volt a Magyar Nyelvtudományi Társaság titkára s erre a kitüntetésre rászolgált kimeríthetetlen leleményével, kisebb-nagyobb újabb és újabb felfedezésével. Az ó-magyar olvasókönyv, melyet Pais Dezsővel együtt oly lelkiismeretes pontossággal és körültekintő figyelemmel állított össze, mintegy összegezése kutató munkájának. Mikor az ó-magyar Mária-siralom, legrégebb magyar verses nyelvemlékünk napfényre került, ő kapott megbízást az új nyelvemlék megvizsgálására, pontos elolvasására és kiadására.

Legutóbb szerencsés kézzel nyult a régi magyar rovás emlékek felkutatásához is s az ő nyomozó tehetségének köszönhető, hogy rovás emlékeink száma egyszerre felszaporodott : a legrégebb, XV. századi rovásábécét is ő szerezte meg a Nemzeti Múzeum számára.

Kézirati és könyvészeti ismerete is igen nagy volt, de bármilyen emléket vett a kezébe, annak minden része beszélt az ő kezében : a könyv kötése, papírja, írása, a bejegyzések, az oklevél pergamenje, pecsétje, ductusa, betoldásai, stílusa mind-mind biztos fogódzó voltak számára.

De érdeklődése megállt a történeti emlék felfedezésénél, magyarázatánál, keletkezési körülményeinek tisztázásánál : Jakubovich Emil nem annyira történetíró, mint a tudományos kutatás és közlés legeszményibb képviselője volt, ki a szintézisig nem jutott el. Őt maguk az emlékek érdekelték ; az ismert anyag kombinálása nem izgatta fantáziáját ; vérbeli kutató vadászimatját csak az új anyag vagy az ismert újszerű magyarázata elégítette ki.

Hogy milyen szívügye volt a magyar középkor az ő összes emlékeivel, mennyire azonosította magát velük, azt mindnyájan tudtuk és mintha apai örökségéről lett volna szó, úgy elborult, úgy elkeseredett, mikor egyes régi nek tartott nyelvemlékek eredetiségével szemben kételyeket kezdett támasztani a szakemberek egy része. Lehet, hogy ilyenkor elfogult volt, de bizonyos, hogy ha a vita komolyan megindult volna e problémák körül, ő lett volna a legnehezebben legyűrhető ellenfél, ő a magyar középkor félelem és gáncs nélküli lovagja.

Pedig szelid, szerető lelke került a harcot : mindenkinek barátja volt, mindenkinek szolgált tanáccsal. A temetésén megjelent közönség szívébe nehéz belelátni és bizonyos, hogy a részvét sokszor nem megy túl azon a jelenlétén, melyet a társadalmi illendőség tesz kötelezővé barátokra és ismerősökre. De Jakubovich Emil sírjánál — ezt mindnyájan, kik ott voltunk, éreztük — a részvét őszinte volt az iránt, kinek halálával a magyar tudományos élet egyik tartóoszlopa omlott össze és mindnyájunk legmegbízhatóbb, melegszívű önzetlen barátja tűnt el az örökkévalóságba.

„AZ ISMERETLEN EMBER“.

Irta : *Cavallier József.*

HOVÁ SODORTÁK az exakt tudományok a világot? Merre visz az emberiség útja a kultúrának és civilizációnak arról az állomásáról, ahol most tétován és tanácstalanul kuporog? Mi a magva annak a válságnak, amelybe az ember beleimbolygott és miként tudna belőle kivergődni?

Ezekbe a kérdésekbe lehetne összeszorítani azokat a problémákat, amelyekkel szemben Alexis Carrel állást foglalt. Egyszerűen és világosan, mert a tudomány nem játszadozik szavakkal és ami igaz az igazság fényében, az igaz, ami pedig nem igaz, az nem igaz. A valóság tényeinek megállapítása nem tűri meg a dialektika pajkosságait, de a tények elmondása nem zárja ki a szó művészetét. Carrel Lyon vidékéről vetődött az Egyesült Államokba s magával vitte a francia formaképzéset, a stílus eleganciáját és plasztikáját. Az élet jelenségeinek kutatása pedig a tényekhez való ragaszkodásra szorította. S ez a két tulajdonsága teszi, hogy az ember akkora érdeklődéssel és izgalommal olvassa azt a könyvét, amelyben felvonultatja szemünk előtt korunk problémáit és elmondja, miként képzei el megoldását.

Könyvének címe voltaképen már utal a megoldásra : «Man, the Unknown» (Hamish Hamilton Ltd., London, 1935, 346 old.). Az ismeretlen ember . . . S aki tudja, hogy Alexis Carrel az orvostudomány egyik herosa, az emberiség egyik legnagyobb képviselője a munkáiban emersoni értelmében, az megérti, miért ért el akkora páratlan sikert munkája néhány hét alatt két világrészben. Eleddig a sebészet bizonyos ágában és a szövettanésztés kérdéseiben volt döntő szaktekintély, most az emberi sorson eltűnődő s a lét kérdéseibe elmélyedő gondolkodóként lépett a világ elé. Szavainak súlyt és jelentőséget ad objektív értékükön túl az a dísz és elismerés, hogy 1912-ben megkapta a Nobel-díjat az érvarrat, valamint az ér- és szervátültetés technikájának felfedezéséért és kidolgozásáért. Carrel most hatvanharmadik évében van és a newyorki Rockefeller Institute for Medical Research tagja.

«E könyv szerzője nem filozófus. Csak a tudomány embere. Idejének javarésztét laboratóriumban tölti, az élő anyagot tanulmányozva. S többi részét a világban, ahol figyeli az emberi lényeket és megérteni igyekszik őket. Arra nem formál magának jogot, hogy olyan kérdésekkel foglalkozzék, amelyek kívül esnek a tudományos megfigyelés keretein» — olvassuk az első oldalon. És mindjárt ellent kell mondanunk, mert Carrel izig-vérig filozófus. Gondolkodásában gyökeret vert az angol-szász bölcséletnek a tapasztalaton alapuló iránya, mely egyoldalúsága ellenére is megtermékenyítette a valóság és az élet rejtelmeinek és értelmének kutatóit. Hogy ez valóban így van, azt bizonyítják Carrel kérdésfeltevései, mert meglátja a problémák összefüggését és ama benső metafizikai szükség, hogy magyarázatot keres magának, még pedig kauzális magyarázatot a legelső és legvégső alapelvek dolgában. Emellett igen tájékozott a bölcsélet irodalmában és egyes diszciplínáinak módszerében.

Az egymásra torlódo események és a mindennapi élet antinomiákban

és paradoxonokban kifejeződő jelenségei arra vallanak, hogy a tudomány és az ember nem tudott egymással lépést tartani. Valahogyan az történt, hogy az ember a maga sajátos mivoltával elveszett a tudomány szerteágazó specializálódásában. Ez a gondolat nem új, Carrel előtt már mások is hangsúlyozták, de biológiai szempontból senki annyi megfigyelést még nem soroztatott fel mellette, mint ő. Ha Galilei, Newton vagy Lavoisier az emberi test és tudat tanulmányozására fordította volna erejét, akkor valószínűen másként festene ma a világ, gondolja Carrel. A tudomány emberei azonban nem tudják, hogy merre mennek. Útjukat a véletlen, finom következtetések, a clairvoyance bizonyos neme irányítják. Mindegyikük külön világ önmagában és saját törvényei kormányozzák. A felfedezések általában véve akként fejlődnek ki, hogy nem látják előre következményeiket. Így esett meg, hogy ezek a felfedezések forradalmasították a világot és oda juttatták a civilizációt, ahol most van. És az a kép, amelyet a mai civilizációról fest, ugyancsak megrázó, mert a szenvtelenül csoportosított tények úgy festik meg az életet, amint mindannyian érezzük és látjuk, akik gondolkozva s érző szívvel állunk forgatagjaiban.

A tudomány formálta ki azt az értelmi és erkölcsi környezetet, amelybe mi be vagyunk ágyazva. S mélységes különbség van ama világ között, amely a mi szellemünket betölti s ama világ között, amelyben elődeink éltek. Az intellektuális győzelmek előtt, amelyek gazdagságot és kényelmet hoztak nekünk, az erkölcsi értékek adták az élet alapját. Ám az ész elsöpörte a vallásos hitet. Manapság pusztán a természeti törvények ismerete a fontos és az a hatalom, amelyet e törvények tudása biztosít az anyagi világ és az emberi lények fölött. A tudomány a gazdagság, a kényelem és az egészség szülőanyja. Csakhogy az az intellektuális légkör, amelyben a modern ember él, rohamosan megváltozik. A pénzmágnások, professzorok, tudósok és gazdasági szakértők hova-tovább elvesztik a nagy nyilvánosság felett való uralmukat. A mai ember elég művelt ahhoz, hogy ujságokat és folyóiratokat olvasson és meghallgassa politikusok, üzletemberek, sarlatánok és apostolok rádióbeszédeit. Át van itatva kereskedelmi, politikai vagy szociális propagandával és ennek technikája mind tökéletesebb lesz. Az átlagember is napnap után élvezzi a tudomány áldásait. Persze Carrel elsősorban az Egyesült Államok gazdasági és szociális viszonyait tartja szem előtt, főleg könyve elején, amelyet alkalmasint még a jólét fénykorában írt. Európai országokról szólva, odavetve primitív kulturájú államokat is emleget . . .

Mivel gazdagított bennünket a modern civilizáció fejlődése? Erre a kérdésre Carrel tüzetesen felsorolja mindazokat a gazdasági, szociális és egészségügyi vívmányokat, amelyek az életet elviselhetővé és kellemessé teszik. Igen ám, csakhogy értelmi és erkölcsi szempontból sötét árnyoldalak mutatkoznak a mai társadalomban. Minden állam rengeteg pénzt költ a nevelésre s az egészségre. Az Egyesült Államokban a tömérdek kiadás ellenére is úgy látszik, hogy az értelmiség elitje nem növekszik. A tudomány, irodalom és művészet iránt érdeklődők száma emelkedik, de legtöbbjükét csak az irodalom legalantasabb termékei s a tudomány és művészet majmolása vonzza. S a nagyszerű egészségügyi viszonyok és a kitűnő iskolák nem tudták felemelni a gyermekek értelmi és erkölcsi színvonalát. Az Egyesült Államokban az iskolák és egyetemek számának szaporodása ellenére is alacsony marad az intellektuális standard. Viszont egyre nagyobb mértékben jelentkezik az örültség, az idegzavar, a gyengeelméjűség és az értelmi szegénység. Vannak

az Unióban államok, ahol az örültek házának lakói számbelileg felülmulják az összes többi kórházban ápolott betegek számát! 1932-ben például az állami kórházakban 340.000 örültet gondoztak. Különleges intézetekben 81.580 gyengeelméjű és epileptikus tengődött, 10.930 pedig ideiglenesen családjában élt. Ebben a statisztikában azonban nem szerepelnek a magánkórházak betegei. Az örülteken felül legalább 500.000 gyengeelméjű van az Egyesült Államokban és egy vizsgálat megállapította, hogy legalább is 400.000 azoknak a gyermekeknek a száma, akik olyan alacsony értelműek, hogy nem tudják az elemi iskola tanítását felfogni. Az értelmi elfajulás, mondja Carrel, sokkal veszedelmesebb a civilizációra, mint a fertőző betegségek, amelyeknek leküzdésére a higiénikusok és orvosok figyelmüket kizárólag szentelték.

A modern civilizáció nem tud olyan embert kitermelni, aki képzelőerővel, intelligenciával és bátorsággal volna megáldva. Űgyészolván minden egyes országban csökken azoknak értelmi és erkölcsi mérete, akik a közügyekért a felelősséget viselik. Valamennyi nemzet gazdasági és szociális viszonyai rohamosan hanyatlanak. A modern társadalom semmibe sem veszi az erkölcsi érzéket, megnyilatkozásait a szó szoros értelmében elnyomtuk. A felelőtlenség hatalmasodott el rajtunk. Aki különbséget tesz jó és rossz között, aki szorgalmas és előrelátó, az szegény marad és úgy néznek rá, mintha eszelős volna. Azt az anyát pedig gyengeelméjűnek tekintik, akinek sok gyermeke van és azok nevelésére szenteli életét, ahelyett, hogy a saját érvényesülésével törődne. A művész és tudós szépséggel, gazdagsággal és egészséggel látja el a közösséget, de szegénységben él és hal meg. A rabló békésen élvezi a jólétet. A gangstert védi a politikus és tiszteli a bíró. Hős, akit csodálnak a gyermekek a moziban és megjátszanak szórakozásaik közben.

És minék folytassam tovább Carrel borzalmas meglátásainak vázolását? Az emberi kultúra hánykódásának és az ember válságának megfigyelői, mert vannak ilyenek elég szép számmal, az oceánon innen és az oceánon túl egyformán sötét színekkel festik meg a jelent, de nem értenek egyet a jövőre nézve, még kevésbé pedig a gyógyítás, a felemelkedés tekintetében. Spengler például annak idején a halál filozófiáját hirdette a kultúrája alapjaiban megrendült németseggnek. Demangeon viszont reményt, hitet és új utat ajánlott a világháború után a francia népnek. Mindketten felismerték a nyugati kultúra haldoklását, hisz már Nietzsche megrajzolta az elkövetkező bomlás képét, de mindegyik más és más következtetést vont le a tényekből. Carrel nem irracionális erők kibogozhatatlan játékát, nem elkerülhetetlen végzetet lát a reánk szakadt anyagi és szellemi katasztrófában. A baj okát végeredményben a tudomány egyoldalúságának és az élettelen anyag dicsőítésének tulajdonítja. S ebben a megrészegedett iramban a tudomány megfélemedezett az emberről! Megfélemedezett róla abban az értelemben, hogy nem fordult ugyanazzal az energiával és szívóssággal az ember sui generis sajátosságainak tanulmányozása felé, nem mélyedt el szellemének mélységeibe. A szavak mögül kicsillan a keserűség és a szemrehányás, amikor elmondja, hogy mit tett az orvostudomány az ember egészségéért és hogyan gondoskodik a modern társadalom a maga jólétéről. Kiméretlen ridegséggel veti mérlegre mindazokat a teljesítményeket, amelyeket a modern kultúra nagyszerű termékeiként szoktunk magasztalni, de sohasem vesszük észre, vagy valljuk be, hogy nagyrészt ez a gépi kultúra döntötte romba az anyagi világot és vele együtt az emberiséget. Ma már ébrednek a meggyőződés,

hogy a katasztrófát talán mégsem a gazdasági és pénzügyi mozzanatok idézték elő. Már gondolkodnak azon, hogy a világ válsága esetleg individuális és szociális tényezőkön fordult meg. Fennforog a reménység, hogy a civilizáció hanyatlásának gyors ütemben megindult folyamata az okok tárgyilagos kielemezésére fog bennünket sarkalni. S akkor rájövünk, hogy mi magunk és intézményeink minden baj forrásai. Egyszerűen nem ismerjük az embert! Nem tudjuk, mi jó, mi rossz számára. Nem tudjuk a tudományt igazában az ember szolgálatába állítani. Az igazi ember szolgálatába, mert az emberről való mai tudásunk csak absztrakció, lényegéről alig van fogalmunk. Az ember még ismeretlen a tudomány leltárában.

Ezt az ismeretlen embert állítja Carrel elének. Megállapításai azonban túlnyomóan negatívumok. Azt rögzíti meg, amit nem tudunk róla. Jelenlegi tudásunk az ember még nagyon fogyatékos. A különböző specialisták pontosan megmondják, hogyan van az ember teste felépítve, leírják az egyes szervek funkcióit, beszélnek fizikai és kémiai törvényszerűségekről, de valójában értelmetlenül állanak az ember szellemi megnyilatkozásai előtt és alig-alig sejtik meg okozati összefüggéseit. Ezeket a következtetéseket a tudomány, főleg az élettudomány példáin mutatja be, közben szabatos tájékoztatást kapunk egyes tudományágak eredményéről és mai állásáról. Egy-egy elejtett megjegyzésből sok ki nem mondott vélemény domborodik ki. Például nincs elragadtatva a nagy angol Bayliss fiziológiai felfogásától. A lélektan tudományának belső válságával teljesen tisztában van. Mindent abból a szemszögből mérlegel, mennyiben járult hozzá az ember felfedezéséhez, vagyis az emberi szellem lényegének megállapításához. A szellem kórtana, mondja, a lélektanon alapul, akárcsak a szervek kórtana az élettanon. Az élettan azonban tudomány, a lélektan pedig nem az. A lélektan még vár a maga Claude Bernardjára vagy Pasteurjére. Ott tart még, ahol a sebészet tartott, amikor borbélyok voltak a sebészek . . . Ebben a hasonlatban mindenestre túlzás van, mert hogy másokat ne említsünk, William James és Wilhelm Wundt talán mégis csak lendített valamit az emberi lélek megismerésének tudományán.

A szellem, a lélek kérdésében Carrel bizonyos fajta pszicho-fizikai parallelizmus álláspontját vallja s szemére veti a filozófiának, hogy a dualizmus megalkotásával évszázadokra megakasztotta a szellemiség mivoltának kioldozgatását. Erről természetesen lehetne vitatkozni, de elég arra a tényre hivatkozni, hogy a test és lélek kérdésében a végső szó a metafizikát illeti meg. A tapasztalati tudományok szolgáltathatnak ugyan adalékokat a megoldáshoz, de úgy természetüknél, mint módszerüknél fogva nem tudnak ilyen jellegű problémákat megfogni. S ha most számot kell adni arról, milyen álláspontot foglal el ez a finom elme az emberi lét nagy metafizikai kérdéseivel szemben, akkor talán a legjobban akként lehet felfogását jellemezni, hogy tulajdonképpen tartózkodik szubjektív meggyőződésének nyilvánításától. A vallásos megnyilatkozásokról a legnagyobb tisztelettel beszél és a miszticizmus legtökéletesebb formáját a kereszténységben látja. Istenről szó esik könyvében egynehányszor, de csak utalásképpen, amikor mások nézetére hivatkozik, ő maga alkalmasint agnosztikus. Távol áll attól a felfogástól, amelyet klasszikus felfogásnak tekint, hogy az agy a «lélek» székhelye. Mentális és spirituális energiáknak, úgymond, egész testünk a szubstrátuma.

Az idő már eljött a mi megújulásunk munkájára — hangoztatja

Carrel. Különösebb programra nincs szükség. Az ember újjáalkotását és gazdasági, valamint szociális világának újjáalkotását testének és lelkének pontos ismerete kell, hogy inspirálja. Vagyis szükség van az élettan, a lélektan és a kórtan újból való felépítésére. Ezt a munkát különleges laboratóriumokban kell megalapozni, az ember felfedezése a cél. Úgy a test, mint a szellem megnyilatkozásait egyforma gonddal kell tanulmányozni, mert az ember sem nem több, sem nem kevesebb, mint megfigyelhető adatainak összege. Ilyesféle intézet kezdeményezése Nicola Pende génuai laboratóriuma az emberi individuum tanulmányozására. Hogy mi lesz az ismeretlen ember rejtelseinek kifürkészése, azt természetesen nem tudhatjuk, mert hisz éppen ez a feladat, de bizonyos, hogy az eredmények és tanulságok alkalmazása meg fogja változtatni a világ arculatát és boldogságot hoz az emberiségnek. Mindezt Carrel meggyőző erővel és fanatikus lelkesedéssel vázolja fel, helyenként azzal a kedves naivitással, amely elég gyakori a tudományban az élet-től elvonult művelői körében.

A «Man, the Unknown» ragyogó diagnózis, de semmivel sem több. Tudjuk, mi a baj, hiánytalanul megismerkedhetünk tüneteivel. Lázasan izgalmas olvasmány! De ha az ember túlteszi magát a tömérdek adaton, kihámozza belőlük, hogy mi esik a lényegre s mi a tünetekre, sorra veszi ennek az emelkedetten és erkölcsi normák szerint gondolkodó nagy tudós-nak argumentumsorozatát, akkor meg kell állapítania, hogy a gyógykezelés receptje csak tüneti kezelésre szól, hogy az orvostudomány terminológiájánál maradjunk. Carrel tényleg elhiszi, hogy a tudomány a legtökéletesebb fejlődési fokán meg tudná oldani a szenvedés és boldogság problémáját. Vagyis az ember valóban semmivel sem több, mint a róla való legtökéletesebb tudásunk. Pedig a szaktudományok együttvéve sohasem fognak szívet és értelmet kielégítő, akaratot és cselekvést szabályozó normákat összehozni. Azaz röviden: sohasem adnak világnézetet és nem is fognak adni. Nem is szólván arról, hogy fejlődésük során még nagyon sok válságot fognak felidézni, mert a tudás ideáljainak elérése örök feladat.

Mint korkép és elemzés, nagyszerű ez a könyv. Mint megoldás: szép álmom, a tudásba vetett rajongó hit álma. Csakhogy a valóság más: a tárgyi ismereten túl van hit, van erkölcs és a tudomány egyiknek sem adhat alapot és irányt. Egyszerűen azért, mert ezek a spirituális értékeknek más régiójában élnek és érvényesek. Így Carrel igen érdekes és fölöttébb tanulságos könyve végső következtetéseiben csak az intellektualizmus túlhajtása.

TAVASZI SZÁNTÁS.

Szorítottál már arcodhoz pihés csibét? Olyan ez a szél is és mint a tavaszi fű, zsenge.
Bátyám homloka derűt zengne tőle, de — látod — szánt most: ott, a szelid hajlaton átdob nyakán gyeplőt, ostort s egyszer ő, rá a pacsirta tesz nagy dallást.
Nem rázza szépelgő nyavalya. Lásd,

csak a szellő kószál, fut és ugrál,
csak ő ittas a tavasztól meg én,
s ha nem állnám és ha nem félnék,
hogy arcóm az áhítattól összenőne
a földdel: leborulnék a rögre,
melyen ő csak széles, boldog
csizmája sarkával tapos
s ott maradnék tán örökre.

Erdős Jenő.

DON RAMON DEL VALLE INCLAN.

Irta: Kállay Miklós.

RAMON DEL VALLE INCLAN a nemrég elhunyt nagy spanyol író az úgynevezett 98-as nemzedék vezéregyéniségei közé tartozott. Ez a 98-as nemzedék körülbelül azt a szerepet játszotta a spanyol irodalomban, amit nálunk néhány évvel később a nyugatos mozgalom. Csak a földrajzi irány volt éppen ellentétes. Míg a mi mozgalmunk nyugat felé, addig a spanyol kelet felé akarta bekapcsolni az elszigetelt szellemiséget az európai vérkeringésbe. Ez a mozgalom a mienktől eltérőleg, amely legfeljebb csak rokonszenvezett már működő progresszív irányokkal, maga akarta megteremteni az egész spanyol progreszivitást. Jellege tehát a legváltozatosabb volt s a politikától a szépirodalomig minden területre kiterjedt. Ennek a nemzedéknek legtöbb írója egyben szenvedélyes politikai úttörő is volt. De akadtak köztük olyanok is, akik szigorúan megmaradtak a szépirodalom keretei közt. Elsősorban éppen Ramon Maria del Valle Inclan, aki soha életében tudatosan egyetlen politikai sort le nem írt és soha nem volt más, mint a szó legabszolútabb értelmében vett művész.

Viszont irodalmi téren talán ő volt a legmerészebb és legtöbb maradi ellenérzésbe ütköző újító. Valahányszor a század elején egy-egy műve megjelent, kora akademikus kritikája valósággal felhördült s Adyt nem fogadta nálunk az irodalmi vaskalaposág hevesebb füttykoncertje, mint az ifjú Valle Inclant Spanyolországban.

Valle Inclan a szimbolizmus előharcosa volt és irodalmi eszméit, művészi hitvallását először «La lámpara maravillosa» című művében foglalta össze s ezzel mintegy megszövegezte a spanyol szimbolizmus egész dogmatikáját. A mű alcíme «Ejercicios espirituales», azaz lelki gyakorlatok, ami azonban itt a misztikus elmélyedők formái közt és jargonjában megszólal, tulajdonképpen a legmodernebb esztetika, ha alapjában transcendentális és misztikus is. Az induló Ramon del Valle Inclan tehát aféle modern misztikus, mint Huysmans vagy a lírikusok közt Stefan George, akik kerülő utakon a művészet közvetítésével jutottak el a hithez vagy ha a hithez magához nem is, legalább odáig, hogy a hitben higgyenek.

Valle Inclan jól ismerte Huysmanst, aki a naturalizusból növe ki, először robgott fel tornára a naturalizmus ellen. Látni fogjuk, hogy Valle Inclan éppen az ellenkező utat járta meg: a szimbolizusból tért át a naturalizmusba, bár naturalizmusában is mindig megőrzött valami félelmes, különös, sokszor már a groteszkbe csapó miszticizmust. Ismerte Verlainet és a francia és német szimbolistákat. Legfőbb célja a tartalom és a forma teljesen egymásba olvadó zeneisége, a milagro musical. És azt tartotta Mallarméval, hogy a költő és a szent szavának nincs szüksége pontos nyelvtani értelmezésre, hogy megindítsa a lelkeket.

Ezeket az elveket először tökéletesen nem is annyira verseiben sikerült megtestesítenie, mint első nagy prózai művében: A négy szonátában (A tavasz, a nyár, az ős és a tél szonátája), amely a Bradomin marqués emlékiratai alcímet viseli. Ebben a művében már teljesen elmosódik a szigorú határ

próza és vers között. Itt mindent egyformán az a lírai életérzés hat át, amely a kifejezés művészi szépségét, a képek magukban is ható zsúfolt változatosságát s az egésznek zenei hangulatát keresi. Az a gazdag és nemes veretű misztikus költői próza ez, amelynek legnagyobb mestere a spanyol irodalomban éppen Valle Inclan. A négy szonáta az egykorú nyárspolgári irodalom dudva-virágai közt úgy hatott, mint kutyatej és kakastaréj közt egy csokor különös szépségű orchidea. Szakasztott azok a vádak hangzottak el, mint mikor a Gare de l'Esten, a Harc a nagyúrral és az Őskaján első nyugtalanító varázsú versei a magyar irodalomba berobbantak. Azt mondták a Négy szonátára, hogy Casanova, Wilde és d'Annunzio zagyva keveréke. Botrányt és forradalmat kiáltottak és felborzolt sovinizmusuk szilaj harci sikoltással zúdult neki a szerző hazafiatlan kozmopolitizmusának, nem is sejtve, Valle Inclan «a spanyol léleknek dicsőséges feltámadását készíti elő».

Valle Inclan első művein csakugyan érezhető idegen hatás. Ő maga sem tagadta. Maga mondta, hogy a Négy szonáta hősében Bradomin marquésban Casanova és marquis de Sade úgy megértik egymást, mint két vásári tolvaj. De ő Tirso de Molina Don Juanja után meg akarta teremteni a századforduló spanyol byroni hőset s ezt az esztetikai kultúrának ebben a klasszikus korában, amikor d'Annunzio hősnői haldokló éjjeli pillangókat tűztek a hajukba, másformára nem is teremthette. Bradomin marques, Valle Inclan Don Juanja, a nagy csábító, rút, katolikus és szentimentális. Szentimentalizmusa kettős vonzó erőt ad rútságának s az, hogy hívó, a bűn fűszerével komplikálja érzékiségét. Van ebben valami a La Bàs szatanizmusából. A bűnös parfómök bódító légkörébe különös ellentétképpen tömjén keveredik s harangzúgás tép bele a korbácsolt lélek mámorába. Ez a tömjénillat s ez a harangzúgás különben újabb naturalizmusának démoni látomásából sem marad el. A négy szonátában éppen ezek a végletes ellentétekből szőtt hangulatok a fontosak. A regény tartalmát vagy csak gondolatmenetét is bajos volna elmondani. A történet itt egészen jelentéktelen, úgyszólván semmi. Egy rendkívüli lélek ideges csapongása ez, multak szerelme és szertelen vágyak mámoros lobogása közt. Kivételes, teljesen exkluzív műremek, amelyet, ha az újszerűség a rendkívüliség ingere vagy a kikiabált botrány szimata révén ezrek és ezrek olvasnak is, csak a kiválasztott igen kevesek fognak megérteni.

Kísérletet tett Valle Inclan arra is, hogy modern Don Juanját pozitívabb táji és történelmi környezetbe állítsa be. Így született meg regénytrilógiája a Guerra Carlista, amelyben a mult század monumentális korregényét akarta megteremteni, természetesen még mindig romantikus szimbolizmusának felfokozott művészi formái közt, az abszolút ancien régimennek fogva pártját.

Művészetének ez a formája el is jut itt teljesítő képességének végső határához. Egyik-másik darabjában még felbukkan a gallego falusi hidalgó sátáni alakja, aki alárendeltjeit a rémület, a nőket pedig a gyönyör igájába görnyesztve tartja s vele szemben ott áll a vértanu feleség anyagi szelidségű jelenése, tele titkolt és megadó szomorúsággal, szüntelen meggyötörve és mindig szerelmesen a könyörülő irtalomban keres vigasztalást. S ha az este leszáll, az álmatag kertben bolyong sápadt holdfényben, ahol halálfehér preraphaelita liliomok hajolnak rejtelmes források fölé.

Lassan-lassan azonban teljesen búcsút mond ezeknek a romantikus elképzeléseknek. Mindjobban és jobban belemerül a sokat szenvedett spanyol lélek titkaiba. Feltáru előtte az a csiráiban ma is élő groteszk világ s annak

a rendkívüli fajnak ősi hívása, amely a pikareszk regényt kitermelte. Úgy érzi, hogy az ő ereiben is Francisco Quevedo vére csörgedez. Így jut el azokhoz az előadhatatlan tragikomédiákhoz, amelyek igazában nem is darabok, hanem párbeszédés regények a híres Celestina legtisztább tradíciói szerint. A romantikus szimbolizmus legfeljebb a színterek megfestésében tér vissza itt-ott. Ezekben a tragikomédiákban is van romantika, de egészen más, mint a regényekben. Ez félelmes, torz és bomlott. Verlainei holdfény és virágárnyak helyett boszorkányok szilaj körtánca lejt benne elhagyott, fehér templomtornyok körül, a sátáni bak száguld a levegőben csikorgó szélkakasok fölött, koldusok riasztó hada processziózik, pokoli és züllött árnyak kavarnak, amelyek mintha Goya Chapricos-ai közül vagy Zuloaga vásznairól szöktek volna meg. Döbbenetes nyomorékok, iszákosak, torz csavargók nyüzsögnek ezeken a makabreszk képeken. A babonás néphit szorongó balladaisága borzong ki belőlük s a mohó gyönyör ízét vér és halál keseríti. Az őspogányság maradványai szövik át a kereszténység misztikumát. Szélsőséges ellentétek keverednek itt úgy, hogy szinte szükségszerűen csúcsosodik ki az egész valami félelmes és groteszk humorba, ami mint mellékíz kétségtelen ott van a Chapricos-ban is és Valle Inclán írói munkásságának utóbbi alkotásaira szinte egyetemesen jellemző. Ilyen ellenállhatatlan groteszk típusok sokasodnak egyik legjellegzetesebb tragikomédiájába, a Divinas parablásban. Ennek a tragikomédiának középpontjában a züllöttségében is igézetes és fűszeres spanyol asszonytípus, az Oterok paraszt testvére, Mari Gaila áll, Mari-Gaila örökli sekrestyés férje útszálon kidőlt koldusasszony-testvérenek nyomorék fiát, egy hülye vízfejű törpét. Ezzel jár most búcsúról-búcsúra, vásárról-vásárra s ebben a csavargó életben bőségesen jut alkalma rá, hogy a tarka koldushadban három szenvedélyének: a táncnak, az ivásnak és a szerelemnek hódoljon. Belebotlik egy vásári csepűrágóba s a kedvese lesz. A csepűrágó eljön utána a falujába, amiből szörnyű botrány kerekedik. Az egész falu felzúdul, szilaj lázadás lobog a megszegényített asszony körül s ki tudja meddig csapnának a megzajdult tűznek féktelen hullámai, ha a sekrestyés férj a miseszöveg latin szavaival nem lépne közjük. Az isteni szavak értelmetlen zenéjének igézete csodát művel, mint csitító olaj ömlik el a szenvedélyek harsogó tengerén s a megbocsátás és megbékülés engesztelő szépségében viszi be maga a férj az üldözött bűnös feleséget a templom középkori menedékébe.

Ime Ramon del Valle Inclán megújhodott művészete. Talán ez a megújhodás a magyarázata, hogy nem vesztette el hitelét az ifjabb irónemzedékek előtt sem. Azt mondják, új művészi formákkal gazdagította a spanyol irodalmat. Ilyen ez az ősi hagyományú, modern tragikomédia is. Folytonos megújhodásának és változatlan fiatalságának az volt a titka, hogy a spanyol őstalaj kifogyhatatlan és örök erőiből merített. Halála Spanyolországot egyik legnemzetibb jellegű, rendkívüli egyéniségű, sőt ma csaknem teljesen egyedül álló tehetségétől fosztotta meg.

ISTENI SZAVAK.

Tragikomédia három részben.

Irta : Ramon del Valle-Inclan.

Juana la Reino, a vén koldusasszony, aki azzal kereste kenyerét, hogy búcsúkon és vásárokon mutogatta vízfejű fiát, útközben meghalt. Holttestét annak a falusi templomnak a pítvarában terítették ki, amelynek az elhunyt fivére, Pedro-Gailo a sekrestyése. Pedro-Gailo és testvére, Marica del Reino az alcad jelenlétében pörlekednek a nyomorék törpe birtokáért, aki értékes jövedelmi forrás. A pörlekedésben segít férjének felesége, Maria-Gaila. Ő a tragikomédia főszereplője. A darabból, amelyben a Lazarillo de Tormes életének félelmes és groteszk koldusvilága bontakozik elénk, olykor szinte diabolikus goyai fantázia szárnyain, egy jellegzetes képet közlünk.

Szin: San Clemente. A templom előtere, háttérben a templommal. Holdfény szűrődik le a lombok közt. Néhány földre állított mécses von homályos fénykört az elhunyt holtteste körül, amelynek körvonalai kirajzolódnak a fehér szemfedő alatt. Falusiak virrasztanak mellett ecsuklyásan, mantillában. A templom árnyékába húzódva pálincáznak. Hangok moraja, lépek nesze, az imbolygó árnyak olyan valószínűtlenek és mélyek, mintha ódon mesék káprázatai volnának.

PEDRO-GAILO: Mindig mondtam, hogy a megboldogult abba halt bele, hogy valami mérgezett forrás vizéből ivott, mert elég példa van ilyen szerencsétlenségre nemcsak az oktalan állatok, hanem a lelkes keresztények sorában is.

MARI-GAILA: A törpe is ugyanabból a forrásból ihatott, mert tisztesség ne essék szólni, úgy kellett tisztába tenni, mint valami pólyást.

MARICA DEL REINO: Hallgass, sógorasszony. Nem kell már sokáig felpanaszolnod ezt a bajoskodást, mert én veszem gondjaimba a taligát.

MARI-GAILA: Itt az öcséd. Igazítsd el vele a dolgot.

MARICA DEL REINO: Mit szólsz te hozzá, öcsém?

PEDRO-GAILO: A terhet mindig jobban bírja a férfi karja.

MARICA DEL REINO: A megboldogultnak az volt az akarata, hogy rám bizza a taliga gondját. Nyilván meg is mondta!

MARI-GAILA: Hol vannak a tanuk rá, Marica?

MARICA DEL REINO: Az öcsémmel beszélék.

MARI-GAILA: De én is hallom.

MARICA DEL REINO: Ó, ha a halott kinyilváníthatná a szándékát!

PEDRO-GAILO: Szóalj meg hát elhunyt testvérem! Mondd meg nekünk, szándékodba volt-e csakugyan megtagadni a család törvényeit.

A TATULA (*vén koldusasszony*): Azt ugyan lesheted, hogy válaszoljon. A halottaknak már nem jár a szájuk.

AZ ALCAD: A duda összelappadt és amiképpen nincs láng, olyaténformán nincsen szó sem levegő nélkül.

PEDRO-GAILO: De lehetséges, hogy csoda történik.

AZ ALCAD: Hol van már az az idő, ma ugyan ki nem fogja senki az ökröket a halál szekereből.

MARICA DEL REINO: És csak azért esne az egész nagy hü-hó, mert két testvér perbe akar szállni egymással.

MARI-GAILA: Nem lesz itt pörpatvar, ha tiszteletben tartod a férfi jogait.

MARICA DEL REINO: Ne kérjünk tanácsot a törvény embereitől?

AZ ALCAD: Isten őrizzen meg az ügyvédtől, az csak annál jobban összegabalyítana benneteket. Minek elmenni a faluból, akad itt is tisztességes ember, aki ismeri a törvényt.

PEDRO-GAILO: Hát hogy vélekedel te, Bastian de Candas?

AZ ALCAD: Ha megmondanám nektek a nézetemet, nem volna vele megelégedve sem az egyik, sem a másik. Különben hol a Törvény.

MARI-GAILA: Hát nem a fiúgyermeknek ad több juszt?

AZ ALCAD: Te nem értheted a törvény szavát.

MARI-GAILA: Van ám itt valaki, aki tud latinul.

AZ ALCAD: Erre meg csak azt felelem, hogy más a mise latin-sága, más a törvényé.

PEDRO-GAILO: Mi hát a véleményed, Bastian de Candas?

AZ ALCAD: Ha úgy se fogadjátok meg, minek mondjam.

MARICA DEL REINO: Tanácsot kérünk tőled, kötelességed tanácsot adni.

AZ ALCAD: Ha a megboldogult, ahelyett, hogy minden földi javaként csak egy ártatlan gyermek maradt utána, egy pár tehenet hagyott volna rátok, most mehetne kiki a tehenével. Én csak azt mondhatom. Ha pedig két taligát hagyott volna, fogná mindegyitek a taligáját.

A TATULA: Ebben az esetben nem volna pör.

AZ ALCAD: De mivelhogy csak egyet hagyott, kell hát, hogy megosszátok a vele járó terhet.

A TATULA: Nem teher az, hanem haszon.

AZ ALCAD: Ezek az oszthatatlan javak, ahogy a pörösködésben mondják.

MARI-GAILA: Helyesen beszélsz, Bastian, de azt nem mondod meg nekünk, hogy osztozkodhatnánk a taligán. Két láb egy patkóban nem messze ér.

AZ ALCAD : Láttam már malmot, amelyik a hét minden napján más gazdának őrölt.

EGY FIATAL LÁNY : Az én apám tíz órát őröl az Andras malmán.

MARICA DEL REINO : Ilyenformán a legjobb volna a két családnak odaítélni a taligát, meghatározott napokra.

AZ ALCAD : Teszem azt : Közös tulajdonosai vagytok egy malomnak. Hétfőtől szerdáig az egyik szedi a vámot, a másik meg csütörtöktől szombatig. Vasárnap váltakozva.

A TATULA : Akkor nincs pör.

MARICA DEL REINO : Mit szólsz hozzá, öcsém?

PEDRO-GAILO : Amit derék szomszédunk ad nekünk, egyszerű tanács. Szabadságunkban áll, hogy követjük-e, vagy sem. Ez kurtán az én véleményem. Most halljuk a tiedet.

MARICA DEL REINO : Osztom a nézeted. Ettől nem tágitok.

MARI-GAILA : Ez nagyon zűrzavaros beszéd.

MARICA DEL REINO : Világos, mint a nap.

AZ ALCAD : Lássuk csak jól, értelek-e, Marica del Reino. Úgy gondolnám, azt akartad mondani, hogy te azt teszed, amit az öcséd javasol, hogy tedd.

MARICA DEL REINO : Akkurátosan.

AZ ALCAD : És mit felelsz te erre, Pedro-Gailo?

MARI-GAILA : Ez a nagy mafla mindenre rááll, amit mondanak neki.

AZ ALCAD : Akkor ne vesztegessünk több szót rá.

MARICA DEL REINO : Eszerint három napig én viselem gondját a taligának, a másik három napig meg a sógornóm.

AZ ALCAD : A vasárnapok megosztva.

A TATULA : Na, így bíró nélkül is kész az osztály.

MARI-GAILA : Akkor hát igyunk rá áldomást. Ember, hozd ki csak a pálinkás butykost.

PEDRO-GAILO : Nem látod, ott van melletted. A megboldogult ravatala mellett.

MARI-GAILA : Adjatok ám egy pohárkával a szegény ártatlanoknak is.

AZ ALCAD : Szereti?

MARI-GAILA : Még a száját is megnyalja utána. Meglátjátok, egy pohár nem is elég neki. Egész át van itatva szesszel.

A TATULA : Az a sok napfény, az a sok zápor, ami ezt veri az országutakon. Enélkül a kis szíverősítő nélkül rég elpusztult volna.

MARI-GAILA (az ütődöthöz) : Akarsz egy kortyot, Laureano?

A TATULA : Mutasd neki a butykost. Azt nem érti meg, ha szólnak hozzá.

(Mari Gaila kíváncsian kecsesen odaáll a halott lábához és tölt a pohárba, hogy körbe adja. Élvezettel szívja be a pálinka illatát.)

MARI-GAILA: Bastian, neked kell kezdeni, mert te vágtad ketté a pöرت.

AZ ALCAD: Akkor hát a társaság egészségére!

MARI-GAILA: Utánad a kis ártatlanon a sor. Mingyárt kapsz te is, Laureano.

A TATULA: Csak úgy adj neki, ha utánozza a mennydörgést. Úgy tudja, hogy csuda.

MARI-GAILA: Ezt nézzétek. Szavamra. Úgy kinyújtja a nyelvét, mint a fullánkot.

AZ ÜTÖDÖTT: Hu, hu! Adsza... má!

MARI-GAILA: Ki ad neked jó tütüt?

AZ ÜTÖDÖTT: Nyanya!

A TATULA: Mi ez, Laureano?

AZ ÜTÖDÖTT: Hu, hu!

MARI-GAILA: Hogy kérnek szépen?

AZ ÜTÖDÖTT: A fenébe! Hu, hu!

MARICA DEL REINO: Ugyan add már oda neki, ne mérgesítsd még tovább!

MARI-GAILA: Utánozza a mennydörgést, ha inni akar.

AZ ÜTÖDÖTT: Miau, fű, fű, miau.

MARI-GAILA: Te csúnya, ez a macska.

A TATULA: Laureano, csináld a rakétát, aztán iszol.

AZ ÜTÖDÖTT: Cs!... Tun!... tun... tun!... Cs!...

Tun!

AZ ALCAD: Na, jól megszolgálta ezt a pohárkát.

MARI-GAILA: Egészen nagyon mulatságos.

PEDRO-GAILO: Szánsalomra méltó.

MARICA DEL REINO: A megboldogult nagyon jól nevelte. Testvérünk volt, de olyan asszony is volt, aki mindig tudott magán segíteni. Hej Juana, milyen szomorú sorsra jutottál.

MARI-GAILA: Nézd csak, kedves sógorasszony, várd meg a nappalt, aztán kezd el a sírátkozást. Most idd ki a pálinkádat. Fáj már a karom, annyit emelgetem azt a nehéz butykost.

(A másik nagyot sóhajt és mielőtt inna a pálinkából, mantillája csücskével megtörli a szája szélét. Azután csűj fintorral egy hajásra kiissza a poharat. Mari-Gaila iszik utóljára, azután leül a körbe. Egy vén asszony történetbe kezd. Az ütődött ide-oda lógatva ormóllan fejét a szalmazsák-vánkoson, bömbölni kezd a temető nyirkos éjszakájában.)

AZ ÜTÖDÖTT: Hu, hu!

(Békabrekegés jelel rá.)

„Szavak háborúja“.

EGY NÉPSZERŰ angol hetilapban fedeztem fel a nyáron ezt a rovatot. Címe, «Szavak háborúja», szójáték az angolban. *The Word War* csaknem úgy hangzik, mint *World War*: világháború.

Ha nem is ennyire véres, éppen eléggé harcias a *szavak háborúja*. De igazi ereje a *humor*. Így hát öldöklő is a maga módján, mert hiszen a nevetésesség öl.

Kedvesebb ajándékot nem is kaphattam volna karácsonyra, mint ezeknek a mulatságos, ötletes közleményeknek a gyűjteményét. A *Word War* elszórt cikkeiben még csak portyázó háborút viselő szerző váratlanul egyesítette haderejét: kötetbe foglalta írásait. A *Word War* — *World War* szójáték feláldozásával könyvének ezt a címet adta: *What a Word!* (Micsoda szó!)

A. P. Herbertnek, a kitűnő angol regényírónak ez a mulatságos és megdöbbentő könyve merőben lefordíthatatlan, de — *hasznunkra fordítható*. Angol ujságok, szónokok, politikusok, üzletemberek nyelvének fattyúhajtásai — az angol nyelv-dzsungel — majdnem olyan tanulságos, mint a magunké. A giz-gaz meg a gyom, gyökerében, nemzetközi növény.

A szó a gondolat kifejezője. Abból sarjad. (Vagy a gondolat hiányából.) A szó és a gondolat elválaszthatatlan — még ha igazat adunk is a francia mondásnak, hogy a beszéd a gondolat elpalástolására való. A leplezett gondolat is — leleplező.

Ép nyelvben ép gondolat. A régi mondásnak (ép testben ép lélek) ezt a változatát ajánlottam egyszer egy nyelvi ujságrovat címűül. A rovat első cikkében a szó és a gondolat egymásra utaltságát boncolgattam, hogy magamat is meggyőzzem a kérdés fontosságáról.

Akkoriban még szinte igazolásra szorult a nyelvhelyességgel való bibelődés. «Nem szabad beavatkozni a nyelv fejlődésébe» — mondogatták — «minden úgy van jól, ahogy van, a nyelv kiveti magából a helytelent» és a többi.

Ez a felfogás megdőlt.

A nyelvtisztaság és nyelvhelyesség szószólóinak lett igazuk.

Nem pusztán a szép és nem szép kérdése ez.

«Mondhatná valaki» — írja A. P. Herbert könyve bevezetőjében («Invitation to the War») — «hogy a szó főcélja a gondolat közlése, a *jelentés*, s ha ezt eredményesen szolgálja, nincs ok panaszra. De hiszen a gépkocsi főcélja is az, hogy elvigyen minket ide vagy oda, — a gyárak, a piac meg a vevők mégis megkövetelik, hogy kecses és finom legyen a kocsi...» (És tegyük hozzá: kényelmes.)

Szavak pillérein nyugszik a gondolat s a gondolatok pilléreit hidalja át a szó. Ezt vagy ilyesfélét mondtam erről évekkel ezelőtt. Akkoriban volt ez, amikor még nem a nyelvi hibákat üldözték a sajtóban, hanem a hibák üldözőit. Egyik reggeli ujság *nyelvbakterek*-nek nevezett el minket. A gúny

nekem szólt, aki ugyanabban a lapban a *mankón bicegő nyelvet* ostoroztam. Azóta legalább félszáz ilyen cikk jelent meg abban az ujságban és még több egyebütt. Egyre gyakrabban tünedeznek föl a nyelvünk épségéért és szépségéért sikraszálló írások. Azóta alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia nyelvművelő bizottsága és indult meg ennek népszerű folyóirata, a *Magyarosan*.

Hálás vagyok a *Napkelet*-nek, hogy állandó rovatot nyitott a nyelvi kérdések megbeszélésére. A nyelv fejlődése nem ért véget régi nagy íróinkkal. A ma élőkkel sem fog véget érni. A nyelv fája a mult talajába bocsátja gyökereit, de koronája új meg új lombokat hajt.

Napról-napra új meg új idegen szavak honosodnak meg nyelvünkben. Idegen, új fogalmak nevét idegen szó nyomán kell nyelvünkbe olvasztanunk. Ezen nincs is miért keseregnyünk. Árpád apánk nem ismerhette az *áramvonalat*. Gyöngyösi Murányi Venusa nem hullámosította *tartósra* a haját. A *légsavart* hiába keressük Csokonai költészetében. Ezekkel a szavakkal nincsen semmi baj. A nyelvújítás mindegyre tart még, napjainkban is. A szó és kifejezés *magyarosságát* nem kora dönti el. Csak arra ügyeljünk, hogy azzal a légsavarral *légnadrág*-ba ne pottyanjunk, mert akkor menthetlenül lezuhanunk. A «légnadrág» és társai ellen élénken tiltakozunk.

SZÉPSÉGKIRÁLYNŐ.

Irta: Mihály László.

Az esti ködben, lámparőtben vörös női fej ott a plakáton,
pirosan izzó betűk ott felette és előtte, látom,
kamaszok s szennyes vigyor kitorzul a szájuk szélén: moziesillag,
azelőtt meg szépségkirálynő és most buja parfümillat

felhőzi körül, perzsa bunda, pezsgő és külföldi hotelek
Ostende-ban nyaral s St.-Moritzban és Nizzában tölti a telet
felváltva, s körülzsongják, dongják mézes férfidongók
és önagysága boldog is, lám, nem eselekedett bolondot,

amikor azt a végít fogta meg, melyik sokkalta könnyebb:
tanult, akár te, drága húgom, de gondolt egyet és a könyvet
lecsapta, pódiumra állott, ha éhes szemek várva-várták
s másnap nevét a lapok már széltében trombitálták,

ország híresség lett és megkérdezték, mi a véleménye,
a kormányváltozásról, sportról s dícsősége esalja fénye
nyomdafestéktől párolgó ujságghasábon enyhe mérget
szívat fel messzi lányszobák lakóival. Most, úgy-e érted,

szegény kis húgom, hogy sikernek, nagy életnek mi a nyitja:
falánk szemek előtt alakod, bájord minden esőppnyi titka
nyíljék fel s te aratsz majd a felgerjedt szennyes léha lázon:
ma még csak a zsúri, de holnap már az ordító mozivászón

fröccsentí szét a tested, hangod, fülnek, szemnek, százezernek:
mert sztár lettél s nem bánod, mást, ezer butát hol is sepernek.
Látod, szegény kis húgom, neked is így kellett volna tenni,
nem álmodt szőni és gürcölni, de szépségkirálynővé lenni.

Pedig neked sokkal szebben ragyogott kék szemed s merészet
 álmodtál, mint a bátyád és kisvárosunkból a művészet
 előzőtt téged is, hívőnek, akarónak, nyugtalanak
 láttalak mindig s energikus kis karod sohse lankadt.

Nem telt ám autóra, villamosra sem, a sárba talpalt
 formás lábaeskád a luesokban s robotoltál és a hajnalt
 a munkaasztal mellett hányszor érted dolgozva másnak
 s be nem hódoltál magazinokból esalagató álnok varázsnak:

hogy hadd az olesó menzát, az ehetetlen sovány ebédet
 s ne légy esővert, mégis büszke kis madárka, aki véded
 körmösön is magad: hozzád felérőt nem látott még a pesti aszfalt,
 nem szebbet, nemesebbet s te hájas parvenük kegyét lesd és magasztald

a felkínált bundát és lásd okosnak a bárszagú gögöt
 és figyeld áhítattal, mit messziről Amerika bögött
 s bőmböli hangszóróján egyre: hipp-hipp hurrá... jazz, szépségkirályné...
 a te helyedben hagynám azt a bizonyos esapot s beállnék

az üvöltő karba. Ám rajtad nem fogott szó, mi a lényeg,
 felfogni sohse tudtad: «partnered» nem volt, csak vőlegényed,
 magad varrtad ruhád s a boldogságot, hírt mind vágyva hitted
 s reményeid a tavaszoddal hirtelen a sírba vitted.

Húgom, szegény húgom, miért is nem esillogsz ott, hol a szépségkirálynék?
 Be más lett volna nagy sorod s én is de vígabban állnék,
 nem lenne párnánk, paplanunk, pirosló gondparázssal bélelt
 apám nem félne száraz falatért s napot s az éjjelt

nem görnyedné ráma felett anyám keresztül és odale délen
 ösém meggyógyult volna s élne ő is, ó, szorongva, mélyen
 érzem, így történt volna. Késő. Pedig hát de boldog
 is lettem volna és a többi is, így árván felsikoltok

utánad. Rossz percemben így sirattalak, de hála, hála, hogy a posvány
 fölött csak ellibbentél szűzi büszkeséggel, anélkül, hogy oesmány
 zöld gőze benyálazott volna s hermelin-hó tisztaságod
 királyné-koronája esillog majd örökkön! Hagyjuk, a világot

éljék csak mások, nem bánkódva, hogy az új Ninive pusztul
 s rothad: habzsold ki csak belülről ember és ne ernyedj és ne lustulj
 mindennap friss mámorban, élvezetben s hogy valahol új Kain
 ítéletet készít, ne bántson s hogy az Eiffel-torony romjain

színesek lesznek talán urak s járnak szörnyű győzelmi táncot
 holtak felett s mert jól tudják a leckét, a régi láncot
 azok kezére fonják, akiket még meghagyott a bomba, gáz,
 halálsugár... Bolond, miért is huhognád «Európa vigyázz!»,

ha így akarják... Esti lámparóttben női fej ott a plakáton
 vörösön s bíboran izzó betűk köröskörül s előtte, látom,
 vigyorgó kamaszok. Így van ez Pesten, száz városban, ideírjam,
 hogy hol? S húgom fölött egy ölnyi föld, hány mázsa föld a sírban...

ÉLETEK, ELVEK ÉS MŰVEK

PAUL BOURGET ÉS HARCA A SZÁZAD- VÉG BETEGSÉGE ELLEN.

Irta: *Villani Lajos.*

KARÁCSONY éjjelén meghalt Paul Bourget. A betlehemi harangok örömet hirdető zenéje kísérte őt az elmúlásba és mire a világ részvéte közegette kihűlt teteme utolsó útját is megtette, a háború és béke marcangoló kétségei között vergődő emberiség már újra folytatta ideges életét, melyet az ünnep áhítata pillanatokra lecsendesített.

Hatalmas irodalmi pálya, melynek állomásait műveinek körülbelül 100 hátrahagyott kötete jelzi, ért befejezéséhez halálával. Éppen 50 esztendeje volt, hogy első nagy irodalmi alkotásának második befejező kötete megjelent. Mint fiatal író Sainte Beuve és Taine eszméinek befolyása alatt állva irodalmi kritikával foglalkozott. A Nouvelle Revueben kiadott tanulmányainak első része 1883, a második 1885-ben került összegyűjtve *Essais de psychologie contemporaine* cím alatt a könyvpiacra. Bourget ezekben a tanulmányokban a XIX. század nagy francia íróit és azoknak műveit veszi bonckése alá. Amikor azonban Renan, Baudelaire, Taine, Stendhal, Dumas fils, a két Concourt és mások műveit elemeikre bontja, nem a kíváncsiság ösztökéli, nem rejtett szépségeket akar feltárni, nem addig még észre nem vett hibákra rámutatni. Taine elvei irányítják, célkitűzéseiben, vezérgondolataiban azonban már új egyéniség bontakozik ki. Bourget nemcsak boncol, hanem műtétet is végez, mert meglátta korának betegségét és fel akarja fedezni a kór okozóit, titkos csiráit. Olvassuk el az *Essais de psychologie* 1885-ben megjelent II. kötetének Madame Adam-hoz intézett előszavát. Ebben Bourget világosan körülírja korának betegségét, amely az akarat, az erély, az életkedv hiánya a pesszimizmus, az a *quoi bon* (mire jó) zsibbasztó hatása a céltalan örömöktől amúgy is elsenyvesztett idegekre. Melyek a bajnak, a 30-as évek *mal du siècle*-je új fellépésének okai? Bourget szerint az okfejtés szellemének (*esprit d'analyse*) elhatalmasodása, az élvezetek hajhászása és a kor demokratikus szelleme. Renan a Szentírást tanulmányozza. Okfejtéssel a vallásnak emberi ésszel fel nem fogható misztériumaiba behatolni nem tud. Elveszti hitét és tagadja Jézus istenségét. Baudelaire az élvezetek túlzott vágyában betegessé, dekadenssé lesz. A túlzott demokratikus szellem következményeire, mely félművelt tömegeket nevel és ezzel az igazi tehetség érvényesülését akadályozza, számtalan példával mutatnak rá Bourget *essai*-jei. Hit nélkül megszűnik a lelkesedés, megáll az akarat, az élvezetek keresése fásulttá és tunyává teszi a tehetségeseket, kiknek kifejlődését a kor demokratikus szelleme is gátolja.

A fiatal írónak elvei vannak és világnézete is kialakult már, amikor belekerül az élet sodró árájába. Látni, tapasztalni akar. A külső élet megfigyelése új és új elemeket vegyít gondolatvilágába és friss példákkal igazolja már kikristályosodott nézeteit. A megnyilatkozás eszközüül Bourget a regényt választja. De nem a cselekmény mozgalmassága csábítja. Nem marad a felszínen, hanem mélyre tekint; bevilágít a lélek titkos világába, azt elemzi és boncolja. Így lesz a lélektani regény nagy mesterévé, aki nem törődik

azzal, hogy ezáltal helyenként hosszadalmassá és unalmassá válik, amit olykor kissé nehézkes stílusa sem tud ellensúlyozni. De nem azoknak ír ő, akik csak időtöltésből olvasnak, hanem a gondolkodóknak, kik a jelenségek és események mellett nem siklanak el könnyelműen; lélektani összefüggéseket keresnek, nagy emberi problémák megismerésére törekszenek. Előkelő nagyvilági környezetben mozognak Bourget első regényeinek alakjai. Csábítók, szerelmesek, házasságtörő nők körül forog a cselekmény, akik életüket előkelő szalonok áporodott levegőjében élik le. Lelkük beteg, az élet magasabb céljai ismeretlenek előttük. Jellemük, cselekedeteik azonban már magukban rejtik későbbi csalódásuk és bűnhődésük csiráit. Ugyanaz a környezet, hasonló a probléma a «Cruelle Enigme», «Coeur de femme», «Crime d'amour»-ban és Bourget fiatal korában írt még néhány regényében. Mindenütt ugyanaz a cél; a rossz példáival rámutatni a társadalom bajaira, melyeket a kellemes, henyé életet élő egyén észre sem vesz, romboló hatásuk révén csak az összesség érez.

De már 1887-ben más problémák felé is fordítja Bourget figyelmét. André Cornelis című Tainenek ajánlott regényének hőse anyjának második férjét meggyilkolja, mert megtudja róla, hogy gyilkosa volt apjának. Feljogosít-e az ilyen szörnyű büntett a gyilkosságra? A költő erre a kérdésre az ötödik parancsolattal felel.

1889 Bourget számára átütő sikert hoz. Ekkor jelenik meg a «Le Disciple» (A tanítvány) című, általában legismertebb regénye. Az elvont elméleteinek élő André Sixte pusztán írásaival befolyásolja és megrontja egy tehetséges fiatal ember életét, kivél személyesen alig váltott néhány szót. Az általa okozott szerencsétlenség láttára a mester ráeszmél felelősségére és kétségbeesésében csak Isten gondolatában talál vigaszt.

A «Disciple»-t mind komolyabb tárgyú regények követik, melyekben fokozódó erővel tör elő a mély vallásos érzés. A «Terre promise» a gyermek problémájával foglalkozik. Az «Étape» a családi tradíció, az ősi rőghöz való ragaszkodás jelentőségére mutat rá. Az «Émigré» a családi hagyományok megőrzőjének, a régi Franciaországnak az új idők alatt önkéntes elszigeteltségben élő, gyönyörű alakját mutatja be.

Bourget-nak a háborút megelőző években írt regényei között kimagasló helyet foglal még el a «Divorce» (Válás) című. A keresztény gondolkodású író ebben természetesen a házasság felbonthatatlansága mellett foglal állást. Szerinte a társadalom alkotó eleme nem az egyén, akit a francia forradalom eszményei tettek azzá, hanem a család. Alapjában rendíti meg tehát a társadalmat a válás, mely a családot megbontja. Ennek siralmas következményeit mutatja ki Bourget.

Szinte utolsó percéig alkotott a költő. A háborút követő években is még számos regénye jelent meg. Kiemelkedik ezek között «Le Sens de la mort», mely a halál közelségében szembeállítja az istenfélőt és az istentagadót. Mélyérzésű alkotás ez, Bourget egyházhi és keresztény gondolkodásának talán legszebb megnyilatkozása.

A nagy francia regényíró, ki szemét hosszú élet munkássága után hűnta le, hagyományhű volt, hazafias érzésű és keresztény. Vallásosságában csak későbbi éveiben erősödött meg, eszményeit azonban már előbb Istennél kereste. «Nem keresnél, ha már rám nem találtál volna.» Pascalnak Istenre értendő gyönyörű mondata, melyet Bourget a «Disciple» utolsó fejezetében maga is idéz, reállik az ő ifjúságára is, melyben mint maga bevallja,

csak kívánt keresztény lenni, hogy későbbi éveiben érzésben és cselekedeteiben tényleg azzá váljék.

A francia akadémianak legrégibb tagja volt Paul Bourget. Az az akadémiai szék jutott neki, amelyet valamikor Voltaire elfoglalt. Utóda volt ő a XVIII. század nagy írójának, de nem követője.

Rudyard Kipling †

Angliában aránylag a legrövidebb életűek az írók. A túlhajtott irodalmi termelés gyorsabb tempót diktál nekik is. A közönség folyton annyi újat kap, hogy elkapatva most már türelmetlenül vár és követel egyre újabb szenzációkat. Legtöbb angol író közös sorsa volt, hogy mire a kontinensen névhez jutott, otthon már megszűnt híres ember lenni. Mire külföldön megtudták, hogy kicsoda, otthon kezdtek már elfelejteni. Már új nagy nevek tartották ígézetükben a közönséget.

Kipling azok közé a kevesek közé tartozott, akiket sokáig nem ért utól ez a közös végzet. Most azonban, mikor éppen olyan váratlanul távozott az életből, mint amilyen hirtelen szinte egy csapásra a hírességbe belépett, már féligmeddig elfeledett volt ő is. Angliában a politikai nagyság külön vált az irodalomtól. A Viktoria-korszak világbirodalomteremtő expansivitása sodrába kapta az írókat. A mai angol irodalom nagyságai szemben állnak ezzel a világbirodalmi imperializmussal és mindazokkal a puritán erényekkel, amelyekre ez a legnagyobb hatalom épült. A Huxleyek, Lawrencek, Joycek korában lejárt az ideje a Brit Imperium házi költőjének, az angol energia, a brutális erő és gyors cselekvés bárdjának, akit Kiplingben a Viktoria-korszak az angol szellemiség trónjára emelt. Az a mű pedig, amely időktől és áramlatoktól függetlenül örök rezonanciát ad nevének, a Dzsungel könyve, olyan remekmű, amely már szinte a névtelenség magasságába emelkedik.

Nem is véletlen az, hogy a gyarmatvilágbirodalmi Angliának legreprezentánsabb írója éppen Kipling volt. Hiszen ő maga is a gyarmatok fia. Indiában született s iskolái elvégzése után ide tért vissza, hogy tizenhétéves korában mingyárt az írással kezdje és egyszerre meghódítsa az elismerést. Mint short story writer, (reporter) kezdte a *Gazette de Lahore*ban s a *Plain Tales from the Hills* legtöbb darabját mint ujságíró írta még húszéves kora előtt. Kipling a mesterségét fejlesztette művészeté. És a szükség kényszere alatt teremtette meg stílusának lenyűgöző varázsát. Ujságíró volt szívvel és lélekkel. Mint fiatal kezdő csak egy kis szögletet kapott az ujságban. Ezt a kis helyet ki kellett használnia, lemondania minden fölösleges szóról. Így jutott a megtörtént magvú, expresszovella gondolatára. Sokan megpróbálták előtte. Hiába. Neki egy csapásra sikerült. Történetének nemcsak rövidnek kellett lenni, hanem érdekesnek is, hogy elolvassák. Tömegeket csak úgy tudott megfogni, ha gyönyörködtette őket. Indiában az idő rövid, az élet zsúfolt, meleg van. Ehhez kellett Kiplingnek alkalmazkodnia. Röviden, tömören, szinte a szuggeráló kifejezés akrobatikájával kellett dolgoznia. Ezt a stílust kényszeríti rá az angol novellára.

Egészen új volt ez ott. Lenyűgöző rövidsége magával ragadta a közönséget. Forradalmasította.

És éppen a legjobb pillanatban jött. Az esztétikai kultúra a kilencvenes években már agonizált. Egy mérőföldes csizmákkal lépő gyarmatbirodalom roppant energiáktól fűtött, hirtelen gondolkodó, még gyorsabban

cselekvő népe megcsömörlött tőle. De túl az irodalmi divatok változásának szükségén s a kedvező társadalmi körülményeken, mégis úgy jött Kipling, mint valamely elemi erejű természeti tünemény. Egészen új volt, meglepő és magával ragadó. Magában állt. Nem voltak mesterei. Nem tartozott semmiféle klikkhez. Saját temperamentumából nőtt ki. Jött, látták és győzött.

Első könyvei Indiával és az indiai angolokkal foglalkoztak. Tisztviselőkkel és katonákkal, a régebbi és az újabb Indiával is a Kipben. Alakjai igazában csak hirtelen felvázolt szilhuettek. Nem is túl változatosak. Igazán csak az sikerül neki, ami kezdetleges, vad, kissé nyers kötésű típus: a gyermek... Nem a szépet szereti, hanem az erőt. Ha kell, brutális is tud lenni. Stílusa mesterkéltséget, túl színes, sokszor trükkös.

India után más országokat is megszólaltat. A modern tehnikai kultúra hatalmas géporganizmusainak életébe markol. Gőzkalapácsok és lokomotivok robajával melodramatizál. Aztán egy hirtelen fordulattal egy finom művészregénnyel tesz kísérletet (*The Light that Failed*). Nem sikerül neki. Ekkor a *The Jungle Book*-kal visszatér Indiához és megalkotja élete halhatatlan remekét, amelyben nemcsak költészete bontakozik ki legtisztábban, hanem a bátor és gyors cselekvésnek, a gyakorlatiasságnak életfilozófiája. De talán ebben a könyvében ragyog leg-tündöklőbbben másatlan mesélő művészete is.

Balladákat írt az angol világhatalom fentartó pilléireiről, a tengerekről, a hajókról és a katonákról. Ha Drake korában él, a kalózok kobzosa lesz s a jó szerencse nemes urainak vitézi énekeit dalolja. Így az angol gyarmatosítás dicsőségének gyorsírási jelvényekben beszélő Vergiliusza, az angol civilizáció terjesztésének

legkitünőbb propagandistája, aki anélkül, hogy propagandára gondolnánk, meg is tud győzni arról, hogy az angol uralom csakugyan boldogság és felemelkedés a leigázott népeknek. Nincs általában angol író, aki annyira lelezni tudná fogásait. Tulajdonképpen exotizmusa hatásának egyik legerősebb eszköze, de ezt senkisésem veszi észre. Kalandszere tetével ragadja meg az olvasót, de ki merné rá mondani, hogy kalandregényt ír, amely vádtól utódai, Joseph Conrad és Jack London sose tudták magukat egészen tisztára mosni.

Mindennek pedig az az egyetlen titka, hogy Kipling végeredményében és mindenekelőtt költő volt s az elbeszélő művészet egyik legnagyobb mestere szállt vele sirba.

k. m.

Lambrecht Kálmán meghalt.

Reymont, a Nobel-díjjal kitüntetett nagyszerű író, a *Parasztok* eposzköltője írja, mikor Boryna Mátyás, a falu legmódosabb gazdája halálát érzi: felkél betegágyából, kimegy a földjére s járja a lelkéhez nőtt barázdákat. Jár-kelet öntudatlanul, csak nagy testvére, a Természet érzi meg, hogy ez a félig élet, félig álom, ez a bukdácsoló bolyongás valójában búcsúzkodás az élettől. A gazda utolsó ölekezése a földdel, vetéssel, mezei virággal, kristályos levegővel. A gazda halni készül. És megrázkódnak a magányos fák, megring a gabona és a fű s az alacsony reszkető mezők felnyöszörögnek. A föld felsír ahhoz, akit hamarosan befogad.

Vajjon micsoda apokaliptikus sírások, az élet és természet miféle rég kihalt vagy még ma is élő, furcsábbnál furcsább lényeknek sóhajtásai szálltak alig neszező suhanással azon a januáreleji déltájon a pécsi belgyógyászati klinika fehér szobája

felé, ahol *Lambrecht* Kálmán, a természet átszellemült szeretője, a paleontológia és az ornitológia lelkes buvára vívta utolsó csatáját döccenő, megfáradt, örök nyugalomra készülő szívével. Aki úgy szerette a természet rejtelmes világát, mint ő, hogy szinte állandóan sugározta magából rajongását azokra a lényekre, amelyek tudós-értelmét és művész-fantáziáját egyre foglalkoztatták, — az ilyen emberre bizonytalansággal visszasugározza Isten kegyelméből az egész élő világ azt a szeretetet, amit kapott; visszasugározza akkor, amikor a meg-megcsukló szív az utolsó perceket ütemezi.

Mondják, hogy néhány hete kínozták már súlyos szívbántalmak. Mondják: sokat dohányzott és túlsokat dolgozott. Negyvenhetedik esztendőjében járt és mindig úgy érezte: még keveset tett, még mindig sok van hátra. Sietni kellett.

Herman Ottó unokaöccse és tanítványa volt, lehetett-e hát más, mint ami lett: a nagy magyar polihisztor lelkiörököse, hagyományainak folytatója. Tanulmányai végeztével a Madártani Intézetben, azután a Földtani Intézetben dolgozott. Sorra jelentek meg érdekesebbnél érdekesebb munkái: A magyar szélmalom; A magyar malmok könyve; *Herman Ottó*, az utolsó magyar polihisztor élete és kora; A madarak paleontológiájának története és irodalma; *Fossilium Catalogus*; *Animalia*; *Aves*; Az őslények világa; A Mount Everest ostroma; Az ősember, és németnyelvű műve: *Handbuch der Paläontologie*. Utolsó könyve, Az ősvilági élet alig néhány hónapja hogy nyomdafestéket látott.

A húszas évek elején tagja volt a *Magyarság* szerkesztőségének. Népszerű tudományos cikkeket írt állandó rovatába. A tudomány népszerűsítése terén igaz művészettel tevékenykedett. Világos írásmódjával,

tiszta magyarázataival kedvelte meg annyi olvasóval a természettudományok különféle ágait. Nemrégiben indította meg *Búvár* című tudománynépszerűsítő folyóiratát. Még betegágyán is bibelődött vele, végezte a szerkesztési munkáját, cikkeket írt belé. A pécsi Erzsébet-tudományegyetemnek előbb magántanára, majd rendkívüli tanára volt; kollégiumait szívesen látogatta a diákság.

Egyéniségéért, lelkes voltaért, szeretettel teljes jelleméért százak és százak kedvelték. Egyik legjobb barátja volt *Harsányi* Kálmán; kettejük a közös jelleg, a polihisztor-termesztet, az érdeklődés kötetlen köre hozta össze.

Most immár mindketten nyugszanak. Kion fogyatkoznak a nagy lelkek. Kik megmaradtak: zárják szorosabbra a kört és táplálják tovább a tüzet *Pallas Athéne* oltárán.
Emödy László.

Alszeghy Zsolt: A tizenhetedik század. (Szent István-Társulat kiadása.)

Az *Actio Catholica* arra a feladata vállalkozott, hogy megirattja és kiadja az első katolikus magyar irodalomtörténetet. *Katolikus magyar irodalomtörténet?* Nem veszélyes-e a vállalkozás és nem fogja-e majd a részt nézni az egész helyett, nem követi-e majd csupán a katolikus szellemű irodalmi jelenségek sorsát a magyar irodalomban? Erre az érthető kérdésre mingyárt a sorozat első kötete hiánytalan feleletet ad: nem az *irodalom* katolikus, hanem a világnézeti megítélés *szempontjai*. Egy világnézeti szemléletű vagy hajlékony szellem után cselekvő katolikus állásfoglalás a magyar irodalom történetének szemléletében. Nem a magyar irodalom és katolicizmus viszonya lesz tehát a lényeges, hanem a felelet arra, hogy

hogyan áll a magyar irodalom a katolikus szempontok előtt.

Alszegehy Zsolt könyve a tizenhetedik századról a magyar irodalom és a katolikus hit szempontjából egyaránt kényes korról szól. A magyar irodalom, amely a középkorban és a tizenhatodik század első felében egy volt a katolikus irodalommal, ekkor válik ketté. A világi és egyházi irodalom választó százada ez. Az irodalom elhanyja magáról a kódexek szellemét, megszűnik szerzetesek és apácák kegyes foglalatossága lenni és a tizenhatodik század második felében először lesz az író ügyévé. Irodalom, — a magyar szellemi életben igazi jelentőségében és igazi értelmében ekkor jelenik meg először ez a szó. Az irodalom laikus lesz és a hit kérdései után megjelennek benne az élet bonyolultabb, időszzerűbb kérdései is. A kettéválás befejeződésével szinte egyidőben, a katolicizmus újra mint erőteljes hatalom jelenik meg a magyar életben. Ahogy *Alszegehy* Zsolt írja röviden, a kor képét egy jellemző vonással rajzolva meg mingyárt könyve első mondatában: «A XVII. század a magyar katolicizmus újrélédésének kora». Fölújulását leginkább a barokk előretörésének köszöni, amely a protestantizmus erős ellentétéként újra teret nyit a katolikus Egyház világi hatalmának és megteremti ugyanekkor leghatalmasabb fegyverét: Jézus Társaságát. Ez a mérhetetlen jelentőségű harcos szerzet megkezdi az ország katolizálását, megveti alapját a katolikus megújulásnak és rányomja bélyegét az irodalomra is, melynek alapanyagát a hitviták és vallásos munkák jelentik. Ebből a talajból nő ki aztán a század három legjelentősebb íróegyéniisége: Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István. Mindhárom a kor egy-egy uralkodó típusát mutatják. A jezsuita nevelés egyik eszményének megtestesítője Páz-

mány; a vallásosság hőse; másik eszményének megtestesítője pedig Zrínyi: a hős, az atléta Christi. Köztük, mint a kor átlag emberének jellemzője áll Gyöngyösi, a barokk «udvari ember» szerény magyar mása.

Ezen a hármas tagoláson épült föl eddig a tizenhetedik század magyar irodalmának képe. Ezt a hármas tagolást megtartotta nagyjában Szerb Antal, s most megtartja *Alszegehy* Zsolt is. *Alszegehy* a század három tartó-pillérének veszi őket, mint nemcsak a kor legjellemzőbb írói és emberi törekvéseinek jelképezőit, hanem mint a század három legnagyobb írói alakját is. Ugyanekkor azonban melléjük sorozza, mint az irodalom szellemének lényeges szerepű viselőit, a tizenhetedik századnak nem egymagukban, hanem *együttes* jelentőségükben jelentős alakjait. Belőlük bomlik ki a kor szelleme, képét egységessé és kerekévé ők teszik. *Alszegehy* középenjáró szellemtörténeti módszerrel nem általánosít, hanem a közös vonásokat egyensúlyba hozza az egyes alakokra illő pozitív kutatás eredményeivel. Nála nem mint a kor törekvéseinek hordozói jelennek meg a század nagy íróegyéniiségei, hanem rajzukban megfelelő súlyt kapnak az egyént jellemző vonások is. Így aztán a tizenhetedik század története nem egybemosódó, általános vonásokat tartalmazó szellem-történet, amelyben az egyes írók csak kortörténeti jelentőségükhöz mérten szerepelnek. Benne kerek, lezárt arcképek is vannak, önálló betétek szinte, mint például Pázmány Péter ragyogó írói arcképe.

Alszegehy irodalomtörténetírói technikájára jellemző *személytelensége*. Őn maga helyett a kor íróit beszél-teti, amit mondani akar, azt erős jellemző tehetséggel megválasztott idézetekkel fejezi ki. A rendszer azonban az övé, a szempont, amellyel hatalmas anyagát fölosztja és kezeli.

Szemelvényeiből, bőven közölt idézeteiből aztán erőszak nélkül tárul ki a tanulság. Elsőrangú szemléleteséget ad ez könyvének, a lehető legszerencsésebb módon tesz bejáratosá a tizenhetedik század szellemi életében: magukkal az írókkal ismertet meg, nemcsak egyedül a róluk való ítélettel.

Egyes ítéleteiben, a finom világnézeti elkülönítésekben a katolikus *Alszeghy* minden tapintata, éleslátása és egyenessége a fontos. De nemcsak ebben katolikus, könyve a *katolikus* magyar irodalomtörténetet is adja, hiszen a kor irodalmának nagy része katolikus vallásos szöveg, hitvitai anyag, imádságos könyv.

Alszeghy Zsolt a tudós teljes, különösen az anyagismeretben páratlan jártasságú fölkészültségével és szinte szépírói színességgel írta meg könyvét. Egyes fejezetei, mint Pázmány arcképe, a század lirájának kitűnő összefoglalása, a pompás zárófejezet — dióhéjban a kor teljes képe — a magyar irodalomtörténet-írás legszebb, íróilag is legsikerültebb lapjai közé tartoznak. *Alszeghy* Zsolt «Tizenhetedik század»-a a maga gerinces, magatartásában, de ugyanakkor tárgyilagos ítéleteiben, nagyvonalú szerkezetében a legjobb magyar irodalomtörténeti kézikönyvek egyike.

Thurzó Gábor.

Nyirő József: Az én népem. (Révai, 1935.)

«Az én népem», az író népe nem egy székely falucska lakossága, hanem a Hargita két oldalán lakó hatszázezres, idegen néptengertől körülcsapkodott székelység. Sőt, úgy tekinthetjük, hogy Botár tiszteletes úr palástja nő, nő és betakarja, oltalmába veszi az egész erdélyi földet, a Kárpátoktól a Királyhágóig... Mindéből kitetszik, hogy az elszakított erdélyi magyarság problémáját veti fel a kitűnő író, mégpedig olyan

teljes nyíltsággal és a kétségtelen tényeket annyira művészetté desztilláltan, hogy az erdélyiek közül, az egy Daday Lórántot kivéve, nem akad párja ebben a tekintetben. Nyirő, szerencséjére, «odaát» lakik és csak így vehette magának azt a bátorságot, hogy székely fajtája romlását világá tárja. Talán furcsán hangzik ez az állítás, de mégis igaz, hiszen Erdélyből Budapestre kiszármazott író aligha merészelhetett volna ehhez a témához nyúlni, mert bizonyos lapok kritikusaí menten rásütötték volna a komoly törekvésű íróra egyáltalán nem hízelgő «irredenta» félmjelzést. Ha ugyanilyen tárgyú könyv egyáltalán eljutott volna a könyvesboltokig s nem utasították volna vissza már a lektori íróasztaltól. «A magyarok nem mind angyalok ebben a regényben, a románok pedig nem mind ördögök» — mondotta egyik pesti kritikus Nyirő regényéről. Nyilván az átlagolvasónak szánta ezt a megjegyzést, mint mentődeszkát, hogy a regény «felülemelkedik» a hazafias «gátlásokon», elfogultságokon. Az olvasó pedig ebből a sötét és megrázó erejű regényből leszállította a «tűzszakokat» s a végén alighanem azt mondotta, hogy úgysem ez az igazság, hiszen az író csak regényt írt. Hozzátehetjük, hogy Nyirő valóban «csak» regényt írt, mert a valóság ennél százszerosa sötétebb s megrendítőbb. Vigasztalanabb és pátosmentesebb Erdély mai élete. Érezhetjük, hogy az író hangfogót tett szavaira, mondanivalóit lefojtotta s ezért hatnak úgy mondatai néha, mint földalatról hangzó kísérteties dübörgés. Atlantis, az elsüllyedt Erdély harangszava... A néphez atyai szeretettel és fiatalos lelkesedéssel lehajló Botár tiszteletes, akit saját renegát tanítója árulkodására 30 fokos hidegben hurcolnak végig a csendőrök az országúton, élő alak s története lejátszódhatott és le is játszódott színhelyütt.

Az elegáns, franciás műveltségű román vezető megyei tisztviselő kedvességétől ideig-óráig megszedült tiszteletesné sem áll egyedül ma Erdélyben és ízelítőt ad az ottani magyar női sorsból. A kenyérért hitét, magyarságát megtagadó renegát tanító, Biró Máté alakja is úgy sötétedik előttünk, mint egy memento. Rokonszenves személy a fiatal, aszszonyéhes primpretor és sejtjük, hogy nemcsak Botár tiszteletes névtelen falujába került egy ebből a fajtából, hanem máshová is. Alakja látszólag kedvező a románságra, hiszen az olvasó leszűri magának azt a tanulságot, hogy nem az emberekben van a hiba, hanem a rendszerben. Ez igaz is, mert egyénileg el lehet érni sok mindent olyan nem is túlságosan idealizált «többségbeliekkel», mint Pompeiu primpretor. Sajnos, az ilyen *egyeseeknek* juttatott kedvezés nem sokat jelent, ha az *összmagyarságról* van szó. A megértő ember elmegy, jön helyette másik, rosszabb, a rendszer marad és malomkövei között egyre jobban őrlődik a magyarság. Nyirő alakjai valamennyien élők, húsból-vérből valók, bár érezzük, hogy az író sok-sok névtelen hősből sűrítette össze őket. A cselekmény is erősen komprimált. Az író az erdélyi magyarságot másutt sújtó egyéb tragikus mometumokat is idehozott a székely faluba. Ilyen például, amikor a cigány elmondja apjának furcsa halálát, a magyar és cseh trianoni határ között. Ennél megrendítőbb a mezőségi református pap elbeszélése, amely a fogyatkozó, romladozó szórványmagyarság sorsára vet szörnű — és a valóságnak mindenben megfelelő — világot. Valóságos vádirat ez a néhány oldal a magyarságot könnyelműen tékozló háborúelőtti mult ellen, amelyek százalomraméltó kísértete a faluvégi kúriájában penészedő, dorbézolásokban megvénhedett Bartha. Lehet vitatkozni arról,

hogy Nyirő más regényében egységesebben és pazarabban csillogtatta meg kiváló írói kvalitásait, némileg még az az egyik lapban felhangzott kritika is érthető, hogy «Az én népem» erős szubjektivitásával túlnőtt a regény keretein s az egész mű tulajdonképpen nagy felsikoltás veszendő fajtájáért. Mi nem tartjuk olyan kardinális hibának, ha az író forró mondanivalói szétrobbantották a műfaj iskolás kereteit. Többet ad, igazabb és hűbb képet mutat az erdélyi magyarságról, mint az olyan alkotások, amelyek csak kívülről voltak kalotaszegi vagy székely varrottásokkal círázva, azonban néha kissé «Ábris rózsája»-ízű *meséik* bárhol — Lembergben vagy vad-nyugaton is — megtörténhettek volna. A kiváló erdélyi író régi kötelességet teljesített azzal a regénnyel, hogy végre megszólaltatta a Hargita népének igazi hangját, amely sokszor eléggé meghamisítva, torzítottan, sallangos mesterkéltséggel jelentkezett néme-lyiknél. Nyirő nyelve jellegzetesen erdélyi, anélkül, hogy székelyeskedő volna. A székely nyelvjárás kincseit olyan művésziesen, sajátosan szötte bele a regény nyelvezetébe, hogy a «magyarországi» olvasó sem érzi idegennek, megérti és élvezi.

Mitly László.

Darkó István: Ég csipkebokor.
(Franklin kiadás.)

A szlovenszkói Varázshegy Darkó István Égő csipkebokor c. regénye. A téma kétségtelenül érdekes. Bódi Gyuri palóclegény két új csikóját befogta a nyáron, azok elszöktek s ő utánuk. Futottak vagy öt kilométert, Bódi Gyuri a nyomukban. A víz szakadt róla, amikor megfogta őket a szomszéd határban. Szél fútt, vizet ivott s meggyulladt a tüdeje. Egyik előkelő tátrai szanatóriumba került, ahol a fény s a jómód, a tüdőcsúcs-hurutosok felfokozott szerelmi élete

elkápráztatta a szemét. Miniszterrel parolázik, miközben egy bizonytalan célú terv számára akarják megnyerni. Közben a szerelem virága is kinyílik lelkében. A nemzetközi társaságban Ágota, a barnabőrű román leány vetődik útjába, hogy végezetül iszonyú csalódás vérezze meg szívét. A szlovenszkói kisvárosban, ahová a szanatóriumi kezelés után kerül, új szerelemre lobban, csalódása itt fájóbb s megalázóbb a tátrainál. Éppen akkor csalódik Editben, amikor munkához lát, hogy tanuljon s elhelyezkedjen az intellektüelek irigyelt társadalmában. Ezt a csalódását már nem tudja hősiezen elviselni, politikai pályafutását egy fatális tévedés derékban töri s ezzel betelik a pohár. Bódi Gyuri, az eszes palóclegény, akit fiatal kora dacára bírónak hívtak a Tatra hegyei közül a palóc dombok közé, megesett hugával összetörten, de megbékélten tér vissza a falujába.

Az égő csipkebokor a legtisztább hangú szlovenszkói regény. A szlovákok és magyarok egymáshoz való viszonya gyakorta felvetődik a műben, az író érdeklődéssel és megértéssel nyúl hozzá, végeredményben azonban a megoldással adós marad. A kérdés továbbra is nyitott, hol kezdődik hát a határ, ahol a két nemzet közös síkokra lép s baráti kézzel nyúlhat egymás felé. Felvetődik a generációs probléma, az öregek és fiatalok közti betölthetetlen szakadék egyre mélyül, a fiataloknak nincs már emléküik a szétdarabolt multból s effélet mondanak: «A nagy fa, a fatörzs, a sokszáz éves öreg hárs, amelyet nyolc ember sem ölhet körül, amelynek a világ legdühöngőbb vihara is csak a lombzatában tehet kárt, de évgyűrűs, vaskos testét meg sem mozdíthatja, ez a nagy fa kint gyökerezik Gömörben, az Ipoly mentén, a Bodrogeközben... Hogy ti miképpen maradhattok meg a mai összetételben, ne vedd zokon, Béni

bácsi, ez csak a mi meggyőződésünk, azt én el sem tudom képzelni». «Törünk, de nem hajlunk» — mondják az öregek. Kinek van hát igaza, kérdi rémülten az olvasó, vajjon megoldás-e, hogy Bártfay József adóssága és könnyelmű élete miatt öngyilkos lett s erről a vita hevében érkezik a távirat? Kit igazol ez, az öregeket-e vagy a fiatalokat, a háborút-e vagy a prevratot? Az író újra adós maradt a felelettel. Minden égető probléma elvész az elfulladó gondolatok tömegében, az író heves és botladozó mondanivalóiban. Mindez azonban nem bűn s nem hiba. Ezeket a problémákat egyelőre csak megközelíteni lehet, de nem megoldani.

Közben forr a sűrű vérű, eszes, miniszterrel ebédező, fellegekkel nyaralászó Bódi Gyuri sorsa. Olykor szinte kiesünk életének folytonosságából, nagyobb események is adódnak. A végzet úgysis ott leselkedik sötétén élete mögött. Sűrűsödnek az események, drámai feszültséggel telnek meg a sorok, az író szinte drámai erővel építi és teszi elfogadhatóvá Bódi Gyuri sorsának sötét beteljesülését. Nem véletlen, hogy Bódi Gyuri megérezte a falak megmozdulását feje felett s katonapajtásával félelmetes mulatozásban búcsúzik álmaitól. «Jajj, de mekkora bolond vagyok — jajdult és gúnyjal nevetett is magában. Milyen emeletes bolond vagy, szavaló Bódi. Ami Edittel, második szerelmével történik, az már szinte nem is fontos. Az ügyvéd leánya földbirtokosnak hiszi, mert omladozó sorsát hazugsággerendákkal támasztgatta immár s ezzel az erkölcsi alapot is kirángatta rokonszenves alakja alól. Sötét nagy mulatozásából szégyenkcocsiba kerül. Nem ellenkezik. Megérdemeltem, mondja. Letagadtam magam. Ezzel Gesztetéről elindult élete visszakanyarodik Gesztetére.

Nem volt más bűne, mint az, hogy

bekívánkozott egy társadalmi osztályba, amely ízlésben, szemléletben, felfogásban évszázadok behozhatatlan előnyével elhúzott az ő osztályától. Bár ez a beállítottság érdekes politikai következtetések magvát hordja magában, az író nem él ezzel a lehetőséggel. Annál inkább alkalmat talál arra; hogy a ma emberét megszólaltassa s a legjellegzetesebb szlovenszkoí magyar problémák első akkordjait megüsse. Darkó István regényében végre felszabadult a szlovenszkoí magyar epika zsilipje, hullámvérésében remélhetőleg nem fullad el az örök humánus felé hajduló emberi kiáltás. *Marék Antal.*

Kállay Miklós: A pápa és a Vatikán. (Cserépfalvy kiadás.)

Vendég kopogtatott be ajtómon: könyvet hozott a posta. Mint idegennek, először a külsejét néztem meg — és nagyon meglepődtem. Régen volt magyar könyv, mely külső kiállításával ennyire megkapott volna, mint ez a vendég. Művészi borítólapja alatt szinte aranyló sárga és ezüstös fehérszínű kötést találtam. Betűinek alakja, szép tiszta nyomása, az anyag szétosztása mind kellemes meglepetés volt. És a képei?! Erről külön meg kell emlékezni!

Mint a legtöbb könyvszerető ember a külső megjelenés után a képeket néztem végig. Sok könyvet olvastam már erről a tárgyról, ismételten járhattam Rómában, megvallom, nem is vártam sok új képet. De csalódtam! Igen is nagyon sok ismeretlen, új kép ötlött elém, és még az ismerős épületekről felvett képekben is volt valami újszerű beállítás, művészi meglátás, érdekes, egyéni vonás. Meg is néztem, kit illet ezért a dicséret? És az utolsó lap megmondta, hogy Cserépfalvy Imre adta ki az Athenaeum magas és mély nyomásában. Örült a szívem, hogy a magyar könyvnyomtatás is már tud ilyen művet kiállítani.

Ezután kezdtem el olvasni — és nem tudtam letenni, amíg végig el nem olvastam. Mintha egy nagyon művelt cicerone személyesen vezetett volna a Vatikánba, és ő vitt volna a pápa elé, annyira közvetlen, szemléltető módon tárja elénk a Vatikánváros képét, ismerteti történetét hajdan és ma, kedvesen csevegve vezet be az udvartartás belső titkaiba, a bíbornokok és a pápai diplomata testület világába. Kitárulnak előttünk a bronzkapuk, végig megyünk a fegyverek nélküli katonaság között, meghalljuk az ezüst harsonákat és az énekkarok zúgó orgonáját.

Végül látjuk magát azt a jóságos és bölcs embert, aki ma ül Szent Péter székében. Végig kísérik egy napját, sőt meghalljuk, hogy a nappal és éjjel között mi történik. Érdekes egy élet a Lombard városkától a Vatikán trónjáig. De a legmegkapóbb, amikor szentől-szemben és a tömegek fölött mutatja be a katolikus világ uralkodóját, Krisztus földi helytartóját.

Valóban nincs a Vatikánnak és a benne folyó életnek olyan mozzanata, hogy ne hallanánk tőle valamit. A konklavék és XI. Pius megválasztása, a szentév szertartásai és a zarándokok fogadása, a világegyház kormányzása és a pápai minisztériumok, a vatikáni műkincsek és a missziós művek mind tárgyalásra kerülnek.

Igy jutunk el a külsőtől a lélekig, a könyv nyomdai kiállításától szerzőjének belső világáig. Alig tudok valami vonzóbbat és tanulságosabbat elképzelni, mint olyan világlátott, művelt vezető kalauzolásával, minő Kállay Miklós legalább lélekben végigélni mindazt, amit a pápával való találkozás és a Vatikán végigjárása adhat.

Ha végül is össze akarnám foglalni ennek a szép könyvnek írói, tehát «legértékesebb» értékeit, akkor azt mondhatnám, hogy az az olvasott

tudós és a könnyed elbeszélő harmonikus egymás kiegészítése, az újszerűséget adó és még sem túlzó riporttervönés, de amelyet elmélyít a hódoló tisztelet és a gyermeki rajongás. És — last, not last — az a tény, hogy a sok olvasás és Róma ismételt látogatása után is le tud mindvégig kötni. Tanácsom tehát csak az lehet: Tolle! Lege.

Szunyogh X. Ferenc.

Baránszky Jób László: Bevezetés az esztétikába. (Budapest, 1935. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Rényi Károly. 112 lap.)

Nemrég jelent meg *Prachács* Margit kitűnő úttörő munkája: *A zeneesztétika alapproblémái* (Egyetemi Nyomda) s nyomban utána már *Baránszky Jób* László összefoglaló művével találkozunk. E két érdekes mű ismét a fiatalok komoly előretörését jelenti, s amellel érdekes világot vet az ifjú nemzedéknek a művészethez, a tudományhoz való kapcsolatára is. Ez az attitűd jórészt individualista jellegű, mely azonban nagy tanulsága révén a mult hagyományaival konzervatív rokonságot tart. A legszebb célokot olvassuk ki a két, a maga nemében pompás, előkelő szellemű könyvből: felszámolni a mult értékeit, a szellemtörténet lámpásánál a jövőbe tekinteni. A mód, ahogyan ez történik, s a nyelv, melyen át hozánk jut, mindenképpen érdekes. A megifjodott magyar irodalom nyelve ez, néhol a stilizálás határán is túljáró, a maga egészében azonban mértéket tartó s kifejező. A mód föltétlenül új, néhol forradalmas is, de a lezajlott évtizedek, kivált a XX. század sűrűn váltakozó, mutató, ám kérészerű irodalom- és művészet-szemléletének kárán bölcsen okult, nem egyszer meglepően óvatos. Kivált Baránszky Jób László fogalomtisztázó művében nyilatkozik ez meg leginkább. Valaki kedves, fiatalos makacosság, nagy olvasottság jogán,

tisztes távolban tartja őt minden iskolától, amidőn éppen az iskolák eredményeinek összegezését tűzte feladatául. Érezni mindig, hogy egészen elfogulatlan tolmácsa akar lenni az esztika művelői művének, bírálói szavazatarányát emlegetve, s amellel, mint áthidalónak, közvetítőnek, mindig meg van a maga egyéni vonatkozása is a témához. Ez az arány, téma és közvetítő viszonya egymáshoz, igen szerencsés és okos.

Baránszky Jób László madártávlatból végigtekint az esztétika egész multján és jelenén s érdekes pillantást vet a jövőbe. Rámutat korok ízlésére, művészet- és tudomány-szemléletére, kiemeli egyoldalúságukat, merőben aktuális vagy messzebb, későbbi időkbe is átható jelentőségüket. Őt nagy fejezetben kapjuk ezt az áttekintést. Mindenekelőtt a «bevezetés» gondolatmenetét ismerteti a szerző, aztán a történelmi, tudományelméleti problématika, a módszer problémája, az esztétikai érték-élmény s a művészi lét problémái bontakoznak ki előttünk, századok esztétikai törekvései tükörében. Mi élő a mult problematikájából? — ez Baránszky Jób László első nagy kérdése, mely az esztetika fejlődésének és az egyes nemzetek esztétikájának ismertetésével zárul. Aztán egy sereg mélyenjáró fejezet következik: eszteticizmus és esztétika, művészet-tudomány és esztétika, a pszichológiai módszer vizsgálata, az esztétikának, mint értéktudománynak, módszertani problémája, a fenomenológiai módszer és annak alkalmazása az esztétikában, az esztétikai «értékzóna», úgy is, mint az egyéni élet-hangulat kifejezője, s végül, a könyv legemelkedetebb fejezetében: a «szép» és annak «létezése», anyag, egyéniség, történetiség és stílus kérdései. E sokféle jelenség fénysugarai s aranyai Baránszky Jób László szintézi-

sének kitűnő prizmáján keresztül jutnak hozzánk. Még ott is, ahol talán nem értünk vele minden tekintetben, így egy-két mai rendszerrel való túlságosan jóindulatú vitatkozásában, rokonszenvvel kísérjük végig fáradságos útján, mely alig hét íven keresztül mondhatni az egész esztétika problémavilágának érdekes és elég hű keresztmetszetét adja. Baránszky Jób László munkája magában is számottevő, mint első megnyilatkozása egy fiatal, nagyreményű pályának, kétszeresen elismerést érdemel.

Vajthó László.

Jánosi József S. J. : Mária. A Mária-tisztelet dogmatikája és lélektana. Molnár C. Pál huszonkét fametszetével. (Kiadja a Pázmány Péter Irodalmi Társaság.)

Ennek a könyvnek megjelenése megmutatta, hogy a magyar katolikus irodalomnak katolikus köreink által annyira kívánt fejlődése mögül milyen erők hiányoztak eddig s mik azok az erők, amelyekkel ezután katolikus írónak és katolikus irodalomnak rendelkeznie kell. Jelentős, hogy ennek megmutatására éppen jezsuita szerző vállalkozott. A vállalkozás eredményét mi sem bizonyítja jobban, mint ennek a könyvnek sikere, amely az aránylagosan legnagyobbak közé tartozik mostanában. A mű megítélésére és a belőle vonható következmények levonására nem közböbs az ilyen méretű könyvsiker, ha összevetjük azzal, hogy az olvasók elé a katolikus teológia egyik legelvontabb és legbonyolultabb problémaszövedéke az ú. n. Mariológia tárul a könyvben s nemcsak a par excellence laikus olvasót lebegteti a téma csúcsai és örvényei felett, hanem még a nemkatolikus olvasók figyelmére is számot tartanak e csiszolt, briliáns és finom essay-i.

Visszának hathat, ha egy egyházi s éppen katolikus teológiai tárgyú

műben a szerző *humanista* kultúráját tartja a legjobban kiemelkedő vonásnak a kritikus. De vállalni meri a helyállást azért az ítéletéért, hogy a magyar katolikus irodalom — egy-néhány kivételes írójától eltekintve — a maga produktumainak többségében azért nem emelkedett túl egy bizonyos szinten, fejlődése azért vesztelgel egy ponton, eredményei azért nem voltak átütőek, mert keveset adott a kor kultúrájának humanista elemeire és a «nagyirodalom» humanista formakincsére. Ennek ellenkezőjét a fiatal jezsuitának szinte vakmerő és szinte szélsőséges határesetet jelentő kísérletéből láthatjuk. Amikor egy ennyire tudományos, ennyire eminenter katolikus és ennyire bonyolult témáról szólva tárgyfelvetése és a problémák felé való kiindulásai mindenekelőtt valláslélektaniak, formában pedig a skolasztikus kezelés helyett az essay finomabb, bonyolultabb és művészibb formáját választja: akkor a humanista kultúrának tartalmi és formai eredményeit veszi birtokába. Anélkül, hogy saját igazságairól le kellett volna mondania! Amit tett: hódítás és birtokbavétel, nem pedig alkalmazkodás, hatásfelülete viszont pedig mérhetetlenül megnövekedett, hiszen a kor és társadalom érdeklődése és szellemi birtoka humanista kultúra. Azt hisszük, hogy ez eredmény után a módszer általános és tudatos lesz és bizonyos szempontból termékenyítően fog hozzájárulni a magyar katolicizmus irodalmi törekvéseinek éppen az érdekeltek számára való tisztázásához.

A hatás, amit P. Jánosi tanulmányai keltenek, époly ekszpresszív, mint Molnár C. Pál fametszeteinek hatása. A fiatal művész úttörői és európai jelentőségű kiteljesítői közé tartozik a modern magyar fametszésnek. Technikája s a technikán túl a koncepció és megformálást adó él-

ményvilága itt mélyült el legjobban. Újprimitivizmusának különféle elemei itt olvadnak össze a legszorosabb egységbe. Édes és aszketikus olasz tájai, amelyeken szinte lángnyelveként lobognak a szélben a ciprusosorok, itt olvadnak legjobban bibliai tájakká és Szent Családjának alakjai itt hevülnek a legsugárzóbbakká.

Molnár C. Pál már sokat foglalkozott ezzel a témával, de úglátszik itt bontakozhattak ki élményei a maguk teljességében és harmóniájában, amikor fametsző késének egy teljes Mária-életrajzot kellett megkísérletnie. Márcsak azért is érdemes és jelentős könyv ez, mert a maga teljességében sugároz egy misztikus áhitatot. Azt, hogy a művészet (katholikus egyházművészeink közül pedig leginkább Molnár C. Pál) a maga teljes integritásába akarja visszahelyezni a Szent Szűz életének jeleneit, mint témát, mint művészi élményanyagot. A kor legérdekesebb jelensége, hogy miután hosszú idő alatt ezekhez a témákhoz legfőljebb csak mint megoldandó technikai feladatokhoz közeledett a művészet: most ismét őszintén, hittel és átéléssel közeledik. *Tamás László.*

Számadó Ernő: Arceal borulok a földre.

(*Versek. Magyar Élet kiadása. Budapest.*) A mostani divatos parasztköltő-inflációban felüldítő és vigasztaló élmény Számadó Ernő verskötete. A szerző is az úgynevezett új «parasztköltők» közé tartozik, de ebben az összetett szóban a hangsúly inkább — s szerencsére — a «költő»-n van. Viszont Számadó azzal, hogy nem tért le arról az ösvényről, amelyet neki kétségtelen s elismert hivatottsága és tehetségének mértéke kijelölt, tökéletes illuziókeltőn tudja érzékeltetni költeményeiben a magyar föld, a búzagalászos róna igazi hangját. Friss, földszagú, petőfies

egyszerűségű és látszólag igénytelen dalok legtöbbször művészi komplikáltság nélkül, de igazi ihlet sugalja mindegyiket és rímeinek könnyű csilingelése nemcsak üres sablon. «Vajjon hová legyek, haljak-e, éljek-e? Ki szívénem kedves pór igrice éneke?»... — kérdezi kötetét bevezető versében. Megnyugtathatjuk: igen sok embernek «kedvesek» ezek a versek. Számadó Ernő nem téveszti össze a népiességet a póriassággal, a könnyedséget a pongyolasággal, a költő igazmondását káromkodásban csúcsosodó nagyotmondással. Elég önkritikája van hozzá, hogy megválogassa mondanivalóit. Keresetlenségével, közvetlenségével hat és sehol sem üt meg egyetlen hamis hangot sem. Még költői önérzete is mennyire másként, milyen szeretetreméltó módon jelentkezik, nem mint egyik-másik titánkodó társánál:

*«Szállj hírem madara
A Tisza mentére,
Tiszamentén túl is,
Békésvár megyébe.*

*Nem is a megyébe,
Csak egy falujába,
Nem is falujába,
Csak egy utcájába.*

*Az utcán is csak egy
Zsendelyes kis házba,
Hütlenn rezedámnak
Harmatos vállára.*

*Szólalj, hang, felszóval,
Kérkedd a fülébe,
Első tilinkós lett
A falu legénye.*

*Csodatilinkóján
A kerek Föld ámul,
Tizenkét királlyal
Eszik egy bográcsbul).*

Számadó Ernő többi kötetéhez képest ebben erős fejlődést is mutat. Őszintén kívánjuk, találja meg menél jobban önmagát a verskedvelők igaz örömeire.

m. l.

SZINHÁZ. - FILM.

VIII. HENRIK.

Joseph Albrecht történelmi színműve a Nemzeti Színházban.

Mikor Paulay Ede felújította a tragikus sorsú Czakó Zsigmondnak a Nemzeti Színház kezdő korából származó történelmi drámáját, az *Első László és korá-t*, Beöthy Zsolt így nyilatkozott a darabról: «Művészi alkotásról, a cselekvény kerekesebb szerkesztéséről szó sincs. Legfeljebb a borzalmak különféle nemeinek beosztásáról felvonásokba és változásokba».

Mintha csak a színház legújabb ujdonságáról beszélnének. A Nemzeti Színház talán úgy készül közelgő évszázados ünnepére, hogy fel akarja idézni gyermekcipős korának rémdrámáit? Mert ez az ismeretlen osztrák író tollából származó «Effektstück» éppoly vérségi kapcsolatban áll a mult századeleji színházzal, mint a napjainkbeli mozival. A filmen esztendeje amúgy is nagy volt az ázsiója a feleség-nagyfogyasztó Tudor Henriknek, s ehhez képest az új dráma valóban igen kevés újat mond. Történelmi színmű? Ugyan úgy-e? A történelemnek a drámai művészettől mégis csak a *lelkét* várnök, a véres események lélektani felfejtését és megvilágítását. Mindebből itt nem kapunk semmit. Szakadozott jeleneteket kapunk egy kéjenc zsarnok «magánéletéből», kinek uralkodói mivoltát mindössze egy erőszakolt módon és fordulatban ajkára adott s épp ezért merőben hamis csengésű politikai tiráda sejteti. Egyébként elég sebesen — szinte a film ütemében — haladunk húsz esztendőn át (e hosszú idő állomásait a szintén moziszerűen a díszlet leglehetősebb helyeire alkalmazott évszámok adják értésünkre), de a száguldás mellett is mindvégig az az érzésünk, hogy útunk azért tisztára — bukdácsolás. Mert bukdácsoló az írónak ember- és lélekismerete s már nem is csupán bicegő, hanem tökéletesen béna a történelmi érzéke. Díszleteket és jelmezeket lát a multak felidézett szellemei helyén, mindenek fölött pedig szerepeket. De már úgy jellemezni, hogy a szereplői egymásban tükröződjenek, drámai módon bontakozzanak ki: teljességgel képtelen. Mindenki mintegy felmondja, elszavalja önmagát. VIII. Henrik így igazolgatja magát a felvonásonkint változó feleségei előtt, azok pedig vérmérsékletük és ízlésük foka szerint reagálnak a vérpadnak felvonásvégi csattanóként vissza-visszatérő refrénjére. Nem dráma ez, csak színpadi alkalomszerzés. A nyelv, a dialógus sem a drámáé, a szó éppen ahol lehangosabb, ott leginkább «zengő érc és pengő cimbalom».

Mindenkit megelőztünk a darab bemutatásával, de túlságosan büszkék ne legyünk erre az «előny»-ünkre. Még magánszínházban, színészi sikerre alapozva, megtette volna, mint ahogy először nálunk is magánszínház gondolt a bemutatására s Bécsben is a Volkstheater ígéreti. A Nemzeti Színház irányításának finnyásabbnak illenék lennie, ha mindjárt itt is főleg színészi «öregágyút» szimatoltak is a címszerepben, s ha mindjárt a színház igazgatóját talán a rendezés nagyszabású munkája sarkalta is, amelyhez ezúttal valóban nem bizonyult méltatlannak: színpada szép, mozgalmas és jólesően fegyelmezett.

De maga az egész «parádés» előadás minket túlságosan el nem ragadott. Titkos Ilonának a szerző jóvoltából egy meglehetősen közönséges lelkű s valóban sokszor elviselhetetlenül okvetetlenkedő Boleyn Annát kellett bemutatnia s a művész nő egy kissé túlságosan is belemelegedett ebbe a stílusba : keményen rajzolta a körvonalakat, de néha elég érdesen is : inkább rikácsoló kitöréseivel, felső lábszárának csapkodásával félemlített meg, semmint valóban a lélek megrendülésével. Tőkés Annának az ellenkező véget jutott : a siralomházi alázat és szentimentalizmus. Gyönyörűen mondta el szerepének szívfacsaró szólamait (pl. a kőrisha-tőkéről). Abonyi Géza Cromwellje gondos tanulmány, egy kissé a régi angol arcképek modorában. Kevésbé talál Kürti József egyéniségéhez Wolsey bíbornok alakja : inkább kemény katonát mutatott, semmint ravasz és síma diplomatát. Táray norfolki hercege jeles színészi munka, súlyban, tekintélyben kifogástalan, legfeljebb mozgásban képzelnők valamivel világfiasabbnak és könnyedebbnek «Anglia első gavallérja»-t. Nagy Adorján, Timár, Ungvári, Várkonyi, Makláry, Apáthy, Bodnár : kifogástalanul megfelel a maga helyén.

És végül a főfő «attrakció» : Csontos a címszerepben? Hatalmas színészi teljesítményt nyújt s igazán nem őt okoljuk érte, hogy alakítása mégsem igen magasodik az attrakció fölé. Ez a szerep valódi elmélyedésre alig is ad alkalmat, eljátszójának inkább csak testi «adottság»-aira épít, amikkel ez a külön feladatokra hivatott művész csakugyan bőségesen rendelkezik. De ha már a színház újra meglelte ezt az elveszített *solitaire*jét, akkor foglaltassa is aranyba, s ne ilyen olcsó melodramák pakfongjába. Egyed Zoltán, aki a darabot néhol már fűlsértő «közvetlenség»-gel fordította, a színházi újságnak adott nyilatkozatában úgy vélekedett, hogy : «VIII. Henrik Csontos művészi pályájának megkoronázása lesz. A szerep rá van álmódva. Ha semmit sem csinál, csak kijön és néha-néha el-elbőffenti magát, akkor is olyan sikere lesz ez a szerepe, amilyenre példa egyszer-kétszer ha van az életben». Brávó ! Ilyen szerény követelést a Nemzeti Színházzal kapcsolatban idáig valóban nem igen hallottunk hangoztatni. De legyünk méltányosak s ismerjük el, hogy Csontos önként magasabbra fogta a mértéket s adott sok jót és szépet amaz élettani tüneten túl is, a lélek-éreztetés területén, már amennyire üres és hangos szerepe erre módot kínált.

De kevésszer kínált. S ha már ennek a kritikámnak invocációjában Beöthy Zsolthoz fohászkodtam, a végén hadd írjam ide Gyulai Pál ámenét : «Nekem soha sincs kedvem színésznőink vagy színészeink fény- vagy árnyoldalait rajzolni oly szerepekben, melyeket ki nem állhatok. Nagy gyöngöseség. Ez is hóbortjaimhoz tartozik».

Ilfj. Horváth Pál.

Földes Imre vígjátéka a Nemzeti Színházban.

Nem mondhatnók, hogy ennek a darabnak bemutatása balfogás volt, legfeljebb azt, hogy drámaírói művészet dolgában körülbelül az alsó színvonalát jelzi annak a területnek, amelyen a Nemzeti Színház — méltóságának sérelme nélkül — a kínál-

kozó drámatermészel szóba állhat. Földes Imre régi, nagy tapasztalatú színpadi szerző, érti a módját az érdekkeltésnek, a jelenetek élénk megszerkesztésének, hatásos színészi alkalmak teremtésének, s annak is, hogy — amint mondani szokás — kezét «időszerű kérdések ütőerén tartsa». Most az elhelyezkedni nem tudó okleveles ifjúság oldalán lázad a hervadt felfogással és elavult tör-

vények alapján kormányzásra berendezkedett régi-világbeliek ellen, s ifj. Horváth Páljával példát mutat a *becsületes* hazárdjáték korszerű követelményének bátor betöltésére. Hanem hogyan? Mindenekelőtt színpadi ugródeszkának ő is olyan *véletlent* használ fel, aminőt a reális gondolkodású többi ifj. Horváth Pálok ön- és közboldogító terveikbe előre-megfontoltan bele mégsem kombinálhatnak. Azután pedig a vak és süket régi törvénycikkelyek ellenében elszántan porondra lép a magasabb emberbaráti érdekeket szolgáló tény-átcsoportosítás, magyarul szólva: üzleti mérleghamisítás szabadsága mellett. Kissé veszedelmes szabadság, ha csak vaktában el nem hiszük, hogy az ifj. Horváth Pálok egy szálíg nemcsak *jelelem* nélkül való lovagok, hanem egyúttal valóban *gáncs* nélkül valók is.

Darabja során Földes sokat bajlódik, hogy vitatható igazságát vitathatatlanak fogadtassa el. Közben a «vígjáték» fogásait és lehetőségeit sem szívesen szalasztja ki az ujjai közül, s ebből — természetesen — meglehetősen stílusterés támad: a művészi egyensúly nem tökéletesen biztos, s az üzleti mellett az irodalmi mérleghamisítás veszedelme is kísértget.

A kiválóan gondos, minden hangulatértékkel számotvető és jó ütemű rendezés mindent elkövet ennek a veszedelemnek elhárítására: az egésznek szerencsésen megszerzi legalább is az illúzió egységét. A szereplők is sokat lendítenek. Jávor Pál a címszerepben jó iramot parancsol s a léhább fordulókat természetesen kedvességgel ellensúlyozza. Makay Margit biztossága, finom értelmessége is annyira-amennyire felelteti a szereposztásbeli tévedést. Somlay egyéni tekintéllyel, de kevés egyéni színnel áll helyt a «régi világ»-ért. Rajnay ötletes, de modoros is:

régi fogását, a «csípőből» való játékot újra szélteben jogaiba iktatja. Maklárý meleg emberisége megkapó. Sugár, Kürti, Gózon az epizódban jeleskedik. Básthy jóhatású színpadi képei kifogástalanok.

A királyné.

Lakatos László játéka a Vigszínházban.

«Királyok számüzetésben . . .» Régi, népszerű tárgy, melynek most Lakatos László erősen *mai* változatát írta meg. A Ritz-lakó granadai uralkodóházzal ismertet meg, mely várakozó álláspontból figyelgeti az otthon örökébe telepedett köztársasági kormányzat bajlódásait. A bohémlelkű király egy kicsit élvezi is az arany-szabadságot, csak a királyné, akinek talán bölcsője felett is már az udvari szertartáskönyv paragrafusait dúdolták, bástyázza el magát granadai gögijében. Hanem ő is megkapja a maga leckéjét, mégpedig éppen a jelenlegi köztársasági elnök fiától, ki oxfordi diákságából cseppen be Párizsba. Neki sikerül a királynőben életre szólítani a — nőt. A jégpáncél megoldva, a kis liaison lehetősége egy pillanatra fölébe kerekedik a szelek változásával megforduló politikai kilátásoknak, de csak egy pillanatra: Granada visszakapja az uralkodópárt, a királyné pedig elveszti átfutó ábrándját s újra felöli az «allerhöchste» jégpáncélt.

Elismernivaló rutinnal, sok ügyes fordulattal szolgálja fel a szerző ezt a nem nagyon új leleményű történetet, mely akárhány fordulatában az operett határterületén kalandozik. A szatírája eléggé felületes és közkeletű, dialógusa is jobbára a hamar utólérhető hatásokat kergeti. Még leggondosabban a királyné alakjára figyelget, ebből legalább színészileg hálás feladatot sikerült is teremtenie.

Az egészében gondos előadásnak szintén idekerült a súlypontja. Ma-

kay Margit finom, előkelő művészete valósággal a szobor plasztikáját adta meg annak, ami magában a darabban legfeljebb mozaikfalkép. Beregi meglepett könnyedségével és kedvességével a «nagy gyerek» király élénk és biztos rajzában. Ráday Imre a köztársasági amorózót szeretetreméltóan, bár egy kissé túlságosan is «chaplíni» átírásban szólította életre. Góth mintha némileg keveselte volna egyetlen jelenetét: beírta személyi tekintélyének varázsával. Újra feltűnt Ajtay Andor szolid, rokonszenvesen mértéktartó művészete, nemkülönben az először fellépő Solthy Györgynek jóleső természetessége. Gárdonyi, Justh Gyula, Zátory egy-egy jó színfolttal járult hozzá az egészhez. Tassy Mária szép beszédét örömmel emeljük ki, Tolnay Klári üdeségét is, noha nem egészen a szerepét játszotta. Tarnay rendezése, Nádor Mihály kísérő zenéje szép és stílusos.

Bodnár Lujza.

*Szomory Dezső színműve a Vígszín-
házban.*

«Több dumával még aligha esett meg boldogtalanság, mint ebben a darabban» — írta Ambrus Zoltán valamelyik Bataille-bemutatóról. Lehetetlen erre nem gondolni Szomory újdonságával kapcsolatban, ahol minden dráma a szavak árjába fullad. Hősnője, a két predikátumos Bodnár Lujza maga a megtestesült akarathány, «él a levegőben», egy szintén megbénult akaratú fiatalember kóvályog körülötte, de ez az egész furcsa és kilátástalan szerelem csak arra jó, hogy a szorgalmas munkára utalt fiatal leánynak útjában álljon. Azután jó a másik szerelem: Rados Miksa pénzembernek, a boldogulás «Draufgänger»-ének vonzalma. Lujza sodródik, minden határozatlansága mellett is ösztönösen

a — pénz felé. Ide irányítgatja az a dzsentrí nagynéni is, aki minden gyanúsillatú lében szívesen vállalja a kanál szerepét. Ám a vidéki birtokon a fiatal asszony megint meginog, sőt: ingadozik, egy faragatlan főszolgabíró, meg régi fanyar szerelme, az akaratbena expilóta között. Meg is szökik az urától, de ez a harmadik felvonásban gyönyörű dunaparti palotájába mégis csak visszaédesgeti a legszebb lakádiszt: a feleséget, akinek két szerelme elpárolgott, de két predikátuma megmaradt.

Hogy ez így egy kicsit sovány színpadi ügy? Mit tehet róla szegény referens, ha ennél nem több a referálnivalója? A darab elviselhetetlen bőbeszédűsége különben is jó időre elvette kedvét a szószaporítástól. Szemellátható az a gyöngédség, amivel Szomory hősnőjét dédelgeti, de nagy hódolatában adós marad még a valódibb jellemzéssel is: maga beszél helyette. Voltaképp valamennyi szereplője helyett. A környezetrajz is részben bizonytalan, részben valamelyest elavult ízű is: inkább az 1920-as évekre illik, mint «napjaink»-ra. Az ilyen munkára fanyalodott «úri» kisasszonyok éppúgy elvesztették az újdonság varázsát, mint a Rados Miksa-féle ön- és közcélú akarnokok.

Muráti Lili Lujzája finom, eszes és a lehetőségekhez képest életet lehelő alakítás: él a szerepe helyett. Góth tökéletes maestriával, éles ítélettel kerekedik fölébe feladatának, egy kicsit annyira fölébe, hogy önmagát is túlságosan felülről szemléli, mintegy karikatúráját adja az alaknak, talán nem egészen a szerző elgondolása szerint. A vidékről szerzett érdemes régi színész, Leövey Leó, nagyon élő és jellegzetes arisztokrata arcképpel örvendeztet meg. Góthné elszántan vállalja az írónak a rábízott alak felől táplált véleményét. Somló fanciesali pilótája nehe-

zen bír érdekessé válni — nem a művész hibájából. Vértess nyers szol-gabírája, Szombathelyi Blanka ki-nyílt szemű kis midinettje kitűnő színészi munka. Vörös Pál díszletei szépek, Tarnay Ernő rendezése nagy stílusérzékre vall.

Házasság.

Vaszary János vígjátéka a Magyar Színházban.

Ha valahol: itt csakugyan két-felét oszthatja a kritikus az igazságot. A gyomrát bizonyára megfekszi az a paprikás rosszvélemény és zsiros szókimondás, amit a szerző ugyan-csak szabadjára enged. Ebben nincs is mindig elegendő meggyőző erő arra nézve, hogy az író csak az igaz-ság érdekében ilyen szabadszájú, néha nem szabadulhat attól a gyanútól, hogy itt számításba van véve az ingere is ennek a szokatlan leplezet-lenségnek. De bizonyos az is, hogy a mai házasságnak ebben a kollek-tív torzképében írói éleslátás, helyel-közzel a lényegretapintásnak valódi képessége is megtetszik, ha mindjárt a régi szólásmondás szerint is: «ha lúd, hadd legyen kövér!»

A házastársi erkölcsstelenségeknek igazi mintagyűjteménye ez a darab, a házasságot itt már nem is törlik, hanem zúzzák, a Moulin Rougetól a cselédszobáig. Különben az érde-kelt férjek is egytől-egyig méltók

a nem is megadással, hanem egye-
nest büszkén viselt agancsra, kivéve a főférjet, a szimbolummá magasodó áldozati állatot, akinek személyében a szerző végül is egy kis tisztító vi-hart teremt a színpadon.

Tagadhatatlanul ügyesen forgatja a cselekvényt, akárcsak a forgószín-pad a főhős orvosházaspár «összkom-fortos» lakását. A rendezést is a szerző látta el, kitűnő színpadi érzék-
kel s gondoskodva arról is, hogy a csattanók amúgy igazában csattan-
janak. A színészek nagy odaadással, sok tehetséggel szolgálják. Törzs és Lázár Mária biztos tudással és — ami itt igazán fontos — izléses mér-téktartással teregetik elének házi ba-
jaikat. Hajmássy az udvarlónak Gra-tignac Adhemar-szerű alakját azzal teszi hatásossá, hogy jólesően disz-
krét hangnemben tartja. Dícséret illeti Szász Lili valódi humorát, Bár-
sony Erzsi friss mozgását, Sennyei Vera finoman árnyaló beszédét, Z. Molnár otthonosságát. Földényi ne-hezen felel meg az itt megkívánt léhaságnak. Annál tökéletesebb Bi-
licsi Tivadar jellemző ereje a fara-gatlanságot gyöngédséggel párosító napszámos férj szerepében s játéktársa, Bokor Mária is meglep mű-
vészi igazságával. Losonczy Dezső nagy hozzáértéssel gondoskodott a bárhelyiség zenei hangulatának meg-
teremtéséről.

Rédey Tivadar.

KOROK ÉS FILMEK.

A művészeti iparok témaszegénység idején szoktak a multba menni, a jobbik esetben eszmékért, tájakért és levegőért, a rosszabbik esetben ruhákért és díszletekért. A film készítője ilyenkor nem annyira alkot, mint inkább mintáz, utánérzi a történetet, ahogy utánérzi máskor az irodalmat és utánérzi sokszor mind a kettőt. Persze e mintázás eredménye is jelenthet és jelent is sokszor értéket. A pont, ahol eldül a történeti korokról szóló film értéke vagy értéktelensége, ott van, ahol elválik: korszakot mutatott-e a film, tör-téneti levegőt hozott-e, vagy pedig csak revüt csinált, melynek ruhái törté-netesen régi öltözékek mintái nyomán készültek?

A Nagy Rendező arról nevezetes, hogy minden filmjénél szórja a milliókat, hogy ezrével szerződteti a statisztákat, hogy tömegek nélkül nem dolgozik, hogy fizetett hadseregeket vezényel. Az ember néha egy pillanatig kételkedik, hogy nem ezen van-e a hangsúly, inkább mint a rendezőművészetben. Cecil B. de Mille, mint a nagy parvenü Amerika hú fia él a képzeletünkben, aki azt hiszi, hogy a filmrendezés kizárólag pénzkérdés; újjagzagnak érezzük, aki európai kövekből építi ragyogó központi fűtéses vaskastélyát a hollywoodi homokon. Kérdéses, hogy ezek a kidobott milliók miért vannak: a filmért-e, vagy azért, hogy a reklám hivatkozzék rájuk és a nyavalyás Európa elcsudálkozzék azon, hogy a kereszteshadjárat filmbeli ábrázolása közel annyiba került, mint annakidején egy kisebb kereszteshad élelmezése. A «Keresztes Hadjárat»-tól újrafényesített páncélok vár az ember, nagy költséggel és kis eredménnyel visszaadott történeti díszleteket, óriási történeti anakronizmusokat. Ebben a várakozásában a néző nem is csalódik. A film mégis jó.

Ez a derék Oroszlánszívű Richárd, ez a verekedő, kovácsokkal pofozkodó, királyokkal tréfát űző, nagyizmú és könnyű elhatározású fenegyerek, kétségkívül távol van a középkori király alakjától, még akkor is, ha ennek a királynak «oroszlánszívű» melléknevet adott a krónika. Viszont hús és vér ember, kitűnő figura, vonzó középpontja egy gyorsiramu filmnek, alak, akire szcenáriumot lehet építeni. A film óra is épült, minden, ami körülötte van kulissza, mellékes történeti giccs, kispolgári lakások reprodukciói nyomán elképzelt jeruzsálemi látkép, egy roppant jámbor kereskedőképű Szaladin szultán.

A vontatott szerelmi jelenetek, melyekben a szövegírók és a szokottnál is sokkal rosszabb magyar fordító igyekeztek középkor jogcímén a legmodernebb slágernyelvkincsen beszéltetni a szultánt, sokszor Berengáriát is, minden más filmet tönkre tettek volna. A Szent Ember multszázadi páthosszal szaval és többször dobja kezét szíve felől a levegőbe, a kereszténység véletlenül sem itatja át a filmet és a rendező, ha meg is értette és ki is tudta használni a száguldó páncélosok rohamának értékeit, a középkort nem tudta felfogni, a keresztes hadjáratok kereszténységét alig. Páthoszt adott helyette és ripacsokhoz illő gesztusokat. De mindez, a hazug páthosz és az olajnyomat jellegű díszlet, a kosztümös középkor és a szentimentális (ha nőről van szó), vagy kényszeredett (ha férfiről van szó) vallásosság, csak utólag jut az ember eszébe. Ott a nézőtérén teljesen a film hatása alatt áll, a ritmus, ami végre is egyik legfontosabb kellék, fogva tartja a nézőt, csak néha szisszen, de érdeklődése sohasem lankad. E ritmust viszont a milliós költségek ellenére sem a sok statiszta és sok szerteséjjel aprozdó mozgalmasság adja, hanem elsősorban és csaknem egyedül a főszereplő. Ahogyan jár és ahogyan kezét a kardjára teszi, ahogy néz és ahogy elhatározza magát valamire: mind teli van lendülettel, feszítő belső erővel. Henry Wilcoxon nagyszerű színész; arca kissé csunya, kissé állatias férfiarca, mozgása az erős emberé, akinek kicsi erőfeszítés a lovaglás, vagy a verekedés. Egyedül ő őrzi a nem harcos jeleneteket attól, hogy egyszerűen unalmasak legyenek. Ez a királyi Turi Dani volt a figura, akiért érdemes volt megcsinálni a filmet, mely nem a középkorról szól, hanem őt mutatja be. És végeredményképen nem Cecil B. de Mille, hanem az Henry Wilcoxon filmje.

Mikor a vékonydongájú és elhanyagolt külsejű Petőfi Sándor megjelenik a vásznon abban az agyonörökített helyzetben, amint éppen a múzeum lépcsőjéről lelkesíti a derék magosgalléros és bonyolultnyakkendőjű magyarokat és lelkes honlenányokat az ember megdöbben, hogy a szokványos halvány és közhelyszerű olajnyomatokat fogja kapni. De attól a képtől kezdve, hogy Csortos—Garanvölgyi félreteszi a kétféjű sassal címkezett «bélyeges dohányt» a néző szíve egyre melegedik és végül is hajlandó hinni: tudnak idehaza is filmet csinálni, csak éppen nem akarnak. Jókainál filmrevalóbb írónk alig van, az «Új földesúr» meg szinte egyenesen arra termett, hogy filmen felejtjük el azt a keserűséget, hogy ez a vonzó regény először a «kötelező olvasmány» nem vonzó köntösében jelent meg előttünk. A szereplők egytől-egyig kitűnőek, de a színészek játékánál is nagyobb öröm, hogy az Új földesúr film, a szónak filmszerű értelmében is. A rendezés nem a színészek ode-oda tologatását véli a maga feladatának, hanem jó megjelenítő erővel dolgozik. Hermin haldoklásának végét onnan tudjuk meg, hogy a paplanáról három kicsi macska rohanva menekül a sarokba. Mikor a zsaroló Straff'az «archimedesi csavarról» beszél, Hermin ágya fölött megjelenik a csavar képe. Ez utóbbi «elkieket megjelenítő» módszer mostanáig a külföldi filmeknél már meglehetősen lejártá magát, nálunk örölni kell neki, mert ez is merészséget jelent. A gát melletti kubikusmunkák fáklyafénypontjai, a lovasok, akik robognak a falvakon keresztül: «jön a víz» kiáltással mind egy-egy jól fényképezett és a pillanaton túl is emlékezetünkben maradó jelenet. A két Garanvölgyi találkozás, Csortos és Jávor kettőse érték színjátásunkban is, a filmen is. De a részleteken túl: a film film, van benne mozgás és élet, köti a nézőt és nem sikkasztja el a kor hangulatát sem, ami talán nem egészen a filmrendezők érdeme, hanem Jókai történetéé, mely megtartotta anyagának szépségeit ebben az új formában is. És talán nem kis részben Hunyady Sándoré, aki értő kézzel és szeretettel, szükséges alázattal, de szükséges bátorsággal kezelte a regényt, mikor filmre átdolgozta. Neki kell köszönjük, hogy izes és belső értelemmel teli magyar beszédet mondanak a szereplők, hogy nem fordulnak elő bántó izléstelenségek és írástudatlanságok a szereplők mondataiban.

1936.

«Arlette — hova lett? — kérdezi enyhén lipótvárosi ízű szellemességgel a Broadway Melody című revűfilm alcíme. Pedig amiről az alcím beszél, a vérszegény, gyöngé és erőszakolt történet a kezdő tehetség érvényesülésének e kiagyalt históriája a legkevésbé fontos a filmben. A fontos: Eleanor Powell, alakja, lába, táncainak szinte fantasztikus technikai tökéletessége, a jobb értelemben vett jazz ritmusának táncban való megjelenítése. A revű ragyogó, minden lehetséges díszlet, ruha csillog, a táncok lényegesen nívósabbak a szokottnál, noha csak ritmikai tökéletességről beszélnek, de arról felülmulhatatlanul. A film szakmabeli emberei itt se voltak tisztában a film lényegével, mikor gyöngé mesébe ágyazták a táncot. Elfelejtették, hogy a tényezők közül, amik a filmet kívánatossá és szép új műfajjá teszik, nem utolsó helyet foglal el a filmen játszó ember korlátlan és izzadság nélküli mozgási lehetősége. A színész a filmen, mint a görögök istenei, nem fárad el és könnyen győzi a nehézkedést és a test gátjait, ideális világot mutat, mely-

ben a mozgás és a kidolgozott izmok lehetőségei végtelen nagyok, az elfáradás nem látszik. A könnyűség, mely Eleanor Powell megerőltetés nélküli dzsiggeléseiben mutatkozik talán a legnagyobb lélektani vonzóerő a nézőtér számára, melynek tagjai munka után szaladásban és üzletben ácsorgásban fáradnak el és a maguk elgyötört fizikumának álmoképeit találják a fáradságtalan ragyogásban, ritmusban és táncban. Ezért kell, hogy siker legyen ez a film, mely nem több táncnál, de nem is kell, hogy több legyen. Hogy az új esztendő évszámát irták e film címe alá és csak e film címe alá irták, az talán nem egészen véletlen. Korunkra, ha nem is maradéktalanul, de jellemző, ahogy jellemző a kívánság az emberre. De hogy csak ez a brodwayi ragyogás lenne 1936, csak ez és semmi más, az nagyon kérdéses. A valódi korszakot, melyik filmrendező merné megmutatni? Amit a Broadway Melody mutat a Wunschtraum, vágyódás a «nagy élet» és a fáradságtalan test után. Ezerkilencszázharminchat?

* * *

A kor ez évszámhoz kötött filmekben inkább kulisszának szolgált, mint lényegnek, a lényeg inkább kosztümtervezőnek mint ihletőnek. Az igazi történeti film a legutóbbi idők sok történeti filmje között sem termelődött ki, de a fejlődést a történeti téma sokban jól szolgálja. A hónap meglepetése a jó magyar film volt. A következő hónapok jövő meglepetése az lenne, ha a filmkritika és a közönség lehetetlenné tenné a rossz magyar filmeket.

(Sz—n.)

KÉPZŐMŰVÉSZET.

RÖVID PILLANTÁS A DÁN MŰVÉSZETRE ÉS A BUDAPESTI DÁN KIÁLLÍTÁS.

Irta: Erik Struckmann, a dán művészbizottság elnöke.

A dán festészet és szobrászat története körülbelül 200 éves. A mai dán művészetre a legnagyobb jelentőségű volt, hogy bizonyos korszakaiban új és erős impulzusokat kapott nemcsak a klasszikus, hanem a francia művészettől is.

A dán királyi Szépművészeti Akadémia 1754-ben létesült és nyomban rendkívüli jelentőségre tett szert. 1754-től 1752-ig dán művészek vezették: Abilgaard, Juel, Eigtved és Wiederwelt, utóbb Dániába meghívott francia művészek is, mint Jardin és Sally. Néhány évvel később az létesített szorosabb kapcsolatot a dán és a német művészet között, hogy Asmus Jacob Cartens, aki 1754-ben Schleswigben született és kiképzését a kopenhágai Képzőművészeti Akadémián nyerte, Németországba költözött, ahol Berlinben a királyi Akadémia tanára lett. Másrésről olyan kiváló német művészek, mint Runge, Friedrich és Kersting ifjú éveikben a kopenhágai akadémián tanultak Abilgaard, Juel és Wiederwelt, a három kiváló művész vezetése alatt, akik a dán művészet első virágzását felidéztek.

A dán művészet második virágzása 1814-től 1847-ig tartott Thorwaldsen, Freund és különösen Eckelsberg és az utóbbinak tanítványai alatt. Északi művészek német és magyar művészekkel együtt megalkották akkor Rómában a maguk zárt kolóniáját, ahol a belső barátságon kívül a közös

északi germán és klasszikus humanista kultúra a legszorosabban összefűzte őket. Thorwaldsen messze Dánia határain túl nagy hírt és dicsőséget szerzett a dán művészetnek. Ő volt korának vezető művész egyénisége. Az északi művészek és más európai országok művészei, évek hosszú során át éppen úgy találkoztak Thorwaldsen, mint annak előtte Goethe csodálatában.

Figyelemre méltó dolog, hogy Goethe Caranes dán művész számos alkotását megvásárolta, éppen úgy, mint ahogyan Thorwaldsen is egész sor német és magyar műalkotással gyarapította gyűjteményét. Thorwaldsen múzeumában például öt igen szép kép volt Markó Károly magyar festőtől. Ezek a szép régi magyar képek ma is a kopenhágai Thorwaldsen-Múzeumban fűgnek, mint a magyar és dán művészet barátságának beszédes emlékei.

Eckelsberget, a kiváló festőt joggal nevezték nálunk «a dán festőművészet atyjának». Akár csak Thorwaldsen ő is a dán akadémia növendéke volt, azután Párizsba került, ahol Dávid vezette rá a természettanulmányok legfontosabb jelentőségére s nevelte a természet iránti áhítatos tiszteletben. Egész művészete s úgy olaszországi tartózkodása alatt, mint hosszú és szorgalmas dániai művészpályája idején festett képei tanuskodnak erről. 1817-ben ő lett a Képzőművészeti Akadémia igazgatója és különösen szigorú természettanulmányaival nagy és döntő befolyást gyakorolt a dán művészetre. Eckelsberg szakértő vezetése alatt a kiváló dán művészek egész sora nőtt fel és még számos évvel halála után is az egész dán festőművészet az ő iskolájának utóhatása alatt állott. Tanítványai közül a legkiválóbbak voltak: Kōbke, Lundby Roed, P. C. Skongaard és mások. Konstantin Hausent, Merstrandot és Frōlichet is ki kell itt emelni s mint az egykorú legkiválóbb dán szobrászokat: Bissent és Freundot. Ezek a művészek mind olyan dán művészetet teremtettek, amely úgy alapos akadémiai tudásról, mint a természet tanulmányozásának mélyeséges szeretetéről tanuskodik. Ezek a festők nemcsak a dán természetet ábrázolják, hanem mint a szobrászok az ország történetét is, Észak mithoszainak, sagáinak és mondáinak közös nagy nemzeti kincséből merítenek. Ez a nagy és erős nemzeti érzés a művészetben magától értetődő volt akkor, amikor a nemzet élete fényben és boldogságban folyt. Éppen olyan természetes az is, hogy Dánia nemzeti szerencsétlensége 1864-ben a művészet nagyságára és arra a nemzeti lelkesedésre, amely benne kifejezésre jutott, igen lehangoló hatással volt úgy, hogy a Képzőművészeti Akadémia is elvesztette egyelőre minden nagyobb művészi jelentőségét. De 1870-től 1880-ig ismét egész új fellendülési korszaka indul meg a dán kultúrának. Kiváló művészek, mind Philppsen, Ring, Aucher Joachim, Niels Skogaraard, Zarthmann és később Villumsen hosszú évekig tartó tanulmány után visszatértek Franciaországból és Olaszországból és műveikkel egészen új és ragyogó valőröket hoztak Dániába. De Kopenhágában ellenmondásra és rosszakaratra találtak még az akkor önmagát már túlélő Akadémia stagnáló vezetése részéről is és az egyetlen állami elismerésben részesített kiállításon, Charlottenburghban. A külföldről hazatért festők erre valóságos forradalmat indítottak a reakció ellen és lelkes művész ifjúság követte őket, hogy új és erőteljes művészetet és egészen új művészegyesületeket is teremtsenek. Ezek közül a vezető művész egyéniségek közül számosan vannak képviselve a most megnyílt budapesti, dán kiállításon. Krōyer és Zehrman két «szabad festőiskolát» nyitott akkor az ifjúság számára és különösen Zehrman lett az ifjúság kiváló tanítómestere és vezetője. Az ő kitűnő és gondos vezetése mellett új virágzása támadt a dán művészetnek. Ennek a virágzásnak legkiválóbb

nevei: Siborg, Paul S. Christiansen, Peter Hansen és Johanns Larsen mind képviselve vannak Budapesten. Ők az úgynevezett «Ötök», akik egészséges új és erőteljes természetszemléletükkel egészen új dán tájképművészetet hoztak létre. Míg Joakim Skowgard és Larsen-Stewns egy új templomi és középületi monumentális művészetnek váltak megalkotóivá. A szabad iskolából indult ki az az ellenmozgalom, amely a charlottenburgi reakciós birálattal szemben a «Szabad kiállítás» művészi egyesületét megalapította.

1915-ben, az akkor legfiatalabb művészek megteremtették a maguk külön kiállítását, a «Gröuningen»-t. A szabad kiállítók társasága 1917-ben kibővítette Willumsen által tervezett kiállítási épületét és anyagi garancia-vállalással lehetővé tette, hogy a legfiatalabb művészek is megkapják itt saját őszi kiállításukat. A művészeti forradalom tehát teljes győzelemmel végződött. Az itt felsorolt művészeknek jó része olyan tökéletesen érvényesíteni tudta művészi szempontjait, hogy számosan közülük az Akadémia vezetőivé lettek, például Joakim Skowgard, Christiansen, Udson Frank és Axel Jörgsen. Számos fiatal festő és szobrász ma is tanára vagy tagja az Akadémiának, mint például Krusten Iversen Kai Nielsen, O. V. Borsh. S ma már az a helyzet, hogy a fiatalabb nemzedékek három új kiállítása is államilag elismert.

A Budapesten megnyílt dán kiállítás mind a négy államilag elismert kiállítás művészeitől mutat be alkotásokat és a legfiatalabb korszerű művészetet is hozza. A legjelentékenyebb és különösen jellegzetes fiatal tehetségek három-három alkotásukkal vannak képviselve, mint például: Axsel Bentzen, Harold Giersing, Harald Hansen, Oluv Höst, Krasten Iversen, Georg Jacobsen, Axsel P. Jensen, Segard Lundström, Olaf Rude, Sigurd Swane, Jens Sandergaard, Erst Zeuthen. A szobrászok közül pedig Hansen Jacobsen, Udson Frank, Kay Nielsen, Gerhardt Henning, Jajis Nielsen, Jaen Gauguin, Swen Rathsack, Eykhof és mások vannak képviselve. A kiállítás katalógusában a kopenhágai állami Szépművészeti Múzeum igazgatója, Magister Erik Zahle külön-külön is ismerteti a kiállításon szereplő festők művészetét. A szobrászokról pedig dr. Ellinger írt.

A mindnyájunkra egyaránt nehéz időkben, amikor az egyes államokra gazdasági válságok súlya nehezedik s választja el őket egymástól, nagy vigasztalást láttunk abban, hogy a kultúrértékek kicserélődése és a szívből fakadó együttműködés nem szűnt meg. S ezért a legmelegebben köszönjük meg a magyarok szíves meghívását és vendégszeretetét.

Dán reprezentatív kiállítás.

Az osztrákok bemutatkozása után a dánoké következett a Nemzeti Szalonban, a néhány nap mulva nyíló hatalmas olasz kiállítás előtt. A nemzetközi csere bizonyára jótékonyan fog hatni művészeti életünkre: nemcsak a művész társadalom, hanem a közönség is megismeri a konkurrenciát, amellyel hazai mestereinknek számolniuk kell, ha az ország határain kilépnek.

Dánia szobrászata és festészete sohasem tartozott a vezetőik közé, bár a művelt és gazdag kis ország minden erejével támogatta saját kultúrproduktumait. Művészei csak a múlt század végétől folyamatos fejlődésű s ettől az időtől kezdve néhány markáns tehetséget mutat fel. A mai stílusterelvésekért szép gárda küzd, a legérdekesebb, hogy szobrászai sokkal jelentékenyebbek, mint festői. A konzervatív jellegű vásznak közül meg lehet említeni *Ancher Michael*

finom részletezéssel festett, kissé fáradt halázképét, vagy L. A. Ring genreképét, mely utóbbi Bastien-Lepage hatása alatt öltött testet. A naturalisták között jelentékeny Wilhelm *Hammershøi* városképe is.

A haladó piktúrának általában nincsenek ily szerencsés képviselői. Harald *Gierzing* Cézanneból indul ki, de a vázlatosságánál megakad. Oluf *Høst* tárgyaival s a felület megmunkálási módjával Szőnyi Istvánra emlékeztet, de nem kétséges, hogy az összehasonlításból a magyar művész kerül ki diadalmasan. Finom tónusú festő Axel *Bentzen*, a fiatalabbak nem követik a franciákat, mint elődeik, hanem iparkodnak északi-nemzeti stílust kialakítani.

A szobrászok sem franciások, stílusuknak egyéni zamata van s műveik rendkívül artisztikusak. Gerhard *Henning* Szerelmespárja kiegyensúlyozott, finom kompozíció. A legjelentékenyebb dán szobrász a nemzetközien ismert Kai *Nielsen*, két nagyméretű szoborral szerepel, mindkettő női aktfigura. Nielsen egyesíti a szigorú kompozíciót a felület gazdag életével. Kár, hogy csak két műve került bemutatásra. Szép szobrokat állított még ki Svend *Ratsack* és Poul *Kiaerschou* is.

Vass Elemér képei.

A Fränkel-szalomban Vass Elemér állította ki újabb vásznait. A művész neve régebbi kiállításokról ismerős. Naturalista, később impresszionista vásznakkal szerepelt, melyeknek értékét a természet becsületes, őszinte átérzése adta meg. Új kiállítása, az után az után, melyet eddig megtett, nagy meglepetés. Nem mintha

háta fordított volna eddigi eszményeinek, hanem azokból kiindulva és következetesen továbbfejlődve a korszerűséghez érkezett el. Érett, kiforrott modern művésszé vált, kinek helye ezentúl ott van a tíz legjobb új festőnk között.

Mellbeütő izgalmat senki se várjon ettől a művésztől, akinek legfőbb erénye a szolid közvetlenség. Képtárgyai egyszerűek, főképp tájképi jellegűek, de itt-ott egy-egy figura is előtűnik. A megoldási mód rendkívül rokonszenves. A képek dús, festői atmoszférában kelnek életre, megoldásuk teljesen anyagszerű. Vass Elemér kiállítása egy újabb kiváló festőegyéniséggel gazdagította pikturánkat s ez az önmagára-találás remélhetőleg egy hosszú, szép út első szakasza.

Farkas István kiállítása.

Az Ernst-múzeumban Farkas István mutatta be újabb képeit s a bőséges termés valamennyi falat elborította. A művész, aki valaha a verizmus ösvényén indult el, újabban a francia modern festők hatása alá került, legalább is abban, hogy a kép-ötlet stílusosságát a látható és tapintható világ jelenségei fölé helyezi. Ebben a kísérletében főképp finom szinkultúrája támogatja. Foltkban fest, kissé elnagyoltan és hanyagul, de vázlatosságában is ízes és érdekes tud lenni. Érdekes, hogy a jellegzetes vázlatosság ellenére is nagyobb képei a későbbiek és sikerültebbek. Az ember és a táj egységes megjelenítése kevés modern festőnek sikerül oly harmonikusan, mint Farkas Istvánnak.

Genthon István.

ZENE.

A MAGY. KIR. OPERAHÁZ olyan Mozart előadást mutatott fel az idén is Kleiber Erich betanításával, amellyel rálépett a legmagasabb művészi fejlődés útjára. A valódi Mozart-stilust nélkülöztük mindig a legjobban Operaházunkban, azt a stilust, amely a legkifinomottabb kultúrát követeli előadóktól, hallgató-ságtól egyaránt. «A szöktetés a szerályból» pompás előadása bizonyítja, hogy nálunk ehhez, úgylátszik, csak a megfelelő karmester hiányzott; olyan nevelő karmester, mint Kleiber, aki vérbeli muzsikusz egyéniségének felvillanyozó, irányító erejével csodákat tud művelni a jó anyaggal. Csupa üde sugárzó fiatalság ez a Szöktetés, a 26 éves Mozart első igazi német daljátéka, ahol bár minden élethű, meleg, emberi, mégis érezzük a mesevilág aranyos optimizmusát, amely nem tűr nagyobb bonyodalmakat. Milyen gyönyörűség volt is ebbe a világba elmerülni, Mozarttal együtt elfelejtkezni minden másról, Mozarttal, akinek az alkotás nem munka volt, hanem felszabadulás életének súlyos terhei alól. Sohasem hallott csodálatos mozarti pianissimók hangoznak fel a zenekarban, olyan finomságok az átmenetekben, ritmusban, kifejezésben, olyan lüktető, pezsgő élet, hogy szinte lesugárzik karmester, muzsikuszok, hallgató-ság arcáról az igazi mozarti élmény, a tiszta, sugárzó zenei szépség élményének boldogsága. De nemcsak a hangszerek beszélték ezt a csodálatos nyelvet, a színpadon is nagy sikerrel közéletítették meg a zenekar pompás teljesítményét. Székely Mihály Osmin alakítása elsőrangú. Mozart emberábrázoló zsenialitása remek zenei jellemképet alkotott erről az erőszak, a gyűlölködés, az alacsony ösztönök emberéről. Hálás szerep olyan kitűnő énekes és színész számára, mint Szé-

kely. Belmonte és Constanza érzelmes, bensőséges melódiái is szépen hangzottak Rössler és Osváth Julia előadásában. Utóbbi hangja ugyan kissé súlyos a koloratur szerephez, alakítása pedig kissé merev Constanza szenvedő egyéniségéhez. Orosz Júlia annál jobban beletalálta magát Blonde szerepébe. Kedves huncutsága, könnyű mozgékonyága kitűnő volt énekben, játékban egyaránt. Az ének-együtteseken is meglátszott a nagyszerű vezetés, amely mindenben csak az igazi zeneit hozta ki s nem a tömeghatásokra épített. Szívből óhajtjuk, bár ezen a vonalon haladna tovább a pompásan fellendült magyar operakultúra.

A stilizált díszletek, a színpad igazi mozarti színei stílusos keretet adtak a gyönyörű előadásnak.

* * *

AZ V. FILHARMONIKUS hangverseny tekintélyes részét foglalta le Bruckner III. szimfóniájának bemutatása. Mindenesetre érdemes volt megismerni. Végtelenül megható és tiszteletreméltó az a szent áhítat, amellyel ez az egyszerű tiszta lélek a zene nyelvét használja fel istenhitének, istenkeresésének kifejezésére. Ebben a művében is sok naivság, közhelyek, beethoveni visszhangok váltakoznak valóban fenséges részletekkel, misztikus hangulatokkal. A naiv lélek tiszta életörömét — amely olyan keresetlenül tör ki a Scherzo táncműveiben — hamar elhallgatja a magasabbra hivatott művész nyugtalansága, hogy szinte vég nélküli küzdelmek után, az egész zenekar diadalmas D-dur ragyogásában harcolja ki magának az Úr áldását. Az óriásméretű szimfóniát a filharmonikusok kitűnően, nagy készséggel játszották. A széteső, ter-

jengő formának Dohnányi vezetése adott szilárdabb körvonalakat.

Az est vendége *Gulia Bustabo* — bájos fiatal leány —, Mendelssohn hegedűversenyét játszotta. Finom, tiszta, érzelmes játékával igen nagy tetszést aratott, de tónusának tömörsége, intenzív melegsége messze mögötte marad a magyar Hubay-iskolának.

Végre alkalmunk volt egyszer megint *Bartók* muzsikát is hallani. A «Csodálatos mandarin» suite forrongó őserije, hatalmas dinamikája csak még élesebben szembe tűnt Mendelssohn édes-nyugalmas zenéje után. A teljes, az igaz, a leplezetlen emberi lelket mutatja itt meg nekünk a zeneköltő egy víziószerű látomásban. Azt az emberi lelket, amelynek legnagyobb nyomorúsága az ijesztő ismeretlensége, rejtélyessége, a tudatalatti titkon kormányzó ösztönös erők kiszámíthatatlansága, amit csak a hivatottak tudnak a szellemiség világába emelni. *Bartók* zenei lángelméje kellett ahhoz, hogy a szöveget ilyen magaslatokra tudja vinni. Zseniális ennek a műnek minden taktusa. Hangszerelésének lélekzetállító eredetisége, témáinak plasztikus jellemző ereje, megvesztegető, újszerű szépsége, páratlan ritmikus ereje és gazdagsága, a fuvósok rendkívül fontos szerepe olyan követelmények elé állítják a muzikusokat, amelyek igen nagy munkát, vérbeli muzikus fantáziát és képességeket kívánnak. Mintha már kezdenének is rájönni a magyar filharmonikusok ennek a muzsikának ízére, mintha már ébredzene az ambíció itthon is arra, hogy a világhírű magyar mester zenéjéhez méltó előadást nyujtsanak.

* * *

BASILIDES MÁRIA dalestéi hatásukban egyedülállóak a fővárosi hangversenyek sorozatában. Csak igazi nagy művész tudja így átélni és

hallgatóságával is így átélni a lélek legtitokzatosabb mélységeit. Az ész tehetetlenül áll Schubert dalköltészetének rejtélye előtt. 31 rövid év elég volt ennek a mostoha életkörülmények között tengődő, félszeg kis muzsikusnak arra, hogy az élet legnagyobb teljességét magábfoglaló zenével ajándékozza meg a világot. Basilides Mária ihletett lélekidézésében rájövünk ennek a rejtélynek a nyitjára: megértjük ezt a mély élményekkel és érzésekkel csordultig telt művészelket, amilyenekről átlag embernek, — ha 100 évet is él — sincs fogalma. Számptalan változatban halljuk ennek a léleknek meghatározó sóvárgását, a fény, a melegség, a tavasz örömei, az élet ünnepi asztala után. Szegény kis Schubert! Milyen keveset kívánt ő magának mindebből s kegyetlen sorsa mégis csak egyet adott meg neki dús kézzel: a kifogyhatatlan szenvedést. Szenvednie kellett, hogy mások örülhessenek; az élet örök árnyoldalán egyedül kellett dideregni, hogy mások az ő lelkéből kisugárzó szépség fényében melegedhessenek. Csak egy pár állomást emelünk ki Basilides Mária gyönyörű Schubert estjéből: *Die Liebe hat gelogen*: egy pár sor, de benne egy egész világ. Mintha a hangok is valami súlyos terhet vonszólnának magukkal, könnyektől súlyosak; a harmónikus kíséret oly vontatott, ritmusa, a dal szívdobogása oly lassú és fáradt: a mindenéből kifosztott lélek vígasztalan világa. «Betrogen, ach betrogen hat alles mich umher». — *Der Wanderer*: az örök talajtalanság, az örök vándorlás dala. Milyen zseniális ösztönrel érezte ki Schubert a szövegből az őszeneit, amely nála az egész emberiség melódiájává emelkedik. — A bájos *Ständchen* csupa áhítat, rajongás, hit: a szerelmes szív búbajos ereje, amellyel mindent sugárzóvá tesz maga körül. — *Das Lied im Grünen*: hogy tudott Schu-

bert örülni, lelke kitárult az élet, a természet minden szépsége előtt. A mezők, erdők, patakok, madarak mind csak az ő gyönyörűségére virultak, csacsogtak, énekeltek, az ő zenéjében keltek új életre. *Des Baches Wiegenlied* ezt a természetszemléletet a végtelenbe emeli. Basilides művészi kifejező ereje egyszerre elének állítja a természeti képet és hangulatát: a zenén át érezzük meg a köd felszálását, a hold tiszta ragyogását, amely előmlik a tájon és az ég — a boldogság hazája-e? — elérhetetlen, határtalan messzeségét. Sohasem éltük még át ilyen teljességgel, mint Basilides előadásában Schubert legmegrázóbb dalát a *Doppelgänger*-t. Itt meghalljuk, hogy bánt a mindenkinek csak szeretetet, jóságot, szépséget osztogató kis Schuberttel az élet, hová sodorta őt hitének, szerelmének virágzó, sugárzó tájairól, hogy idáig jutott: ezekhez a sötét, komor akkordokhoz, ezekhez a szörnyű kísértetlátó hangokhoz, ahol a lélek már az örület szélén áll, még egy csepp a betelt pohárba és belezuhan az előtte tátongó örvénybe, a teljes összeomlásba.

Az ilyen Schubert este európai viszonylatban is az elsősorban áll. Basilides Máriára büszke lehet a magyar énekművészet.

* * *

FURTWÄNGLER ÉS A BÉCSI FILHARMONIKUSOK az idén is ellátogattak hozzánk. Schumann ritkán hallott két műve: a Manfred-nyitány, a B-dúr szimfónia és Beethoven VII. szimfóniája kerültek előadásra. A Manfred-nyitány valóság-gal újdonságnak hatott s Schumann egyik legérdekesebb zenekari művét fedeztük fel benne. Tiszta művészet,

mint Schumann minden műve, aki művészi élményeinek őszinteségét sohasem hamisította meg külső hatások kedvéért. Nagy kortársának, Wágnernek, hangszerelő művészetét nem tudja utólni, de a mű gondolatainak mélysége és feldolgozása, harmónikus ritmikus érdekessége bőven kárpótolnak s felkeltik a vágyat, bár hallhatnánk egyszer teljes egészében Byron drámájának igazi schumani pszichológiával felépített zenébe öntését. Furtwängler és pompás zenekara különösen remekelt Schumann tavaszi szimfóniájának előadásával. Schumann legüdébb, legfrissebb, boldog éveiben, a lélek tavaszi mámorában fogant műve ez. Különösen elragadóan jutott érvényre a *Larghetto* gyönyörű álmodozó főtémája, a *Scherzo* finom humora, igazi örömeinek, lelkesedésének magával ragadó lendülete. Itt bőven akadt alkalom gyönyörködni a bécsi filharmónikusok kitűnő fuvósaiban. Ilyen kristálytisztaságot, eszményi finomságokat szeretnénk gyakrabban hallani a budapesti hangversenytermekben. A VII. szimfónia előadása igazi beethoveni élményt nyújtott. Felejthetetlen volt a II. tétel: csodálatos témája szinte földöntúli szépséggel hangzott, énekelte, dalolt, sóhajtott Furtwängler ezerszínű zenekarán, míg a *Finale*-ban azt csodáltuk legjobban, hogy hogyan tudja Furtwängler a démonikus viharzó szenvedélyek minden gátat áttörő elemi erejét nagyszerű összefogó szellemi munkával, a klasszikus formaépítkezéssel összeegyeztetni. Ilyen nagy interpretáló művészek mutatják meg nekünk a legteljesebb mértékben a zene sajátos kettős arculatát: egyszerre felszabadító és megkötő hatását.

Prahács Margit.

HERVEY ALLEN: ANTHONY ADVERSE.

Irta: Szinnyei Ferenc.

Amerikai író regénye, mely 1933 óta angolul, svédül, norvégul, dánul, finnül, németül, olaszul s franciául több mint egy millió példányban forog közkezen. A világlátott író, ki a világháborúban is résztvett, több mint egy évtizedig gyűjtötte hozzá az anyagot s négy és fél évig írta a Bahama-szigetek körül hajózva. A regény terjedelme hatalmas (1232 lap) s értéke a reklám-cikkek szerint szintén az: «a modern regényirodalom egyik leghatalmasabb alkotása», az Amerikában régóta várt «nagy» regény. Mindez legyen mentségünk arra, hogy kissé hosszabban foglalkozunk ezzel az óriási méretű s s állítólag nagybecsű munkával.

Három kötetre és kilenc részre oszlik külön címek alatt. Ezek a furcsa címek zavaros képszerűségükkel némi bizalmatlanságot keltenek bennünk. Az első kötet címe: A fa gyökere, a részek címei pedig: Melyben a mag belehull a varázserdőbe, Melyben a fa gyökerei napvilágra kerülnek, Melyben a fa gyökerei felszakadnak (mindezek a hős életét szimbolizálják). A második és harmadik kötetben már bronz-fiú a hős jelképe (Az érc megkapja a szükséges ötvényt, a bronz tűzbe kerül stb.), az utolsó cím azonban megint fáról beszél: A fát kivágják (a hős halála). De hagyjuk a rosszul választott címeket s lássuk a tartalmat a lehető legvázlatosabban. Még így is hosszúra nyúlik, de rá is világít a regény jellemére.

1775-ben Don Luis őrgróf, a dúsgazdag spanyol diplomata Livornóban megismeri palotája bérlőjének, a gazdag skót kereskedőnek, Bonnyfeathernek szép leányát, Máriát s feleségül veszi. Az idősebb férjet eleinte a köszvény tehetetlenné teszi s Mária Versaillesban megismerkedik a szintén skót származású gárdatiszttal, Denis Moorral, ki utána utazik Auvergne-be, hol Don Luis a köszvényét gyógyítja. A két fiatal szívét halálos szerelem fűzi össze, szökni akarnak, de a férj az utolsó pillanatban megakadályozza jól kidolgozott tervüket s áldott állapotban lévő feleségét dühösen hurcolja az Alpokon át olaszországi birtoka felé. Mária egy kis alpesi faluban fiút szül és meghal. Don Luis a nyomukat követő Denist párbajban megöli, a csecsemőt pedig egy Livorno melletti apáca kolostorba csempészi, hogy legalább ne haljon meg keresztetlennül. Itt a kis árva névtelent Anthonynak keresztelik s az öreg apácák egy parasztasszonnyal és a jezsuita Xavier atyával együtt fölnevelik. Az eszes kisfiú megbarátkozik Udneynek, az angol konzulnak leánykájával, Florence-szel, ki házukba is elviszi. Udney és Xavier atya beszerzik Bonnyfeather üzletébe isznak. A fiú Mária hasonmása, egy kis Madonna-szobor pedig, mely anyjáié volt s vele együtt került a kolostorba, majdnem bizonyossá teszi, hogy a kisfiú Bon unokája (Don Luis csak annyit mondott apósának annak idején, hogy nejét és fiát az Alpokban eltemette). A nagypapa titokban tartja sejtelmét, de mint fogadott gyermekét nevelteti Anthonyt, kinek a furcsa Adverse (szerencsétlen vagy ellentétes) nevet adják vezetéknevül. A nagy kereskedőházban maga a művelt nagypapa s egy rousseauista, rajongó francia folytatják nevelését. Anthony nagyerejű, nagyműveltségű, bámulatos nyelv-

ismeretű, szép ifjúvá fejlődik. Legjobban szereti Angelát, kis játszótársát, ki azonban csakhamar eltűnik szeme elől. Szoros barátságot köt Nolte Vincenttel, egy német kereskedőház örökösével s a gazdag fiúk mulatós életét éli vele együtt. Angelát mint kezdő énekesnőt találja fel, boldog szerelemben egyesülnek, de újra elszakadnak egymástól. A francia forradalmi események s Napoleon tetteinek hírére az öreg kereskedő külföldön helyezi el tőkéit s üzletét feloszlatja. Anthony téve meg örökösének. Mire Napoleon bevonul Livornoba, már mindent elrendezett. Anthony újra találkozik a bájos Udney Florence-szel, ki titokban vonzódik hozzá, de már másnak jegyese. Anthony nagyapja megbízásából Havanába hajózik egy nagy üzleti követelés miatt, melyet a Gallego rabszolgakereskedő cégen kell behajtania. A kis Madonna-szobrot magával viszi, később is mindig vele van haláláig. Ez nem vallásosság nála, hanem megszokás vagy inkább babona. Valahogyan a lelkiismeretnek, jobb érzéseknek is szimboluma volna, de nem tud igazán azzá válni. Folytonos szerepeltetése erőltetett. (I. kötet.)

Először Genovát érintik, hol Xavier atyának elmondja élettörténetét, amit az gyónásnak tekint s meg akarja áldoztatni nagy útja előtt, de Anthony úgy érzi, hogy ezt nem teheti meg. Elérkeznek Kuba szigetére, Havanába, hol Carlo Ciboval, cégük gazdag ágensével barátkozik meg. A kövér s erdetien bölcselkedő epikureus kitűnő üzletember s Anthony vele együtt dolgozik a nagy követelés bonyolult behajtásán (mindenféle kerülő utak, vesztegetések). Bejut a spanyol kormányzó udvarába, hol barátként fogadják s Dolores, egy előkelő és dúsgazdag leány beleszeret. Anthony is rajong érte, de kénytelen Afrikába utazni, hol a Gallego-cég nagy telepe van. A kormányzóval titkos megállapodást köt nagy rabszolgatömegek szállítására, viszont az hivatalosan a kezére jár. Gallegók hajóját hatósági erőszakkal foglalja el s ezen kel át az óceánon. Az egész legénység ellensége, csak hű szolgájában s a maga energiájában bízhatik. Velük utazik François testvér, a szegény franciskánus, kit a körültekintő kormány buzgó apostolkodása miatt száműzött. Most szabályszerű, régi tengeri kalandregény következik: a sárgaláz borzalmai, a hajót kísérő cápa, mely felfalja a kapitány kedvencét, kit áldozatul dobna neki, borzalmas vihar, szélcsend, matrólázadás. A hajó felfelé halad egy nagy afrikai folyón s megérkezik a telepre. Újabb kalandok: a fellázadt legénység eltávolítása a hajóról, további támadásaik és pusztulásuk. Anthony az elhalt Gallego rabszolga-telepét birtokába veszi s éveig él Afrikában mint rabszolgakereskedő spanyol félvér intézőjével, ennek szép hugával, Nelétával, kihez forró érzéki szerelem fűzi és François testvérrrel, ki néger gyerekeket térít meg és oktat. Ez az exotikus élet is tele van izgalommal és kalandos élményekkel: a rabszolgakereskedés kegyetlenségei, vadász- és halászálet egy tengeri szigeten, vérfagyasztó harc a krokodilusokkal és a maláriával, mely majdnem megöli, félév a hegyek közt egy nemes arab főnök birodalmában, ezalatt a néger varázslók harca François testvér ellen, kit saját keresztjére feszítenek föl, majd a keresztény Istenen diadalmaskodó feketék halomra ágyúzása. Végre haldokló nagyapja hajót küld érte. Anthony legyőzi a vad Neléta szerelmi varázsát s abbahagyva az emberkereskedést, mellyel nagy vagyont szerzett, visszatér Livornoba. (II. kötet.)

Ugyanakkor érkezik oda igen hosszú idő után Don Luis is, ki meglett kora ellenére még mindig energikus és ravasz diplomata. Megtudja, hogy mi lett a sorsa Mária gyermekének. Gyűlölete felébred és bosszúterveket forral. Vincent, aki azóta tekintélyes bankár lett, örömmel fogadja barátját s

bevonja nagy pénzügyi terveibe. Együtt indulnak Párisba. Pisában meglátogatja az öreg Bonnyfeather sírját. Az Alpokon áthaladtukban Don Luis a mélységbe akarja taszítani hintójukat, de gaz tervét meghiusítja Anthony ébersége. Strassburghban Vicent rokonainál víg napokat töltenek. Franciaországban zavaros, háborús világ fogadja őket, lovaikat elrekvírálják, francia kocsisukat besorozzák. Nogentban magához Napoleonhoz fordulnak panaszukkal s érdekes beszélgetést folytatnak a nagy emberrel. Megismerkednek Staëlné fiával, később Párizsban Talleyranddal és Ouvrard bankárral óriási, messzeágazó pénzügylet terveit dolgozzák ki. Innentől kezdve ennek a nagy pénzügyi manővernek bonyodalmai túlságosan nagy teret foglalnak el a mesében s akár csak Balzac regényeiben, nem egyszer próbára teszik az olvasó türelmét. Anthony közben Londonba rándul ebben az üzleti ügyben és ott elhelyezett örökségének s Afrikában szerzett vagyonának folyósítása céljából. Barátságot köt Rothschild Nátánnal s futó szerelmi viszonyt egy egyszerű kis angol leánnyal, kit azután gazdagon kiházasít. Amsterdamban viszontlátja Florencet, ki nem boldog és gyermektelen, Párizsban pedig Angelát, ki már világhírű énekesnő és Napoleon kedvese. Itt tudja meg, hogy Angelának szép kis fia van (livornoi idilljük emléke). Szerelmük fellobban s titkon boldog heteket töltenek együtt. El akarja venni Angelát, egyetlen igazi szerelmét, de az nem tud elszakadni a művésztől, inkább a kis Tónit adja át apjának, ki azt Düsseldorfba küldi Vicent asszony-hugához (többet nem szerepel a regényben). Ouvrarddal Spanyolországba utazik, elkerüli Don Luis második gyilkos merényletét, a királyi udvarban találkozik Dolores-szel, ki egy öreg spanyol grand felesége és Mexikóban lakik. Születése titkát megtudhatná Don Luistól, de kitér előle (sohasem is tudja meg). A nagy üzlet érdekében Lousisziánába hajózik s New-Orleansban telepszik le. Bankot alapít, a nagy ezüstszállítást közvetíti (kalózokkal szövetkezve), ültetvényes lesz a később elveszi az özvegyé lett Florencet, kitől kis lánya születik. Óriási birtokukon gazdálkodnak, gyárat alapítanak. Tevékeny, boldog életet élnek, még rabszolgáik is boldogok. Ekkor borzasztó szerencsétlenség éri: háza leég s a tűzben felesége és kis gyermeke is elpusztul. Megrendült lélekkel otthagya mindenét s az őserdőkbe menekül néhány társával. Vadász, nomád életet él, majd egészen magára marad kutyájával s egy barlangban lakik három évig, mint egy ősember kezdetleges fegyvereit és szerszámait maga készítve. Indiánok, majd spanyolok fogják el. Az agg Don Luis hatalmába kerül, ki most Mexikó egyik tartományának kormányzója. A bosszúálló vén ember utolsó tette halála előtt, hogy a gyűlölt fattyút a Szent Lázár leprakórházba hurcoltatja. Fogolytársaival rettentő viszontagságok között vándorol odáig. A sok megpróbáltatás vasszervezetét nem tudja megtörni, lelkét pedig mind jobban megtisztítja, nem marad benne egyéb békénél, jóságnál és szeretetnél. A leprások közt is boldogan él, jótévőjük és szeretőt ápolójuk lesz. Ez a lelki megtisztulás legszebb befejezése lenne a hősnő hányatott életének, de a szerző jónak látja még harmadik szerelmével, Dolores-szel is összehozni. A még mindig szép özvegy kiment a leprások közül, felesége lesz, óriási birtokok urává és két leány apjává teszi. Végül egy nagy fa kivágása közben sebzi magát halálra. Ezt a nem szerencsés befejezést még egy epilógussal is megszerzi az író, melyben elmondja, hogy a Madonna-szobrot protestáns gyarmatosok találják meg s célpontnak használva szétlövik. (III. kötet.)

Ez a hosszú s mégis hézagos mesevázlat, noha tömérdek epizód és mel-

lékszereplő maradt ki belőle, fogalmat adhat a mese túlságos kalandszerűségéről. A regény a régi kalandos történetek egyenes leszármazottja, az újabbak közül Dumas, Sue s más francia romantikusok regényeinek közeli rokona. Nem szerves kompozíció, mint látjuk, csak egy élet eseményeinek laza sorozata a bölcsőtől a sírig, csupa véletlen és esetlegesség. Nem igazi életrajzi regény, mert nem a hős lelki fejlődése, formálódása a fontos benne. A külső események uralkodnak itt, melyek a hőst folytonosan előre taszítják akarata és sokszor megfontolása ellenére. Mire való mindez? — kérdi önmagától Anthony. — Miért száguld ezen a világon át, nagy sebességgel, láthatatlan és titokzatos cél felé? . . . Mi az értelme, mi az oka mindennek?» Kérdésére nem felel senki és semmi. Iránytű nélküli lélek, melyet sem bölcelet, sem vallás nem igazít útba. Istenben s a lélekben hisz, legalább sokat emlegeti őket, de komoly következtetéseket nem von le homályos hitéből. E helyett valami langyosan jóindulatú humanizmus, igazi hit nélküli felebaráti szeretet tölti el, de csak koronként, mikor mozgalmas élete és üzletei megengedik neki a magábaszállás luxusát. A rabszolgakereskedés pl. olykor utálatlaltal és lelkifurdalással tölti el, de azért nagy szakértelemmel folytatja s szép vagyont szerez vele. Élete vége felé a csapások megtisztítják, szinte a szentek nagy lelki harmóniájáig emelkedik, de azután megint csak folytatja bajlakodó, kicsinyes emberi életét, melynek egy ostoba véletlen vet váratlan végét.

A reklám szerint «minden idők egyik legrokonszenvesebb, legemberibb regényhőse». Merész állítás, melyet a mondtok után nem írhatunk alá. Rokonszenves és emberi hős csak az lehet, kit az író emberformáló művészete igazán élő alakká tud tenni. Ez nem sikerült a szerzőnek. Anthony tipikusan romantikus regényhős: szép, nagyerejű, nagyeszű, nemeslelkű, szinte mindentudó: kiválóan művelt, sok nyelven beszél, kifogástalan gavallér, éleseszű üzletember, kitűnő tengerész (a hajót ő vezeti Havanába), bátor, tettekéssz, ki a legkritikusabb körülmények s a legyőzhetetleneknek látszó akadály ellenére is meg tudja valósítani terveit. Ezek a tulajdonságok azonban csak kívülről vannak ráaggatva a hősrre, ki roppant életrealitása és aktivitása ellenére sem igazán élő alak. Üres belül, akár csak Monte Christo. A szerző is érzi ezt és modern lélekrajzokkal próbálja élővé varázsolni hősét s elmélyíteni jellemét, de ez sem mindig sikerül neki. Az első kötetben, mely a legsikerültebb és legértékesebb része a regénynek, még igen finom rajzait adja a gyermek és ifjú lelki fejlődésének, de a külső világnak visszatükröződései a hős lelkében később mind gyérebbek lesznek s szinte elvesznek a kalandoknak és a pénzcsinálás eseményeinek kavargásában. Ez a kavargás pedig nem pótolhatja egy igazán emberi és ennél fogva érdekes regényhős jellemének meseformáló és központosító erejét. Erre pedig igen nagy szükség volna ilyen, külsőségekkel telezsúfolt mesében. Tömerdek benne a sikerült, de önmagáért való epizód, leírás és alak s ez fárasztóvá lesz. A sok alak közül, kik felbukkanak, egy ideig szerepelnek, azután legtöbbször végképen letűnnek, alig van igazán jól megrajzolt s így érdekes jellem. Mindebből kevesebb többet ért volna.

Az kétségtelen, hogy az írónak éles megfigyelő tehetségéből és megjelenítő képzetéből eredő realizmusa a magában véve elcsépelet romantikus történetet csodálatosan eleven környezetbe tudja helyezni. Ez a színes, plasztikus, hangulatos környezetrész a regény legnagyobb értéke, ez igazán élő benne, élőbb mint a mese és alakok. A kolostor udvara, hol a kis Anthony felnövekszik, a régi palazzóban működő kereskedőház, az elhagyott jezsuita-

kolostor elvadult kertjével, a régi Livorno tarka élete csupa szín és hangulat. Az exotikus havanai, afrikai, északamerikai, tengeri leírásokban a színek még ragyogóbbak, a korrajzi részletek: a kocsin-utazás, a régi fogadók, városok élete, a havanai előkelő körök, a spanyol királyi udvar aranyos pompával takart erkölcsi romlottsága, Napoleon rövid időre felbukkanó, de nagy erővel megrajzolt alakja környezetével együtt, a pénzberek rideg önzése, mellyel kihasználják a háborús idők pompás lehetőségeit, a rabszolgakereskedés technikája, a leírások caridad-ünnepe stb. — mind kitűnőek s nagy tanulmánnyal készültek.

Olyan ez a regény, mint egy barokk-épület belseje: kápráztató aranyozás, a festmények és szobrok túlságosan izzó színei és megdőbentően realiztikus plasztikája, lenyűgöző pompa, a részleteknek nyomasztó gazdagsága. Az ilyent megsodáljuk, de nem szeretnénk benne lakni.

Hervey Allen kétségkívül nem mindennapi tehetség, ki regényébe — mint láttuk — sok mindent ád a mai olvasónak: regényes mesét, realizmust, fantasztikumot, némi misztikumot és problémakutatást, finom erotikumot, történelmet, exotikumot, még humort is. Nem csodálhatjuk, hogy regényét milliók olvassák és fogják is olvasni, de a komoly bírálóknak meg kell állapítania, hogy a szerző igazán «nagy» regényét csak ezután fogja megírni.

Joseph Peyré: Sang et lumières.
(Az idei Goncourt díjas.)

Az 1935 decemberében harmincharmadszor kiosztásra kerülő Goncourt-díj nem ismeretlen szerzőt jutalmazott, amikor a tizes bizottság Joseph Peyré spanyoltárgyú regényének juttatta ezt az egyik legjelentősebb irodalmi kitüntetést. A fiatal regényíró néhány év alatt már többször magára vonta a díjakban gazdag francia élet figyelmét, sivatagi regényeivel elnyerve a prix de Char-tage-t és a még komolyabb megbecsülésnek örvendő Renaissance-díjat. Természetes tehát, hogy azok a kritikusok, akik csorbítatlanul szeretnék megőrizni a Goncourt-díj felfedező erejét, nincsenek túlságosan megelégedve a Tizek döntésével és díjgyűjtő szenvedéllyel vádolják meg az új laureátust. Pedig Joseph Peyré a most kibontakozó regényíró-nemzedéknek kétségkívül egyik legértékesebb tagja. Nem az egyikönyvű írók közé tartozik, akik egyetlen élmény varázslatában élnek ki lelkük teremő szépségét, ismételve és módosítva egy-egy állandó motivumot, nem az álgényírók közé, akiknek minden

írása csak vallomás, csak tulajdon életük dokumentuma. Joseph Peyréből nem hiányzik az a tehetség, amely az abszolút értelemben vett regény elengedhetetlen feltétele: az alkotó képzelet s a képzeletszülte alkotást tárgyas rendbe kivetítő és rögzítő erő.

Ez a tehetség biztosítja csupán a változatos témák eseményszerű megoldását s ami még fontosabb, a témával felvetett és általa meghatározott lelki atmoszféra saját törvényű ábrázolását, a szereplők független lelkiéletét. Természetes azonban, hogy a hajlam és az érdeklődés még a külső valóságban komponáló regényírónak is megszabja a lehető problémák határát. Joseph Peyré-t, ezt a beteges, gyenge fizikumú embert, az élménybeli kiegyenlítés ténye folytán például olyan hősök érdeklik, akik egy-egy próbárahívó, vagy tragikus pillanatban a testi és lelki erők együttműködésének legnagyobb teljesítményét tudják nyújtani. Tehát a katonák, vagy a legtágabb értelemben vett sportemberek. A veszéllyel szembeszálló férfias akaratsnak varázslata iratta meg Peyré-vel a

Szahara-trilógiát (L'Escadron blanc, Le Chef à l'étoile d'argent, Sous l'étendard vert), amelynek érdekessége, hogy a mind a három könyv Afrikától távol, tisztán elbeszélésre épített belső látomásból született. És hasonló hősiességnek tisztelete, hősiessége, amely nem is egyéni kihívásból, hanem a tények kényszerítő erejéből fakad, ragadja ki a bikaölők mézárós-átlagából azt a torerót, akinek történetét a Sang et lumières beszéli el.

Madrid, a bikaviadalok szent városa, amelyen át-átsöpör az 1933-as forradalmi hullám, a téli eső szomorúságával fogadja a don José név spanyol álarca alá bujtatott Joseph Peyré-t, aki egy anarchista összetűzés forgatagában régi barátjával, Ricardo Garcíával találkozik. Ricardo Garcia a kilencszázharmincas évek egyik leghíresebb torerója, nyugtalanító, ideges férfiszépség, férfi Greta Garbó, akit azonban már néhány év óta a balszerencse kísér. Többszöri súlyos sérülése nem annyira testét tette tönkre, inkább idegrendszerét ásta alá, amely egyébként is felörlődött a halállal annyiszor farkasszemet néző feszültségben. Egyfajta beteges félelem fejlődött ki Ricardóban mindennel szemben, ami arénára, bikákra vonatkozik. Így látjuk őt a regény kezdetén, életkedvében, akaratában megtörtén, amint két asszony között hanyódva, azzal a gondolattal foglalkozik, hogy soha többé nem lép a porondra. Két asszony között hanyódva, mert felesége is van, a tüdőbajos Nieves, aki nem messze Madridtól egy szanatóriumban sorvad és van szeretője is, a platina-szőke, önző és szeszélyes Mariléna, akivel Mexikóban találkozott. Azóta nem tud elszakadni tőle. És egyszerre megindul a lavina, amely a küszködő, kapálózó embert a halál elé sodorja, hogy akarata ellenére is hőssé legyen. Vagyonkezelője ravasz spekulá-

cióival egyre-másra csapja be és mikor Ricardó elbocsátja, a szenvedélyes spanyol felbuztatja a szindikalista parasztokat, hogy égenség föl a toreró egész birtokát. Értékpapírjai a forradalmi zuhanásban befejezik Ricardó vagyonának összemorzsolódását, amihez persze Mariléna szeszélyes költekezése is hozzájárul. Ricardó helyzete menthetetlen. Mert Marilénát szereti, de csak úgy tarthatja meg, ha pénze van. És hogy pénzt szerezzen, vissza kell térnie az arénába. Nem túlságosan kedvező az a hangulat, amellyel a sápra hiába váró újságok és az általuk feltűzelt nép Ricardó új szereplését fogadják. A vidéki edzés és a próbaviadalok sem biztatnak sok sikerrel. De Ricardó teljesen Mariléna szuggesztíója alá kerülve, minden irtózata ellenére is vállalja végzetét. Itt kissé ellanyhul a regény tempója, de azután az expozíció lendületes drámaiságával közeledünk a nagy jelenethez. Fehér ruhában, sápadtan áll Ricardó végre szemtől-szembe a leszegett fejű bikával a madridi porondon. S ahogy kezében megvillan a kard, nem Mariléna szeretője készül a halálos döfésre. Hisz akkor könnyű kis csalással vagy veszélytelenebb támadási pontot választva épségben kereshette volna meg a szerződésben kikötött összeget. Hanem az a férfi, az a Ricardó, aki vakmerően, egész életét kockára téve szerezte meg mindig és akarja most is a győzelmet megszerelni, visszahódítva a körülötte ordító tömeget is, amely egyszerre, a vérszagtól megháborodva, kegyetlenebbül fordul ellene, mint ez a bika, ez az alattomosan lihegő szörnyeteg. A tömeg üvölt, a tömeg követel. Azt kiáltja kórushan mennydörögve, hogy a toreró balról támadja meg a bal felé öklelő bikát. Ez a támadás pedig biztos halált jelent.

Lenyűgöző erő árad ebből a ropant egységge fogott aréna-jelenet-

ből, amely művészileg a regény leg-sikerültebb részlete. A toreróról egyszerűre lefoszlik minden külső, foglalkozás adta színes járulék, elhalványul a küzdelem hitvány és értelmetlen volta, csak az ember áll előttünk, aki megroskadva is végighurcolja a ráakasztott feladatnak súlyát. S hogy Blasco Ibanez Vérző arénája és Montherlant Bestiaires-je után merte és tudta Peyré az ember és állat viaskodásának szinte szimbólumig emelkedő képét megfesteni, nemcsak művészi öntudatra, hanem komoly és kétségbevonhatatlan tehetségre vall.

Semjén Gyula.

François Mauriac: A tűzfolyam. A könyörületes esők. Franklin Társulat kiadása.

Ma — mikor Mauriacnak már majdnem minden regényét anyanyelvünkön olvashatjuk, annyi kisebb-nagyobb tanulmány és kritika után — nem szükséges Mauriac jelentőségét vitatnunk. Örömmel fogadjuk Le Fleuve du Feu és a Baiser au Lépreux magyar kiadását s hangsúlyozzuk, hogy Mauriac teljes Comédie Humaine-jét meg kell magyarul szólaltatni, mert csak így ismerheti meg olvasóközönségünk annak a kivételes írónak egész széles skáláját, első pillanatra talán szűkkörű, valójában azonban csodálatosan gazdag világát. A tűzfolyamban — mely egyszerűségével egy Racine-tragédiára emlékeztet — a mauriaci világ két megszállottjával ismerkedünk meg. A mauriaci emberben mindig van valami a monstrumból: mind olyan emberek, akik hétköznapi külsőjük alatt valami óriási, titkos terhet hordanak magukkal, melytől nem tudnak megszabadulni. Mintha a sorsuk, a végzetük csontrendsze-

rükben, arcuk vonásain már megvolna írva, mint ahogy a Tűzfolyam Gisèle de Pailly-jának arcán, egész viselkedésén Daniel Trasis meglátja a tisztaságot, azt a tisztaságot, melyet hasztalanul keresett Párizsban, mert a női arcok nem őriztek meg semmit a tisztaság rég lefoszlott varázsából. Gisèle arcán szintén ezt a tisztaságot látja. De nemsokára gyanut fog. Gisèle különös barátnője megérkezik egy kis leánnyal: a gyerek Gisèle-re hasonlít. Mindent megtud, Gisèle azonban nem tud ellenállni: mint a háború alatt az elnyűtt arcú kis hadapródnak, most is oda adja magát annak, akit a tűzfolyam elébe sodort.

A könyörületes csók egy martír története, a csúnya és beteg Jean Péloueyre-é, akit a jóakarató plébános ügyessége és a család egy csinos, egészséges leány férjévé tesznek. A leány undorodik a szegény fiatalembertől. Jean orvosa — csinos fiatalember — beleszeret a beteg feleségébe. Noémi érzi, hogy ő is szereti, de szigorú katolikus nevelése nem engedi, hogy csak gondolatban is megcsalja az urát. Férje halála után bezárkózik, teljesen elvonul a világtól. S hordani fogja a gyászt örökre.

Mauriacot fordítani egyike a legnehezebb műfordítói feladatoknak. Nyelvének tömörségét, egyéni fordulatait nehéz visszaadni. Az a mauriaci levegő, mely az óceáni szélből, a fenyők illatából, a virágzó szőlők szagából tevődik össze, a fordítók magyarságán rendszeren elsikkad. Mauriac realiztikusabb kifejezései magyarra fordítva durván hathatnak. Husztiné Révhegyi Rózsa elkerülte ezeket a hibákat. A magyar Mauriacból igazi mauriaci levegőt, igazi mauriaci feszültséget érzünk.

Sárkány Oszkár.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.